

z a l i v

RUSSELLOVO SODIŠČE - NARODI SO SUVERENI

LADISLAV MNAČEK - NA POKOPALIŠČU

KAREL LAVRIČ - MISLI O NARODNOSTI

MARJAN BRECELJ - ALOJZIJ RES

ALOJZIJ RES - PISMA BEVKU

IRENA PUČNIK ŽERJAL - TRAGEDIJICA NA
GROBLJAH

VLADIMIR DEDIJER - SPOMINI DVEH SVETOV-
NIH VOJN

TINA VAJTOVA - DEKLE, KI JE HOTELO UBITI
SVOJEGA OTROKA

RADOSLAVA PREMRL - MOJ BRAT JANKO
VOJKO

BORIS PAHOR - O SLOVENSKI SUVERENOSTI

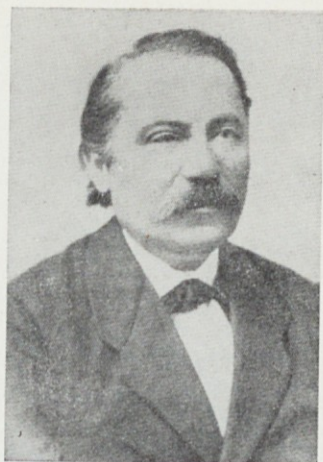
MATIJA RIBIČ - V ZAČETKU JE BILA BESEDA

B. P. - ANDORSKA SKRIVNOST

A. Č. - MARGINALIJE K POTOPISU

POROČILO ŠTATENBERGA 1968

GRAFIKE PAVLA MEDVEŠČKA

dr. KAREL LAVRIČ 1. XI. 1818 - 3. III. 1876

Vsi Slovenci naj bi se junaško poprijeli važnega dela; vsak naj bi to misel širil in budil pri drugih; vsak naj bi po svoji zmožnosti oslavljaval narod, očetje v svojih družinah, duhovni pastirji med svojimi ovcami, učitelji po učilnicah, zlasti profesorji med mladimi višjih učilnic, uradniki pri javnih opravilih, časnikarji po časopisih in poslanci s primernimi zakoni. Naj bi se kazalo povsod, po mestih in vaseh, po planinah, ravninah in bregovih, da Slovenec resnično ljubi svoj narod in njegovo omiko!»

zaliiv

november 1968 ■ štev. 12-13

Revija za književnost in kulturo; izhaja štirikrat na leto, odprta je vsaki razsodni slovenski besedi, za katero si upa avtor prevzeti odgovornost. Člani uredniškega odbora se prištevajo med sodelavce. Njih imena so navedena zgolj zato, da se ustreže formalnosti.

Rokopisi ostanejo v lasti revije.

Registrirana na sodišču v Trstu, pod št. 317

Uredili.

Danijela Nedoh, Marko Kravos, Filip Fischer,
Milan Lipovec, Boris Pahor, Radojko Starc

Metêr: Vinicij Stupar

Odgovorni urednik:

Milan Lipovec

Naslov uredništva:

Danijela Nedoh

Campo S. Giacomo 9, tel. 56-435 - TRST

Celoletna naročnina 2000 lir. Za druge države
5 dolarjev

Poštni tekoči račun št. 11/9236, D. Nedoh

Campo S. Giacomo 9 - Trst - Trieste

Revijo so podprli:

dr. ing. Peter Merku, Marija Bogataj, dr.
Sonja Mašera, Stanko Pertot, Ema Tomažič,
J. M. Slobodan Polojaz, Ugo Margon,
dr. Dorče Sardoč, Leopold Ažman, Pavla
Volčič, Evelina Pahor, Edvard Furlani, N.
N., Just Colja, dr. Drago Martelanc, Boris
Ček, g. Hočevar, dr. Vladimir Turina, J. G.,
Polda Gruden, Marjan Komjanc, Z. Mozetič,
R. B.

Cena posamezne številke

4 0 0 l i r

Tiskala Tiskarna Graphis

Ul. sv. Frančiška 20 - TRST

Russellovo sodišče:

NARODI SO SUVERENI

To sodišče je bilo ustanovljeno, ker je bil majhen narod žrtev hudih zločinov. Na zasedanjih sodišča smo zbrali izčrpno gradivo, ki dokazuje, da so Združene države zagrešile v Vietnamu vojne zločine, všteti zločin agresije.

Vlada Združenih držav je prekršila ozemeljsko nedotakljivost in suverenost vietnamskega ljudstva, da bi mu onemogočila izpeljati družbene spremembe, ki bi odpravile ameriško kontrolo nad vietnamskim političnim in gospodarskim življenjem. Ko se je ljudstvo dvignilo k uporabi, so vladajoči krogi Združenih držav poslali v Vietnam orjaško vojsko in začeli uparabljati eksperimentalna orožja, ki so bila, kot se je pokazalo, genocidna po učinku in namenu.

Zgodovinska upravičenost našega sodišča izvira iz trditve, da je pravičnost naklonjena žrtvam zločina in da je resnica naklonjena, kadar dokazno gradivo razkriva agresorja in žrtev. Mi smo ugotovili žrtev in agresorja ter družbeni sistem, ki jima pripadata.

Zdaj pa so voditelji države, ki trdi, da nasprotuje taki agresiji in da je utelešenje družbenega sistema, ki je rezultat osvoboditve izpod zločinskega gospodarskega in političnega imperializma, zagrešili zločin agresije proti majhnemu narodu.

Kako naj socializem osvobodi človeka izpod kapitalizma, ki ga je zaslužnil, če v tem socializmu ni svobode in polne kontrole ljudstva nad njegovimi institucijami? To bi pomenilo vdajati se slepitvi, ki pokriva neskladanje oblike in vsebine.

Naše sodišče je pokazalo, da je oblika predstavnih institucij in suverena vodstva v Saigonu brez vsebine. Naše

sodišče je razgalilo resničnost tlačenja, ki ga izvajajo lutkovni voditelji. Prav zato, ker sodimo, da je kapitalizem sistem, ki je zagrešil genocid zato, da bi ohranil oblast, se nikakor ne moremo sprijazniti z zločinskimi dejanji tistih, ki pravijo diktaturi in vojaški agresiji socialistična demokracija in volja ljudstva.

To sodišče izjavlja, da so voditelji Sovjetske zveze kršili suverenost češkoslovaškega naroda, da so se osramotili, da so s tem dejanjem agresije pomagali ameriškemu imperikalizmu in razkrili lastni strah pred socializmom, v katerem ljudje kontrolirajo svoje politične institucije in preko njih odločajo o svoji politiki in predstavnikih.

Obtožujemo voditelje Sovjetske zveze vojnega zločina agresije. Pozivamo vse tiste, ki so soglašali s našimi razsodbami v Stockholmu in Köbenhavnu, naj jih podpro tako, da se izrečejo za pravico češkoslovaškega ljudstva, da se z demokratskimi sredstvi bori za socialistične cilje. S to izjavo zato zahtevamo takojšen umik sovjetskih čet in popolno obnovitev češkoslovaške suverenosti.

Izražamo svoje prepričanje, da je revolucionarna stvar vietnamskega ljudstva enaka stvari češkoslovaškega ljudstva: vietnamsko ljudstvo se bori proti svetovnemu imperializmu; češkoslovaško pa za najpopolnejši razvoj resničnih socialističnih norm demokratičnega izražanja lastnih hotenj.

Sovjetski voditelji s tem, da razbijajo to demokratično gibanje, zadržujejo narode sveta na poti k socializmu in to oviranje lahko samo okrepi prav tisti imperikalizem, ki smo se zbrali zato, da ga obsodimo.

Bertrand Russel
predsednik

Jean-Paul Sartre
izvršni predsednik

Vladimir Dedijer
delovni predsednik

NA POKOPALIŠČU

Popularni slovaški komunistični pisatelj Ladislav Mnačko (roj. 29. januarja 1919 v Valaških Kloboukih na Moravskem) je šele v petdesetih letih stopil v vrste literarnih ustvarjalcev. Prej je zapovrstjo pisal vse prozaične žanre. Najbližja pa mu je bila umetniška reportaža, katere elementi so vniknili tudi v nekatere njegove proze. Leta 1963 je izdal dve zbirki reportaž: *Kjer se končajo prašna pota, potopis z vzhodne in jugozahodne Slovaške, s posebnim poudarkom na risanje človeka in njegove usode, ter Zapoznele reportaže*. Poslednja zbirka, ki vsebuje 11 tekstov, je doživela nekaj izdaj in bila prevedena tudi v češčino. Leto predtem je izdal striktno publicistično delo *Jaz, Adolf Eichmann*. V *Zapoznelih reportažah* je že prešel na »umetniško« *reportažo*. Včasih je v njih ogrodje za novelo, roman, vendar je poudarek vedno na dokumentarnosti, na slikanju človeka in njegovih usod, pretresljivih tragedij iz časa kulta osebnosti, političnih procesov itd. Z njimi je iskal kot komunist in v socialistični državi svobodo za človeka in humanizem. Delo je močno podprlo prerodne procese v ČSR. Znan pa je postal pisatelj tudi po svojem stališču do izraelsko-egipčanske vojne. Tja je lahko odpotoval, ker je njegova žena židinja. Zastopal pa je tezo, da je arabski namen genocid židov. Zaradi tega so mu odvzeli državljanstvo. Vrniti se je mogel v domovino šele letos.

Uredništvo Zaliva se je hotelo s priobčitvijo tega Mnačkovega teksta, ki je v *Zapoznelih reportažah* objavljen na prvem mestu, spomniti dogodkov v ČSR. Knjiga je izšla po odjugi, ki jo je prinesel XII. kongres Komunistične partije ČSR. Pisatelj končuje svoj uvod vanjo z besedami: »Dolgo sem se pripravljaj, da napišem to knjigo. Vedel sem, da jo nekoč napišem in da bo izšla. Ta čas je prišel, dozorel je. Dejstvo, da izhaja, da lahko sploh izide, je tudi dokaz velikih sprememb, ki so nastale v našem življenju.«

Po avgustovih dogodkih se je pisatelj odločil za življenje v tujini.

Uredništvo

Po dolgem času sem stopil na bližnje pokopališče, je to čuden kraj, obdan z visokim opečnatim zidom, nekoč je bil tu rob mesta, toda to je že davno, sedaj obkroža pokopališče od vseh strani velikomestni hrušč, mimo vozijo trolejbusi, šklepetajo tramvaji, ropočejo motorji avtomobilov, tod vodi ena izmed glavnih mestnih žil, v bližini so postavili novo trgovsko četrt, na tisoče pešcev gre mimo rdečkastega zidu, ne da bi pomislili, kaj je za njim, čemu tudi, saj jih zaposlujejo vsak-

danje skrbi, veseli so in žalostni, grizejo se med seboj, debatirajo o pomankanju čebule...

Toda dovolj je, da prestopiš težka, lepo kovana vrata in že človeka zaboli tišina, tako nenadna in neresnična sredi mestnega beganja, tu ni slišati ne čutiti posvetnih reči, ki bijejo tam za visokim zidom, pokopališče je staro, na njem so nagrobniki iz sedemnajstega stoletja, na kamnih je komaj še mogoče prebrati imena davno umrlih. Danes še celo grobar le malokdaj zamahne s krampom v črno zemljo, treba je imeti veliko protekcije, da lahko kdo počiva tu ob davnih in davno pozabljenih mrtvih.

Težko je razumeti, pojasniti, zakaj je tu taka tišina, zaradi katere rad hodim semkaj. Morda zadržuje ta zid hrup, morda visoka zelena ograja iz vrb žalujk, starih, mračnih tuj, visokih brez, srebrnih jelk duši glasove z bližnje glavne ulice? Ali pa se človek, ki tako naglo — zadostuje za to nekaj korakov — preide iz sveta življenja in gibanja v svet negibnosti in smrti, reši vseh vsakodnevnih malenkosti? Zapre svoje dojemanje pred svetno minljivostjo in ga osredotoči na kaj drugega? Ne vem...

Pokopališče je staro in častitljivo, v njem so veliki nagrobniki in skromni leseni križi, zidane družinske grobnice, veliki grobovi, obdani s težko železno verigo — ta veriga, tako mi je to nekoč razkladal grobar, je znamenje bogastva; v stari Ogrski je bila znamenje bogastva, ne plemiškosti umrlega in njegove rodbine, ne spominjam se več natančno, koliko milijonov zlatnikov je bilo treba imeti, kadar je kdo hotel imeti prostor svojega poslednjega počitka zavarovan s tako težko verigo. So pa tudi tu grobovi brez imena, zanemarjeni, pozabljeni, prerasli s travo, mogoče niso bili vedno brez imena, mogoče je kamen preperel, ali pa je nagrobnik podrla zašla granata v času, ko je Napoleon oblegal mesto. Tu so grobnice plemenitašev, pokrite s težko kamnito ploščo, z latinskimi, madžarskimi, nemškimi, le zelo poredko slovaškimi napisi, z grbi nekdanj močnih rodov, tu leži cesarski general zraven bogatega trgovca, župan, pozabljen pesnik, cesarski titular in proticesarski upornik, graditelj mosta čez Donavo, viceadmiral jadranskega cesarskega ladjevja... križi iz črnega, rdečega, angelci iz carskega marmorja, napihnjena baročna in preprosta sodobna kamenarska dela in cvetne kite, grmiček volčina, prinesen semkaj iz gorske doline, zvonček in jetrnik, klopce, z belim gruščem na novo posute stezice, tu in tam nov venec iz smrečja in umetnih cvetic, zadaj pa, čisto zadaj, za grobarjevo hišico, smetišče, stari, oveneli venci, rjaste žice, kup nagrabljenega jesenskega listja, polomljeni križi, nagrobniki odpravljenih grobov...

Na pokopališču je bilo le malo ljudi, neka starica je molila na klopci ob vhodu, mogoče pa niti ni molila, ampak je imela samo tako sklenjene roke, resen, visok mož z dečkom je stal nad novim kupom zemlje, v kotu je jokala mlada žena v črnem, grobar je z grabljami ravnal stezico, hodil sem natihoma, previdno sem polagal stopinje, nisem hotel motiti teh žalostnih oseb s škripanjem korakov. Bral sem napise, latinske, nemške, madžarske, češke, slovaške napise, našel sem tudi francoski, ganljive, žalostne, pretresljive, ponosne in iskrene, mnogo povedne in skromne, nekateri so oznanjali na večne čase časti, zasluge, naslove, slavo davno pozabljenega rajnega, krike, ki so rezali v srce, besede trpkih očitkov, in nežne, dostojanstvene besede slovesa, citate iz svetega pisma, citat iz Voltaira, citat iz Petöfija, in spavaj sladko, naš ljubljani, naj ti bo zemlja lahka, odpusti nam, če smo se

proti tebi pregrešili, zakaj si nas zapustil, mili, dragi, ljubljeni, mila, draga, ljubljena, nepozabni, nepozabna, sinček, sokol, čas ti je zlomil krila...

Ustavil sem se pri preprostem, s travo poraslem grobu, nobenega venca, nobene svetilke, nobenega drevesa, ne grma ne cveta, samo le siva, brezoblična, mogočna skala, na njej nobene fotografije, nobenega križa, niti črnega gavranjega peresa, ne zbogom, ne spet se bomo srečali, ne spavaj sladko, nič, le ime štiridesetletne žene, ime in datum, šestega devetega tisoč devetsto trinajst triindvajsetega drugega tisoč devetsto triinpetdeset...

Siv kamen, velikanski kvader, tako kakor so ga pripeljali iz kamnoloma, z ostrimi robovi, preprežen s črno žilo, ne granit, ne marmor, le siv slovaški kamen, umrla je leta 1953 in imela štirideset let, tu leži brez križa, brez besed slovesa, samo ime in dvoje podatkov, dan rojstva, dan smrti... umrla je tragično, po vsej verjetnosti je umrla tragično, mogoče plin, mogoče veronal, imela je štirideset let, štiridesetletne ženske ne jemljejo veronala zaradi nesrečne ljubzni, to se danes le še redko dogaja in leta 1953 se je to še redkeje dogajalo, neobdelan siv, tragičen kamen, mogoče so ga semkaj pripeljali iz bližnjega kamnoloma ali pa mogoče od daleč, mogoče iz nekega kraja, ki je v zvezi z ženo, ki tu leži, občinska uprava takih nagrobnikov ne dostavlja, tak kamen si je treba najprej izmisliti, nato poiskati, pripeljati in ga postaviti... tak kamen je več kakor vse besede na tem pokopališču, tisti, ki si ga je izmislil in ga dal postaviti sem, je moral imeti zelo rad...

Dolgo, dolgo sem gledal ta sivi, robati kamen. Ime na njem me ni spominjalo na nikogar, na nič, nisem imel pojma, kdo bi bila ta ženska, ki je umrla 1953, kakšna je bila, le siva preproščina kamna, ki naj bi skromno spominjal nanjo v tem svetu tišine, mogoče datum njene smrti, mogoče to, da je po moji predstavi umrla za veronalom ali za plinom, samo to mi jo je približalo, takle kamen, docela tak bi lahko ležal na grobu druge žene, ki sem jo poznal, tudi tista je imela štirideset let, manjšo telesno napako, veliko slast po življenju in čustvo velikopotezne, vseobjemajoče ljubezni, neuničljivo vero v vse dobro in pravično na tem svetu. Znala se je razdajati, ljubiti, znala je pomagati, vzpodbuditi, ljubila je vse prelepo in prekrasno, pa tudi vse drobno, zapostavljeno in brezupno — in znala je strašno sovražiti krivico in brezpravje, in znala se je upreti zlu veliko močneje, kakor bi človek sodil po njeni prenežni postavi.

Neznatna, skoraj nevidna v svoji okolici, je šepala skozi življenje, toda tam, kjer so odpovedali možje ko hrasti, je odtehtala za dva, vzdržala je partizansko zimo v gozdovih, napore, muke, krize, pohode, zdravi in močni so padali v sneg, ona pa jih je dvignila in vlekla dalje, ni je pomedel s slemena visokogorski vihar, niso je ustavili zameti.

Na strašnem pohodu, pri umiku čez vrhove Velike Fatre, v globokem snegu in od mraza pomrzli fantje in ti, ki niso pomrzili, so dezertirali v norem upanju, da se jim, prav njim ne bo nič zgodilo, da prav njih Nemci ne bodo opazili, ko se bodo spustil iz gozdov. Nazadnje je ostala sama v zapuščenem bunkerju, sama z velikanom poveljnikom, ki so mu zmrzile noge. Pustili so jo skupaj z njim zadnji trije možje iz nekdanjega močnega odreda, v ledeni apnenčevi votlini, kakršnih je v tem delu pogorja veliko. Širokoustili so se, da gredo iskat hrano, pomoč, zdravila, zvezo, in jo pustili tam z nemogočim človekom,

drobno, šepavo bolniško sestro, bolničarko nekdam številne in ponosne partizanske brigade.

Kje je vzela smrečje in seno za improvizirano ležišče bolnemu tovarišu? Kje je poskrbela za kruh in sol in za vse drugo? Kako je vlačila v skalnato votlino drva za kurjavo? Nikoli ni o tem govorila in tudi nikoli več o tem ne bo govorila. Najbližja vas je bila oddaljena nad deset kilometrov, kilometri pa nič ne povedo o vsem drugem, o Nemcih in o gardistih, ki so vohali po gozdovih in pod gorami, o prestrašenih vaščanih, ki so se ob vsakem trkanju na vrata stiskali po kotih, ovaduhi so vohunili ponoči in takoj javljali vsak sum, vsako svetlobo, vsako premikajočo se postavo, vsako, še tako nesmiselno govorico. Ni mogla plavati po zraku, za seboj je puščala globoke stopinje v novem snegu, drobne, nepravilne stopinje šepajoče ženske. Ali je še imela toliko moči? Ali je še mogla? Velikan v brlogu je bil sam in je nemočno čakal, ni mogel storiti drugega kot samo ležati, pri-skrbela je tudi olje in ihtiolove obkladke, da bi mu rešila že tako pohabljenе noge, skrivala je pred njim orožje, da bi ga med časom njene daljše odsotnosti ne zgrabile neumne misli, in ob večerih mu je pripovedovala, pripovedovala ta ne ravno zgovorna ženska, pripovedovala vse, kar je doživela, videla in slišala, kadar pa ni videla ali slišala nič takega, kar bi bilo vredno pripovedovati, tedaj si je vse izmišljala. Izmišljala si je, kako so Rusi že blizu, izračunavala je, v koliko dneh bi utegnili biti čisto, čisto blizu, ko pa so minuli ti dnevi, je bilo tu nekaj nadaljnjih, zares samo nekaj dni čakanja in upanja, tedni, meseci, dolgo. Brada nekdam velikanskega moža se je gostila in daljšala, lica so mu pobledela in upadla, toda vedno pogosteje se je nasmihal in z vedno večjo, nemirno nestrpnostjo pričakoval njene vrnitve z redkih, toda dolgih odhodov. Nekoč pa ji je rekel, kako je smešno, da pred njim skriva brzostrelko, saj bo vendar ozdravel, in ko bo ozdravel in bosta spet med ljudmi, jo bo vzel za ženo, in ona mu je rekla, da ga ima tudi rada.

Mesece sta tako živela, mesece ne življenja, ne smrti, ampak mesece rožnatih upov in najbolj črne udanosti v usodo, mesece dolgih noči pri revnem ogenjčku, dim je zbadal oči, zvedela sta drug o drugem vse, kar lahko človek izve o človeku. Že je mogel hoditi, že ji je mogel pomagati, zmrznjene noge zavite v cunje, prestapal se je po votlini, toda breme in odgovornost za njuno življenje, za njuno skupno življenje, je ostajalo še vedno na njej, ustrelila je srno, pojokala je nadnjo, očistila jo je sama, zvikla k pečini, razrezala na kose, shranila v bližnjo ledeno luknjo, morala je misliti na vse in tega vsega je bilo mnogo.

Potem, nazadnje je to le moralo priti, so bili Rusi zares čisto blizu, le nekaj dni daleč, in z nekega svojih potov v vas se je vrnila na saneh, ki jih je vlek el konj, z dvema vojakoma z rdečo zvezdo na kapah in s steklenico močnega, sicer smrdečega, toda preimnitnega žganja. Rusa sta ga venomer trepljala po rami, vot molodec, nu molodec, svet, zožen na ležišče iz smrečja v votlini, se je razprl, postal velikanski, in vse je bilo prečudovito, v Bratislavi so napravili z njegovimi nogami, kar so mogli, spretni čevljarji so mu izdelali dva para ortopedskih čevljev, hodil je sicer s palico, toda hodil je...

Ni se še docela zavedel, ni še okreval, ko so že prišli k njemu, poveljnik, junak, komunist, ne počivaj na lovorikah, treba je delati, dela je čez mero in tudi boja je še strašno veliko, in kdo naj ga izvo-

juje do konca, če ne ti in tvoji tovariši? Daj, vzemi funkcijo, prevzemi službeno mesto, pohiteti moramo, česar ne bomo zasedli mi, bo zasedla reakcija, ki že dviga glavo, že kaže rožičke in spet kaže zob!

Prevzel je funkcijo, prevzel je službeno mesto, borno plačano, zato po pomembnejše mesto, drugi so prevzemali uprave ljudskega imetja, gostilne, hiše, stanovanja, luščili omet v stanovanjih, ali ni morda pod njim skrito zlato, nemško zlato, madžarsko zlato, kariere, sinekure, avti, šoferji s sekretarkami, on je hodil v svoj pomembni urad peš, hodil je težko, moral si je pomagati s palico. Zvečer pa je hodil s svojo drobno, šepajočo ženo v park na sprehod...

Ni vzel stanovanja, ki so ga zapustili Nemci, ne stanovanja, ki so ga zapustili Madžari, v malem stanovanju nista imela skoraj ničesar, dve vojaški zložljivi postelji, nekaj starih stolov, mizo z razmajanimi nogami, čudak, ko bi bil razstavljal vsaj svojo skromnost, pa niti tega ne, nikomur ni pripovedoval, da je zadovoljen s tem, kar ima, da je zložljiva vojaška postelja mnogo več kakor ležišče iz smrečja v globoki mrzli pečini... On hoče to, kar zasluži in kar potrebuje...

Ona je spet delala v bolnišnici, skrbna, vedno dobro razpoložena, svojo mirnost je prenašala na paciente, imeli so jo radi, bila je več kot zdravilo, ki ga je dajala, več kakor obveza, ki jo je polagala. Čez čas se jima je rodil fant in čez dve leti deklica, lepa, zdrava otroka. Sta bila srečna? Ta pohabljeni partizanski poveljnik in šepajoča, drobna žena sta bila srečna. Družila ju je močna vez skupno preživetih skrbi in privid, perspektiva novega, resnično novega življenja, z novo moralo, z novimi človeškimi odnosi, z novim dostojanstvom človeka...

On je bil strašen. Tisti, ki so se ga imeli za kaj bati, so se ga bali ko kuge, skozi njegove roke so šli milijoni, ne kakršnikoli milijoni, pač pa taki — v tem času nadvse potrebni in dragoceni — v trdnih valutah in devizah, angleške libre in ameriški dolarji, švicarski franki, akreditivi, izvozna in uvozna dovoljenja, surovinska nakazila, od vsega tega je bilo moči bogateti, grabiti, odirati, bili so taki, ki so hoteli hitro, zelo hitro, dokler je še čas, preliti svoje »obligacije« ven, v tujino, taki, ki so razumeli, da se njih ladja potaplja, vsakovrstna sodrga je lovila v motnih vodah povojnega kaosa, bil je to čas »velikih priložnosti«, rodoljubarski karieristi, špekulanti, črnoborzijanci so kupčevali z vsem živim in mrtvim, s hudičevim in posvečenim, v odmorih med pečenim piščancem in kozarcem veltlina so imeli polna usta ljudstva, domovine, svobode, pod tem pa mislili zlato, devize, delnice in varnost švicarskih depozitov, in bilo je mnogo predfebruarskih in po-februarskih veljakov, ki so jim v tem šli na roko.

On je bil komunist, on je bil partizanski poveljnik, tedaj je vedel, čemu se boriti, vedel pa je tudi pozneje, hoteli so ga podkupiti, skorumpirati, onemogočiti, zaman, tlačil jih je kakor balvan, ko se je razburil, treskal s palico po mizi in vpil, ne pristajam, ne podpišem, ne Bogu ne hudiču ne podpišem, tudi ministru ne podpišem, tudi svojemu bratu ne popustim, republika ni dojna krava, država ni brlog za podgane! Ni mogel rešiti vsega, ni mogel vsega preprečiti, toda rešil je veliko in preprečil marsikaj s svojo trdo, brezkompromisno, nepodkupljivo funkcijo. Imel je razvit čut za pravičnost, znal je ločiti nujnost od svojevoljnosti. In kjer je čutil, kjer je vedel za slabe namene, je bil strašen, nepristopen, mogoče celo pretrd.

In bil je, kakor se je marsikomu zdelo, vseveden. Šel je v bratislavsko пристanišče, šel je na gotovo, dal odtrgati dve deski iz dvigala,

pripravljenega za vkrcanje na ladjo, segel je v domiselno skrivališče in potegnil iz njega tri kilograme težko ploščo iz zlata, ukazal je odpreti staromodni divan in v njem je bilo draguljev za stotisoče, konfisciral je tuje, uvožene stroje, ki jih niso razpakirali in ki naj bi bili morali potovati nazaj v tujino, deklarirani kot staro železo. Spoznal se je odlično na nehanje ljudi, ki so obhajali zakon. So bili prebrisani? On tudi. So bili iznajdljivi, on ne manj, žaljivke, s katerimi so ga častili zasebno in javno v tisku, so priklicale na njegov obraz le zadovoljen nasmeh. Ko se nikomur ni posrečilo, da bi ga podkupil, diskreditiral, skorumpiral, kupil, so poskušali to na drug način, s kroglo. Ko se je nekega večera vračal domov iz gledališča, je nekdo nanj streljal.

Komaj je doma odprl vrata, je ob predpražnik popolnoma ubrisal vse skrbi svojega uradnega dneva. Posedel s svojo, veselje razdajajočo drobno ženo, klical jo je mala, mala moja... Ljudje, ki so ju poznali поблиže, so govorili o njiju, tema dvema se ne more na tem svetu nič zgoditi, vse bosta prenesla, ostala bosta čista čista, tema dvema ni treba pred nikomer povestiti oči...

Dvainpetdesetega leta so ga zaprli...

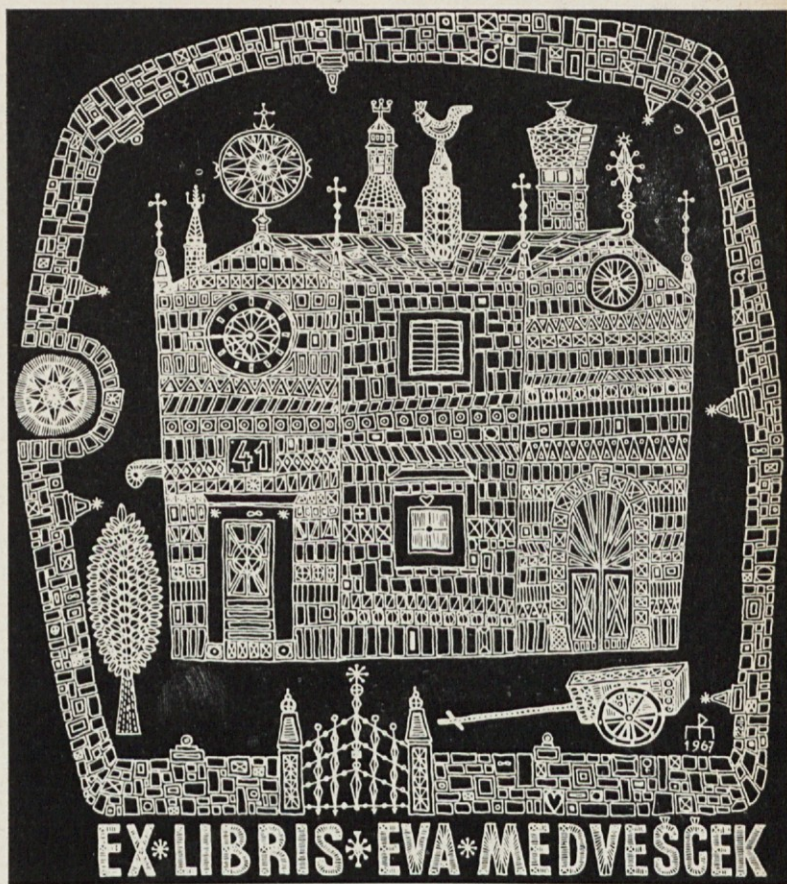
Pritekla je tedaj k sosedovim, zgodaj zjutraj, pravit, kaj se je zgodilo, ni bila niti preveč vznemirjena, to je lahko samo pomota, ki se bo gotovo takoj pojasnila, njen medved je imel veliko sovražnikov, nič čudnega, če ga je kdo umazal, toda on ni ničesar zakrivil in resnica gotovo pride na dan...

Prenašala je svoj delež dostojanstveno, res, to je grenko, dolgo traja in bo mogoče trajalo še dolgo, toda saj ga celo večnost, nedolžnega, ne morejo tam držati, saj se mora vse pojasniti, današnji javni tožilci so socialistični tožilci, sodniki so socialistični sodniki in stare, gnile policije tudi ni več! Imamo svoje, ljudske, ljudstvo braneče, pravico strážeče varnostne organe!

Zmajevala je z glavo, zmajevala, obiska ji niso dovolili, češ da med preiskavo obiski niso dovoljeni, niso ji vedeli več povedati, na njena vprašanja, kje je, ali ravnajo z njim z ozirom na njegovo telesno neokretnost dovolj obzirno, ali mu kaj ne manjka, ali ima dovolj hrane, so samo skomizgovali z rameni ali pa se neokusno namrdnili, rekli so ji samo toliko, da gre za resno, zelo resno zadevo, toda kaj more biti tako resno? Ona ga pozna, ve, da ni nikdar nič nepravilnega zagrešil, to se je kak maščevalni reakcionarni podlež spravil nadenj, so še tu in tam taki, žal tudi na oblasti, on je delal na kočljivem položaju, moral je za marsikaj biti porok, prenašati različne rizike, mogoče so kaj našli pri reviziji, nekaj, za kar on gotovo ne nosi odgovornosti, pred kratkim so pri njej napravili že tretjo preiskavo na domu, nekaj iščejo, nekaj, kar se je mogoče izgubilo in kar sedaj pripisujejo njemu, niso hoteli izdati, kaj iščejo, čeprav bi jim mogoče lahko pomagala, in obnašali so se zelo grdo, stanovanje so razmetali, prebodli so vse blazine in posteljne vložke, knjige so pometali s polic na kup na sredo sobe, toda kaj lahko pri njih, pri njej najdejo, kaj jim je tako pri srcu? In zakaj troje pregledov, ali ni bil dovolj eden? In zakaj prihajajo vedno ponoči, ko otroka spita?

Med njimi je bil eden, ki je bil skupaj z njima v gozdovih, eden tistih treh zadnjih, ki so ju zapustili, in ta se je vedel najbolj nesramno in najbolj divje, vse je postavil na glavo. Delal se je, da je ne pozna, jo je s surovo besedo zavrnil.

Pavel Medvešek

Prišlo je hujše, kakor so bile hišne preiskave, prišel je nekoč ta znanec iz gozdov s tremi drugimi in ji rekel — v oseminštiridesetih urah se izselite, izgubite pravico do tega stanovanja, vrši se akcija B, vašo staro šaro bomo naložili na tovornjak, odpeljali vas bodo v Tužino, tam vas bomo, tičke, imeli vse lepo pod nadzorstvom! Pri tem je čisto naključno prišel tja sosed, zavpili so nanj, naj pazi in naj ne vtika nosu v stvari, ki se ga ne tičejo, kdo sploh ste, legitimirajte se, zgubite se, sicer posvetimo tudi vam, motite nas pri opravljanju uradnih dolžnosti, likvidiramo razrednega sovražnika, vi pa se nam tu pletete pod nogami...

Tedaj je to bilo že lépo, lepó opremljeno stanovanje... majhno, toda prijetno, z lepim razgledom, z zeleno okolico, lahko so se koga lotile skomine po njem...

Uničevali so bazo razrednega sovražnika... kako je mogla biti ta drobna žena razredni sovražnik? Vse, vse moči, vse svoje znanje, vse svoje življenje, vse, kar je bilo v njej močnega in lepega je enkrat za vselej združila s socializmom, s komunistično partijo. Kdo pa so tisti, ki jo uničujejo? Kaj so bili nekoč? O enem izmed njih je vedela, kdo je bil, kaj je bil, bil je to sijajen fant, Nemce je tolkel hlabro, res, takrat je bil odšel iskat kruha in zdravil in se ni več vrnil, toda tega mu ni nikdar zamerila... toda kdo so drugi trije? Njihovo vedenje, njihova arogantna zunanost poganja človeku mraz v kosti. Takih bi vendar že davno ne smelo več biti, izrazito so podobni nečemu, kar je po vseh velikih besedah nepovratna preteklost!

Zaman je prosila vsaj za odlog, zaman jim je dokazovala, da je bolniška sestra, da je tu zaposlena, da bo službeno mesto s premostitvijo izgubila, da ima dvoje otrok, ki hodita tu v šolo in ki mora sedaj sama skrbeti zanju, bili so trdi, gluhi in brezčutni, imeli so svojo direktivo in ta direktiva jim je bila obrambni ščit, stanovanje pa je čisto prijetno, ima razgled, vsenaokoli je zelenje.. direktiva pa je direktiva in ukaz je ukaz, kakšno razumevanje, kakšno sočutje, kakšni pomisleki, rekli so jim ukaz je, bodite trdi, brezobzirni, ne dajte se s ničimer omehčati, priče boste srce trgajočih scen, prosili vas bodo, padali bodo pred vami na kolena, šli so skozi posebno šolanje, skozi tenko sito, praktično inštruktažo, morate biti trdi, zakaj dejavnost, ki jo zahtevamo od vas, ni nobeno delo usmiljenja, biti morate fanatično vdani ideji, sentimentalno sočutje je že korak k izdaji, razredni boj se zaostrojuje, likvidiramo baze razrednega sovražnika...

Stanovanje je zares kar prijetno, mogoče nekoliko majhno, zato pa je iz njega lep pogled na Bratislavo in vsenaokoli je zelenje in Fero je na stanovanjskem uradu referent. Fero, eden izmed tistih treh, ki so šli tedaj iskat hrane in zdravil...

Le žalostno malo so odpeljali v Tužino. Dve vojaški zločljivi postelji, nekaj starih stolov in mizo z majavimi nogami... ter knjige, kup knjig, te sentimentalne šare, za katere nekateri čudaki zapravljajo večino svojih prejemkov. V tem stanovanju je bila tudi druga, nova oprema, toda to je bilo prepovedano odnašati vse do razsodbe, kdo ve, ali se ne bo mogoče razsodba glasila tudi na izgubo imetja...

Stala je malo vstran in gledala, kako nakladajo tisto pest borne stare šare na veliko tatro. In šepetala svojemu sosеду — to niso komunisti, spadajo k prebrisani tolpi sovražnikov državne ureditve, nič se ne da storiti, saj še traja razredni boj, ali ne zapirajo tudi veljavnih, visokih funkcionarjev. Ali niso hoteli likvidirati partije? Tudi tile, se zdi, pripadajo taki tolpi...

Naivna. Močna. Nič je ne zlomi, nič je ne vznemiri v njeni naivni veri. Je čista, poštena, v drugih kategorijah ne zna premišljati. Nič je ne zlomi, nič...

Seveda so jo zlomili.

Ni živela dolgo v neprijazni Tužini, imela je v Bratislavi sestro, pri njej je bila pustila svoja dva otroka, in čez nekaj tednov je bila spet v Bratislavi, sestri, kakor se pravi, na vratu, stanovanje je izgubila, primarij, ki je o njej dolga leta govoril z nasmehom — to ni sestra, to je angel, se je izgovarjal, seveda, mu je zaradi tega zelo hudo, toda dandanes so pač taki časi.

Kmalu so jo našli. Prišli so k njej, ji predložili dokaze o hudodelstvih njenega moža, mnogo dokazov, preveč, da bi jo mogli prevarati.

»Damo vam dovoljenje za obisk, vam zaupa, pogovorite se z njim, pogovorite ga, s tajenjem, s trmastim vztrajenjem si samo škoduje, povejte mu, naj prizna, odkrito priznanje in iskreno obžalovanje sta olajševalni okoliščini, trmast je, kljubuje, ošabno se vede...« To je bilo zanjo kakor glasba. Samo tega si je v strahu želela, da bi ostal tak, kakršen je vedno bil, da se ne bi podal, da bi vzdržal, ostal pri svojem. Ona naj bi ga pregovorila k nečemu slabemu? Ona? Nikoli!

Zmignili so z rameni, namignili so ji, da je tudi prestopila zakon, zakon jo je poslal iz Bratislave, morala bi ostati v kraju, ki ji ga je zakon določil, toda na vprašanje, kje, v katerem zakoniku se tak paragraf nahaja, kako se glasi tisti paragraf tega njihovega skrivnostnega zakona, so spet samo zmignili z rameni. Neumnica. Zakon so oni, ali tega ne razume? In še ošabna je povrhu!

Zatem so prišli drugi, zlikani, skoraj ljubeznivi. Govorili so ji — ste poštena žena, nič nimamo proti vam, spoštujemo vas, vemo, kako ste se vedli v času vstaje, vemo o vas vse, mi vemo o vsakem vse, tudi o vas, o nekaterih vemo več, kakor vedo oni sami o sebi, ste komunistka, ste izključena nekdanja članica partije, toda vemo, da ste kljub temu komunistka, naša dolžnost je, da vas ščitimo pred hudodelcem, moramo varovati čistost naših vrst, v tisku lahko vsak dan vidite, kakšna strašna nevarnost nam je grozila, hoteli so zadeti srce našega življenja — titovci, sionisti, buržuazni nacionalisti, desni sektaši, levi sektaši, trockisti, socialni demokrati, vsi so se združili, pomislite na svoja otroka, to sta socialistična otroka, iz njiju bo zrasel nov, zdrav rod, ni mogoče, da bi rasla pod vplivom hudodelca, tudi vas bo speljal, tu podpišite, razveza je danes zgolj formalnost, podpišite, zadostuje vaš podpis, vse drugo je gola formalnost, ko pravite, da ga imate tako rada, podpišite, tudi njemu bo tam bolje, ne bo se zaradi vas toliko mučil, bolje bo, tudi vam in tudi njemu bo bolje...

Toda ona si je mislila — niso ga zlomili, na vse mogoče načine ga skušajo spodnesti, pa se jim ne poda, njen dragi, njen dobri, mogoče ga tudi mučijo, mogoče ga tudi pretepajo, pa se jim ne poda, zagovorili so se, misli nanjo, misli na svoja otroka, kako bi ga neki mogla v takem težkem trenutku življenja izdati, zapustiti?

Pripovedovala jim je o tem, kakšen poveljnik je bil, potem o življenju v bunkerju, kako je zanj, brezmočnega, skrbela, kako je zbirala kruh, posebej pa zdravila za njegove noge, saj bi bil lahko dobil tetanus, in ga umivala s snegom, sneg je topila, ko je zamrznil potok, in dim ju ni nič več zbadal v očeh, privadila sta se mu bila, in je odkrivala njegovo notranjost, polagoma, v dolgih, zimskih, temnih večerih, plemenito notranjost plemenitega človeka, poslušali so jo molče, potrpežljivo, zdelo se ji je, da jih je njeno pripovedovanje ga-

nilo, da ji verjamejo, toda, ko je končala, so začeli znova, češ, podpišite, to je zgolj formalnost, podpišite...

Ni podpisala. V njej je zavrela jeza. Kako si drznejšo od nje želeli nekaj podobnega? Mar je zanje človek cunjja? Le kako morejo imenovati njenega moža hudodelca, ali je mogoče sodnija že razsodila o njegovi krivdi? Naša sodišča so na srečo socialistična sodišča, resnica bo prišla, mora priti na dan, čeprav je včasih zanjo hudo...

Odšli so brez besede in se niso več prikazali. In po dolgih mesecih, oh, končno, je dobila dovoljenje za obisk. Razveselila se ga je, dovoljenje pomeni, da je preiskovanje že končano, da ne bo več naprej v rokah teh strašnih ljudi v usnjenih plaščih, prišel bo pred sodišče in tam ne bo bodo mogli nič drugega, razen da ga oprostijo. Stanovanje? Kaj stanovanje, marsikdaj je bilo hujše, stanovanje je bilo in spet ob svojem času bo...

Vlak, v katerem je sedela, se je vlekel vse preveč počasi, na progi je bilo vse preveč postaj, v paketu mu je nesla dve čisti beli srajci, bele srajce je imel rad, naj stopi pred sodišče čist in spoštovanja vreden, spekla mu je tudi piškote, take, ki jih je imel najraje, orehove, gotovo je tam shujšal, to in ono se sliši med ljudmi, slabo skrbijo tam zanje, toda to ne more več dolgo trajati in začela bosta živeti življenje znova, znova in bolje...

O svojem prihodu mu ni mogla pisati, to so ji prepovedali, tako sploh ne ve, da pride, nič ne ve ne o njej ne o otrocih ne o tem, da nimajo več stanovanja, in najbrž mu tega tudi ne bo mogla povedati, pri obisku je vedno zraven strog paznik, in, čemu bi mu tudi vse pravila, saj ima svojih skrbi dovolj.

Opomnili so jo, da imata dovoljenje za deset minut, da ne sme nič šepetati, da smeta govoriti le o družinskih zadevah, nobenih dvoumnosti, ne sme mu podati roke, poljub je prepovedan.

Od razburjenosti je sedla, ko so se odpirala vrata v celico za obiske. Videla ga je, kako vstopa, ubožček, se začudeno ozira, v kakšen nepoznani kraj ga vodijo, planila je pokonci, stekla je k mreži, hotela je nekaj reči, toda besede so ji obtičale v grlu...

Zagledal jo je. Postal je sredi prostora. Kako gleda? Tako sovražno, tako besno? Je to on, njen mož? Je to v resnici on? Nikoli ni bil tak! In zakaj stoji in zakaj molči, zakaj ni iz njega niti besede?

»Odvedite me! Odvedite me nazaj!« je zavpil. Obrnil ji je hrbet. Paznik je v zadregi zmigoval z rameni. Čudak. Toda takih prizorov je že videl mnogo, joj kako mnogo! Ženske.

Ni razumela. Stala je tam sama ob debeli mreži, držala se je železa in ni razumela, kaj se je bilo zgodilo, kaj se dogaja, zakaj ji ni nič rekel, zakaj je odšel, zakaj jo je tako gledal... Zahotelo se ji je, da bi strgala to mrežo in vrgla s tečajev ta vrata, za katerimi je izginil, hotela je kričati, da je to grozen nesporazum... pa je samo omahnila na grobo klop. Kaj so mu vtepli v glavo? Moj Bog, kaj so mu o njej vtepli v glavo? Kaj počnejo z ljudmi? In čemu?

Videli so jo, kako šepa skozi vrata zavora, kako šepa navzdol po ulici proti železniški postaji, ozrla se je nekajkrat, ali je nihče ne opazuje, in položila na zidek lepo napravljeni paket.

In videli so jo šepati po ulicah Bratislave, zgodaj in pozno v noči, in slišali so jo, kako si žalostno postavlja vprašanje — kaj so mu vtepli v glavo? Kaj neki so mu vtepli v glavo?

Tistih nekaj znancev, ki jih je imela, se je začelo zanjo bati, treba je nanjo paziti, tu sta otroka... Toda za takega človeka ni nobena

straža dovolj. Otroka sta se igrala na ulici, sestra je bila na delu in svak na službenem potovanju, zadelala je v kuhinji vse špranje in se zaklenila...

Nekaj mesecev zatem so ga izpustili, rekli so mu, oprostite, bila je pomota, obžalovanja vredna pomota, prepričali smo se, da ste nedolžni, ko se podira gozd, letijo treske, ljudi, ki so vam to skuhali, smo zaprli, odgovarjali bodo za svoja dejanja, razredni sovražnik je vdrl celo v vrste varnostne službe, lahko greste, tu imate povratnico v življenje, iz državnovarstvenih razlogov ni proti vam nikakih ugovorov, toda molčite, podpišite tu reverz, da boste o vsem, kar ste tu doživeli, videli, slišali, molčali, sicer boste zares prišli navzkriž z zakonom... tako, in zdaj lahko greste...

Kam? Kam naj bi bil šel ta človek? Toda šel je. K svojima otrokoma. Sivi, lomljeni kamen, mogoče apnenec, mogoče živec, na njem ime in datum, nič, le ime in rojena, umrla leta 1953, neznano ime, neznana žena...

Neznana? Res neznana?

Prevedel Marjan Breclj

dr. KAREL LAVRIČ

MISLI O NARODNOSTI

Izbral Branko Marušič

I.

Prvega novembra letos je minilo stopetdeset let od rojstva dr. Karla Lavriča (1818-1876), najpomembnejše osebnosti narodnostnega prebujenja primorskih Slovencev. Lavrič, neutrudni organizator primorskih čitalnic, taborov in vseh drugih oblik političnega, gospodarskega in socialnega uveljavljanja, je dajal narodnostnemu prebujanju tudi idejno usmerjenost. Napisal je vrsto člankov, v tisku pa so bili objavljeni tudi mnogi njegovi čitalniški govori, kjer je tudi postavljaj načela svojega javnega, vsestranskega, najintenzivnejšega delovanja. Lavričevega jubileja se spominjamo z objavo odlomkov iz njegovih govorov in člankov, ki jih je slovenski tisk prinašal za časa njegovega življenja; objavljeni odlomki razgrinjajo misli o narodu, njegovem svobodnem razvoju, programiranju pota bujenja narodne zavesti.

★

»Narodnost je visoka, rodovita, životvorna misel kakor svoboda, vera in druge. Misli so si v rodu; logično se torej morajo primerjati druga drugi; sklepati se dà od druge do druge. Če le povrhu preiščemo misli o svobodi in veri, vidimo, da sta dolgo dremali; da sta imeli majhen počutek; da sta bili večkrat zatrti: ali vendar najdemo, da sta se potem krepko ustanovili, premagavši vse ovire in zadržke. Ako vprašamo zgodovino, kako se je to zgodilo, odgovarja nam, da svo-

boda, o kateri hočemo najprvo besediti, vkoreninila se je le tedaj in ondod, kadar in koder so državljanje bili zanjo vneti, pripravljeni zanjo iznebiti se dragih reči; kadar se je v državljskih prsih krepko utrdila...

Če vse to pomislimo in dobro presodimo, pokaže se nam, da vsako ljudstvo, od tačas, od kadar začne živeti za narodnost in dokler živi zanjo, radovoljno in veselo vse poskuša in vse pripravlja, česar je treba, da vtisne misli svoje narodnosti vsakemu važnemu dejanju zasebnega in javnega, materialnega in duševnega življenja, in da na to stalo zida svojo slavo. Iz tega premišljevanja pak nam se pred očmi stavi dvoje, in sicer: da le navdušenost in vneto srce za narodno reč je podlaga in ogelnik vsemu narodnemu razvijanju, in da je temu prvi porok in tudi najkrepkejša bramba, ako imajo narodno svest posamezni rojaki in vse ljudstvo. Resnične so besede:

Naša reč slovenska živo klije,
dokler naše verno srce za naš narod bije.

Če smo se pa te resnice preverili, potem je nam Slovencem prva in tudi največja dolžnost, da narodu v svojih srcih utrdimo nerazdrten grad. Kdor je tega prepričan, lahko dobode, česar je narodnosti treba, ker izpoznana resnica in v srce od rojstva položena ljubezen do mile domovine morata pošteno in vrlo slovensko dušo hitro in siloma vneti za to idejo. Sramota bi nam bilo, ako se to zgodilo ne bi, ker prav nam Slovencem ni treba iznebiti se toliko dragega in ljubega, kajti narodna ravnopravnost nam je ustavno že dana, torej nimamo drugega posla, nego si to dragocenje za veke osvojimo. Kdor se pač noče vzdramiti, naj bi pomislil, da je tukaj škodljiva mlačnost kakor pri vseh važnih, dejanskih mislih in javnih zadevah, škodljiva posebno celoti. Ne pozabite, da nemaren Slovenec samo zbog tožljivosti lahko začne vražiti svoj narod. Ker je le, zato ga bode jezilo, potezati se za to misel, katera, kakor vsaka druga hoče imeti, da se zaradi nje iz vse duše iznebimo te in one stvari; jezen jo bode gledal in tudi morda črtil; ali dvojna krivica je, nasprotnik biti narodu, kateri se povzdiguje...

Vsi Slovenci naj bi se junaško poprijeli važnega dela; vsak naj bi to misel širil in budil pri drugih; vsak naj bi po svoji zmožnosti oslavljaj na rod, očetje v svojih družinah, duhovni pastirji med svojimi ovčami, učitelji po učilnicah, zlasti profesorji pri mladini višjih učilnic, uradniki pri javnih opravilih, časnikarji po časopisih in poslanci s primernimi zakoni. Naj bi se kazalo povsod, po mestih in vaseh, po planinah, ravninah in bregovih, da Slovenec resnično ljubi svoj narod in njegovo omiko!»

(Iz članka »Misli o narodnosti«, Naprej, št. 31-4, 17., 21., 24., 28. 4. 1863, str. 123, 127-8, 131, 135).

»Vsak narod namreč ima razne dobre lastnosti, vsak vesele in žalostne prigodbe, vsak lep izvršenju pripraven jezik. Vse to mora povzdigovati se. Vrh tega je treba prepričati ljudstvo, da ste omika in požlahtnenje namen postavljen narodu od Stvarnika; neizobraženi in nesvoboden narod pogine, ter **brez slave poginiti mora kot nekoristen** človeštva član...

Pesniki in pevci! pevajte in pevajte toraj o narodnih rečeh, opevajte narod, dolžnost, poklic in svobodo. Vi hitri zraki pa, katerim pevci mile te glasove zaupajo, nosite jih po vsi slovenski zemlji do zadnje koč, da vzbudijo v srcih vseh živo ljubezen naroda in svobode.«

(Iz govora »o narodnem petji« v tolminski čitalnici 5. maja 1863: »Novice«, št. 20, 20.5.1863, str. 157-9)

»Narodno zavest buditi in krepčati je torej vsakega Slovenca dolžnost, in posebno narodnih čitavnic visoka naloga. One so središča, v katerih se imajo duševne domoljubne moči navduševati in uriti. One so, rekel bi, narodne straže, in glasniki matere Slave, ki imajo neprenehoma narod dramiti, in pa skrbno paziti, da več ne zaspi.«

(Iz govora »Zgodovinske črtice o znanstvu in umetnostih«, v tolminski čitalnici 21. oktobra 1863 št. 45, 11.11.1863, str. 361-3)

»In zdaj nadjam se, da spozna vsak izmed nas, kako važen je današnji dan za te kraje, in kako potrebno je, da se zdramimo v prid samimi sebi. Pa zdramiti moramo se tudi domovini in narodu na korist, zakaj umno kmetovanje in gospodarstvo časti in bogati ves narod. Pokažimo torej, da smo vrli (pravi) Slovenci, ki znajo ne samo delavni in pridni, ampak tudi u m n i (modri) biti, in spomnimo se, h koncu, našega domoljubnega pesnika, ki nam želje slavjanstva tako lepo razodeva z besedami:

Kliče krasna majka Slava

Hej Slavjani, pristopite,

Narod, kri in dom slavite!«

(Iz govora na glavnem zboru goriške kmetijske družbe 21. septembra 1863 v Tolminu; »Umni gospodar«, št. 4, oktober 1863, str. 34-9)

100 »V državi, ktera obsega le en narod, ni družega želeti, kakor le še tega, da so postave dobre in primerne.

Al drugo je, ako država obsega več narodov. Takošna država mora, kakor posamnim osebam, tako tudi posameznim narodom podeliti ravno tiste pravice, ravno tisto svobodo; zakaj narodi so tudi osebe, so le združene osebe, in kar velja unim, mora doslednje veljati tudi tem...

Tudi mi Slovenci smo poklicani k omiki in sreči, in gotovo ne smemo in nočemo zaostati, posebno ker smo zadosti zaostali. Zdravimo se toraj popolnoma, da dotečemo druge narode, naše sosede, in pokažimo, da hočemo biti vredni člani naše države, vredni sinovi sedanjih časov.

Da nam bo pa to mogoče, ne smemo le terjati enakih pravic, ampak moramo tudi pripraviti se, da bodemo znali primerno jih uživati, in vsem dotičnim dolžnostim zadostovati tako, kakor drugi izobraženi avstrijski narodi, kajti enakopravnost nam nalaga tudi dolžnosti. — Zato nam je ravno tako izobraženim, domoljubnim in politično izurjenim biti, kakor so narodi drugi.

Pred vsem se moramo zavedeti, da smo sinovi enega rodu, da smo vsi Slovenci; potem si bomo vzajemno lahko pomagali.«

(Iz govora na otvoritvi čitalnice v Ajdovščini 17. aprila 1864; »Novice«, št. 18 in 19, 4. in 11.5.1964, str. 148, 156-7)

»Nas Slovence začenja še sicer opihljavati oživljajoči ta duh; osnovali smo si že nekaj zavodov v dušno napredovanje, n.p. čitavnice in zdaj slovensko Matico v Ljubljani. — Ali, možje moji, važen pogoj duševnemu napredovanju je telesno, je materialno blagostanje ljudstva, ravno tako, kakor je zdravo, čvrsto telo pogoj krepki in pogumni duši. Zavaljo tega duševnega napredovanja tedaj, in, ker premožen človek, premožen narod več zamore od revnega, nam je na vso moč skrbeti za materijalni blagor, in vam posestnikom ne bo menda pretežka skrb.«

(Iz govora na sestanku vipavskih vinogradnikov v ajdovski čitalnici 17. julija 1864; »Umni gospodar«, št. 8, 15.8.1964, str. 60-3)

»Možje tedaj, ki so se posvetili znanstvom in lepim svobodnim umetnostim, so gotovo možje visokejše omike in velike veljave... so se nekterim idejam žrtvovali ne samo posamni ljudje, temuč tudi celi narodi, in da nam zgodovina skoro na vsakem svojem listu pripoveduje o tem. Gospoda slavna! tudi mi živimo zdaj veliki ideji: ideji narodnosti, to je, mi Slovenci nočemo več skoro smrtnega spanja spati, ampak želimo in hočemo visokeje življenje živeti kot Slovani. Zato imamo

čitavnice in druge narodne zavode, časopise in bukve, zato želimo narodnih šol in jugoslovanskega vseučilišča v Zagrebu.«

(Iz govora na prireditvi čitalnice v Ajdovščni 4. februarja 1866; »Novice«, št. 8, 21.2.1866, str. 66)

»Večina je v Avstriji slovanska, tedaj nam je dolžnost zavedati se in spoznavati, kakšni smo in kakšni moramo biti, da bomo izpolnili vse kar se od večine po vsi pravici tirja. Zlasti tu na italijanski meji je velika sila in potreba. Prestana nevarnost je morala vsakemu oči odpreti in prepričati vlado in ljudstvo, da tako ne more več ostati, kakor je bilo. Italijanska meja je prav blizo, in če je bil italijanski vpliv že poprej mogočen, še močnejši bo zdaj, ker naše vlade tam več ni, da bi se mu upirala. Temu uplivu moramo vsi Slovenci zdaj nasproti stavljati našo narodnost, slovansko omikano narodnost, da se borili bodemo z enakim orožjem! Tako se bomo tudi v Istriji, Dalmaciji Slovani ubranili krivičnemu zahtevanju le s pomočjo narodne omike. Naš poklic je tu na južno-zahodni meji visoko povzdigniti Slovanstva zastavo...

Da pa bode težavno to delo plodonosno in pravi napredek, moramo s v o b o d n i biti. Svoboda je zmirom živi izvirek moške delavnosti. Svobodnemu državljanu je postavna dolžnost, pečati se z javnimi opravili, in samemu skrbeti za občni blagor. — Če pa bistrijo um privatna in zasebna opravila in skušnje, še bolj razvijajo človeške duševne moči javna opravila, občine, dežele, zlasti države. — Vsakemu je drago, kar sam izdelava, zlasti če je težavno bilo; javna opravila rodijo tedaj ljubezen do svobodnih naprav, rodijo duševno domoljubje. — Potreba pa, zmagovati v svobodni državi navadno ali celo potrebno nasprotovanje, odstranjevanje zadržke pri izpeljevanju javnih opravil, ta potreba trdi posamne moči in značaje.«

(Iz članka »Česa nam je po miru treba?«; »Slovenec«, št. 82 in 84, 13. in 20.10.1866, str. 329 in 337)

»Podelite narodom enako pravnost in svobodo, in vsi narodi in vsi državljani bodo mirni, kajti nobeden ne bo imel pravega vzroka, da bi se pritoževal; in država bo čvrsta, ker bo vse pravične okoli sebe zbrala in jih vezala zastava, na kateri ste pisani te dve besedi: ' v s a c e m u s v o j e ! ' «

»Iz govora »Ravnopravnost narodna — rešiteljica Avstrije« v ajdovski čitalnici 1. oktobra 1867; »Novice«, št. 43, 23.10.1867, 352-3)

102 »Zgodovina slovenskega naroda nam je in nam vsegdar ima biti v p o d u k , kajti ona je, rekel bi, ogledalo, v katerem vidimo lepe last-

nosti in prednosti svojih prednamcev, vidimo pa tudi njih zmote, pregreške, njih nesrečo. Nesrečo trpeli pa niso samo oni, trpeli so jo še bolj njih nasledniki od roda do roda, in celo mi jo čutimo. Zgodovina vse to kaže, tedaj bo nam lahko, če smo le previdni, ogibati se napačne ravnanja, a delati v korist sebi in svojim zanamcem.«

(Iz članka »Živa potreba, da prebiramo zgodovinske knjige«; »Novice«, št. 2, 9.1.1867, str. 12-3)

»Če se ravna človek po zdravi pameti in po modrih takih postavah, gotovo je, da je svoboda koristna; kajti vsi ljudje želijo lastnega in občnega blagostanja; velika večina se rada trudi in dela, samo da se sme na desno in levo obračati, kakor vsak misli, da bo v prid.

Ravno tako je pri narodih; narodi oživijo, ter pokažejo poprej neznan delavnost in poprej neznan lepe lastnosti, če smejo sami premišljevati svoje zadeve in če smejo sami ali pa z vladarjem vred odločiti svojo osodo; ker je vsakemu pametnemu posamnemu ali moralnemu bitju mar za lastno in občno blagostanje.«

(Iz govora na otvoritvi čitalnice v Vipavskem križu 16. februarja 1868; »Domovina«, št. 9, 28.2.1868, str. 33-4)

»Da pa ljudstvo postane in da ostane sposobno živeti v svobodi, mora imeti take zavode (ustanove) ali naredbe, ktere oživljajo duha, bistrijo um, zbujaajo domoljubje, ktere krepčajo voljo in ljubezen do dobrega in samostalnega delovanja; naredbe, ktere vedno spodbajajo ljudi, da ne nehajo veseliti se javnega in narodnega življenja. Ti zavodi so, rekel bi, učilnice vsega tega, in take naredbe ali šole so: samostalne občine, okrajna zastopstva, deželni in državni zbori in večkratne volitve, potem ljudski shodi, narodne svečanosti in družbe, v kterih se berejo dobre knjige in dobri časopisi. Pogoj dobremu knjigarstvu in časnikarstvu je pa svoboda v tiskovanju knjig itd. — In toliko važnejši so ti zavodi in toliko potrebnejše je to duhovito življenje ljudstvu, ker nam že um pravi in zgodovina dokazuje, da po hladnosti in nemarnosti pogiba vsaka reč, in da takšen nemar je smrt narodnosti in svobodi.«

(Iz govora na otvoritvi čitalnice v Podragi 19. aprila 1868; »Domovina«, št. 17, 24.4.1868, str. 67-8)

»Iz dna svojega srva Vas pozdravljam, bratje Slovenci! Zbrali smo se pod milim nebom in pred vsim svetom, da izrečemo tu na starodavni slovenski zemlji, da hočemo, naj se zgodi kar hoče, ostati zvesti 103

in biti vedno vrednejši sinovi matere Slave. Ta visoki pomen ima današnji narodni shod, kterga imenujemo tudi slovenski tabor. In za res, tabor ima biti tudi v duševnem smislu. Če so se naši pradedje v taborih z mečem branili grozних napadov divjih Turkov in drugih sovražnikov, hočemo in moremo mi tukaj tirjati in braniti svete pravice naroda našega, in to z besedo in glasovanjem, kakor se spodobi svobodnim možakom.«

(Iz govora na šempaskem taboru 18. oktobra 1868; »Domovina«, št. 44, 30. oktobra 1868, str. 175)

»Kedar smo bili še na vseučiliščih, brali smo o narodnih shodih na Angležkem, in čudili smo se Angležem, jaz pa sem živo želel, da bi saj enkrat videl kak Metting ali tabor. Videl sem ga, in na Slovenskem! Zagotavljam Vas, da je TA NAJ LEPŠI DAN MOJEGA ŽIVLJENJA.«

(Zaključne besede na šempaskem taboru 18. oktobra 1868: »Tabor pri Šempasu 18. oktobra 1868«. Gorica 1868, str. 36)

»Težavno je, vzeti svobodnemu narodu svobodo; berite zgodovino, katera to pripoveduje. Ona uči, da še bolj težavno je sužnemu narodu povzdigniti se od hlapčevanja k svobodi. V ta namen potrebuje tak revni narod dosti poduka, da razume kaj je svoboda; še več potrebuje navdušenosti in železne volje, da se potem veselo in krepko loti političnega delovanja, da sam neutrudljivo skrbi za občinski in deželni blagor in za svojo čast.«

(Iz članka »Slovenem na Goriškem«; »Soča«, št. 1, 6.1.1872)

»Ve gospe pa, katere gledate toliko na čast in omiko, bodite slovenske Kornelje, in kmalu bo pri nas vse drugače. S tem boste ublažile, boste slavile sebe pa narod. — Na pomoč kličemo tudi Vas, dekleta in gospodične, ki toliko zamorete. Vsak jezik se najlepše glasi v mladih ženskih ustih, in marsiktera zna čarobno lepo govoriti, toda le v jeziku svojega naroda, v tujem nikar ne. Učite se torej našega čistega jezika, da bo svet po Vas slišal lepoglasje govora slovenskega! Ali še drugo zmagalno moč imate v sebi: ljubezen. Sklenite, da ne boste ljubile nobenega fanta, ki nij dober Slovenec, in bogme, ki še niso ostanejo iskreni Slovenci. Vzemite si za vzgled tisto žalibog, uže umrlo Slovenko v Ljubljani, ki je svojimu nemškutarskemu ženinu rekla, da ga toliko časa ne vzame, dokler nij dober Slovenec, dokler se ne zapiše v čitalnice in pristopi k Sokolu. In glejte, ljubezen do blage vzvišene dekliske duše je unela tako moč do njega, da se je res poslovenil ter

potem postal srečen mož, ki je do svoje smrti ljubil in podpiral slovenski narod.«

(Iz članka »Slovenkam«; »Soča«, št. 21, 25.5.1872)

»Učitelji ljudskih šol naj si sploh prizadevajo, da se bodo učenci kot zvesti sinovi svojega naroda slovenskega jezika po slovnici dobro učili, da bodo lepo čisto in počasi izrekli, kajti to se dopada vsem domačim in tujcem, ki po lepoglasji sodijo jezik. Prevažno glavno skrb jim mora dalje biti, da neprestano bude in razvijajo v otrocih mišljenost pa razsodilno moč. kajti brez tega nij človek prav za prav človek, in učitelj to zanemarjajoč izuči samo dobre papige. Vobče je treba uže v prvi mladosti začenjati duševne moči razvijati in krepčati, in le v materinem jeziku je mogoče, to toliko in hitro delati. Prav zato se toliko potezujejo za narodni jezik vsi narodnjaci vseh narodov, kateri želijo bistrournega, samostalnega ljudstva.«

(Iz članka »Našim ljudskim učiteljem«; »Soča«, št. 22, 1.6.1872)

»Značajnost v naj ožjem pomenu in kot vodilo je torej: stanovitno neutrudljivo prizadevanje, da človek v vsih razmerah in položajih dela, kakor je po moralni postavi prav in dobro. Naše ljudstvo izrazuje to, da pravi, tak človek je mož beseda.

Po tem takem ima značajnost tri znamenja: stanovitnost, delovanje in moralnost v namenu in sredstvih. Ako nijso vse tri potrebščine zedinjene, ne more se govoriti o dobrem značaju. Mnogo prelepih vzgledov nam je zgodovina pri vseh narodih prihranila.«

(Iz članka »Slovinci bodimo značajni«; »Soča«, št. 28, 11.7.1872)

»Kako imamo tedaj Slovenci delati, mi, ki smo toliko zaostali mej drugimi narodi na duševnem in materialnem polji, in mi, ki trpimo toliko krivic? Naj vsak Slovenec na to sam sebi odgovori po svoj najboljši vednosti. Ali gotovo je, da narodno zavest moramo brez nobene zamude in hitro buditi in zmirom bolje krepčati v našem ljudstvu, kajti to je prvo, da Slovenec se čuti Slovenca.«

(Iz članka »Kaj je konservativizem, kaj je napredek«; »Soča«, št. 5, 30.1. 1873)

JEAN PAUL SARTRE IN DR. VLADIMIR DEDIJER

Dr. Vladimir Dedijer, ki se je rodil 1914. leta v Beogradu, je po očetu Hercegovcu, po materi pa Bosanec. Doktoriral je iz pravnih ved, se v mladih letih posvetil časnikarstvu in bil dopisnik »Politike« v Sloveniji, na Poljskem, v Skandinaviji, Angliji in Španiji. Prevajal je iz angleščine in slovenščine (Voranca) in bil urednik raznih časnikov. Po vojni se je zanimal za zgodovino narodno osvobodilnega boja, za vojno pravo in za filozofijo prava. Zadnja njegova knjiga ki je bila prevedena v več jezikov, je »Sarajevo 1914«, pripravlja pa študijo o slovenskih Preporodovcih.

Širok krog mednarodnih bralcev si je Dedijer nabral s svojo knjigo o Josipu Brozu, vendar ga popularnost ni mogla obvarovati pred napadi političnega vodstva, ko je, čeprav ni soglašal z njegovimi mislimi, poudarjal, da ima Djilas pravico prosto zagovarjati svoje stališče. Tako je bil 1954. obsojen na šest mesecev zapore pogojno.

Potem ko je dolgih šest let njegova družina dosti hudega prestala v Beogradu, je Dedijer odšel v tujino in predaval na univerzah v Upsali, Stockholmu, Lundu, Kopenhagnu, Oslu, Oxfordu, Manchesteru in na ameriških univerzah (Harvard, Cornell, Columbia, Princeton Stanford). Ko se je vrnil iz tujine, si je kot drugo domovino izbral Slovenijo; zdaj živi v Stari Fužini pri Bohinju in v Ljubljani. A ne samo s svojo fizično pričujočnostjo, tudi drugače Dedijer izpričuje svojo navezanost na Slovenijo in na slovenske ljudi. Rad se spominja dneva, ko je v pariškem antikvariatu iztaknil pet knjig Janeza Svetokriškega, jih kupil in jih poklonil Univerzitetni in narodni knjižnici v Ljubljani. Prav tako ima rad Primorsko, saj je gledališču v Postojni 1952. leta daroval 25.000 dolarjev od honorarja, ki ga je dobil za življenjepis o Josipu Brozu — Titu. In prav tako rad govori o svojem prijatelju Edvarku Kocbeku kakor o prijatelju Sartru, s katerim je vodil sodišče, ki je obravnavalo ameriški genocid v Vietnamu.

O tem je »Zaliv« že pisal v svoji 8-9. številki, kjer je bilo tudi rečeno, kako je bil dobršen del slovenske mladine ob filozofu Russelu, ob Dedijeru in Sartru, medtem ko so se slovenski politični voditelji previdno odmaknili od etičnega hotenja edinstvenega sodišča. Josip Vidmar pa si je takrat pomagal z umetno, diplomatsko megljo.

»Zaliv« je vesel, da lahko na svojih straneh objavi študijo zgodovinarja Dedijera o memoarih o prvi in drugi svetovni vojni, ki sta bili tako pomembni za obstoj evropskih narodov. Še posebej se mu »Zaliv« zahvaljuje za stran iz dnevnika, ki nam revolucionarja utopista Dedijera približa kot občutljivega človeka in dragocenega prijatelja.

STRAN IZ DNEVNIKA

DR. VLADIMIRA DEDIJERA

Hotel Tre Falke

25. novembra 1967

Ves dan sem v tej hotelski sobi in pripravljam referat za nocojšnjo sejo sodišča o zgodovini genocida. Sartre je v sobi zraven moje in dela na filozofskem aspektu genocida v Vietnamu.

Tu se jeseni hitro zmrači. Utrujen sem, kljub temu delam, in vendar me prevzema neznan nemir, žalost. V ušesih mi zazveni ena prvih pesmi, ki sem si jih zapomnil v življenju. Šest let sem bil star, z materjo sem bil v Ljubljani, nekje precej po prvi svetovni vojni. V bolnišnici — mislim, da so ji pravili Leonišče — je umiral moj ujec Jovan, mladenič petnajstih let. Ko smo prišli iz rodne Bosne v Beograd je dobil jetiko. Mati me je vodila skozi noč, jokala je, nekje iz daljave kot iz groba pa je bilo slišati glas:

»Hej, Slovenci, kje so vaše meje,
rej, Slovenci kje je vaša kri?«
»Tam za Gorico, tam so naše meje,
tam za Celovcem, tam je naša kri...«

Preteklo je od takrat že skoraj pol stoletja. Spustil sem pero, se zagledal v temno okno, ki so po njem padale deževne kaplje, in pre-mišljeval. Dokazi, ki sem jih prebral, so me prepričali, da Amerikanci izvajajo v Vietnamu genocid, toda ali se bo našel kdo in opisal tragedijo slovenskega naroda...? Nisem šovinst, vem tudi, da so narodi zgodovinske kategorije, in vendar je boleče, ko pred očmi mojega rodu kopni etnična meja slovenskega naroda. Kako se je samo premaknila od severa proti jugu! In to v stoletju, ko je samoodločanje naroda postalo resničnost vseh petih kontinentov sveta...

Spet me je prevzela ta travma iz otroštva, bolečina za dragim ujem, solze moje matere in ta pesem: »Hej, Slovenci...«

Vrnem se za mizo in mislim, kako je pomembno, da mi Srbi, Hrvati, Slovenci, Črnogorci in Makedonci globlje prodremo v resnico zgodovine in v travmo slehernega naših narodov... In mislim o Bohinju, o knjigah, ki me čakajo, o delu na zgodovini, ki jo moram dokončati.

Obrisal sem si solzo in sedel za delo.

SPOMINI IZ DVEH SVETOVNIH VOJN

*Napisano za The Times Literary Supplement
in za Zaliv*

Mnenja o zgodovinski vrednosti spominov, avtobiografij in osebnih dnevnikov, ki so jih napisali državniki iz zadnjih dveh svetovnih vojsk, so različna.

Eni dokazujejo, da so bili javni delavci iz prejšnjih stoletij na tem področju uspešnejši od današnjih. Stari pisci spominov so sledili Rousseauju ali celo sv. Avguštinu in so si skušali videti v dušo. Bili so, preprosto povedano, boljši pisatelji.

Druga stran dokazuje, da je svet v našem stoletju stopil v novo dobo, dobo družbe menažerjev. Mogočne birokracije zdaj porajajo državnike, ki so samo izvrševalci. Naš rod je bil dvakrat priča totalne vojne, »največje kataklizme v znani zgodovini«. Militarizacija in mobilizacija družbe sta dobili neznanske razsežnosti. Uradne ideologije nosijo pečat birokracije in spomini državnikov so mehanični izdelki najetih piscev, katerih namen je vsiliti svetu »dokončno resnico«. Nihče ni objektivni, edino veljavno geslo je »moja domovina, pa naj ima prav ali ne«.

Zastavljeni sta nam torej dve vprašanji: kakšno mesto imajo med zgodovinskimi viri spomini in lastni življenjepisi državnikov, in kdo piše boljšo zgodovino — udeleženec ali zgodovinar? Ko je izšlo 6 zvezkov »Druge svetovne vojske« Sira Winstona Churchilla, je G. M. Young zatrdil, da bodo »te spomine brali v dobah, ki bodo tako daleč od naše, kakor smo mi daleč od velikih zgodovinarjev antične dobe«, C. V. Wedgwood, da »ta osupljivi dokument že sodi med velika zgodovinska klasična dela«, in naposled Duff Cooper: »Kakšen kos zgodovine je to! In kako smo srečni, da imamo takega zgodovinarja, da nam je povedal resnico o njem«. Na drugi strani pa je Emrys Hughes izjavil v listu »Tribune« pod zaglavjem »Churchillov mit se je razletel«: »Churchillove vojne zgodovine so predvsem avtobiografije...«

108 Spominjam se, kako mi je starejši švedski državnik Ernst Wigforss nekoč pripomnil, da zgodovinske dogodke bolje opisujejo sodob-

niki kot zgodovinarji poznejšega časa, ker pričevanje udeleženca drugi udeleženci lahko napadajo in popravljajo. Wigforss je zagovarjal načelo, da je sodobna zgodovina zares znanstvena panoga in da nam ni treba čakati zanamcev, da dobimo pravo zgodovinsko sodbo o dogodkih. S tem je zametaval tako imenovano »teorijo razdalje« v zgodovini.

Wigforssovo stališče je mogoče spodbijati z več strani. Predvsem, pomembni zgodovinski viri niso vedno dostopni sodobnikom, posebno v vojnem času ne. Celó v najbolj demokratičnih družbah skrivajo nekatere izmed pomembnih odločitev ne samo pred parlamenti, temveč celo pred nekaterimi mlajšimi vladnimi člani. Povrhu so si vse vlade postavile pravilo, da državnih papirjev za neko dobo ne dajejo na voljo znanstvenemu pregledovanju. Tega ne delajo samo zato, da bi varovali tako imenovane »višje državne koristi«, temveč tudi na zahtevo prejšnjih državnikov, ki še živijo, ali družin umrlih državnikov.

Nadalje nekateri državniki hranijo državne listine, da bi jih pozneje sami uporabili. Britanija je v tem pogledu popustljiva in Churchill je dobil od vlade dovoljenje, da je uporabil nekatere izmed svojih državnih papirjev. Drugi sodobniki pa imajo manj prednosti. In če niso dostopni prvotni viri iz drugih držav, si tudi ni mogoče ustvarti razumnega mnenja o nekem zgodovinskem dogodku.

Wigforssove spomine so spodbijali njegovi švedski sodobniki in tako se je nedvomno pokazala objektivnejša podoba dogodkov. Mož je samo pozabil, da vsebuje »teorija razdalje« ne samo časovno, temveč tudi prostorsko prvino. Vsepovsod se ne ravna po švedski rabi. Noben zgodovinar sodobnih dogodkov ne more delovati brez svobode izražanja, tudi če so mu na voljo vsi prvotni viri.

V mnogostranskih procesih sredi katerih živimo, je vedno nevarno, da bomo gledali reči pristransko, delno tako da jih ne bomo mogli dojeti v njihovih medsebojnih razmerjih ali v celoti. Nekateri zgodovinski procesi še niso končani, in zmerom je mogoče, da utegnemo gledati osamljena dejstva, ki nas lahko pripeljejo k napačnim sklepom. V tem pogledu je zrnce resnice v Barracloughovih besedah: »Merilo za sodobno zgodovino bi moralo biti, da sprejmemo širši razgled in univerzalnejši zamah.« Ali kakor je to povedal Ilija Ehrenburg v 5. zvezku svojih spominov »Ljudje, leta, življenje«:

»Že davno prej sem spoznal, da more biti spomin, če politika določa vsa stališča, nedobrodošlo breme... Mislim, da bi bilo prezgodnje, če bi objavil nekatera poglavja, ker govorijo o še živečih ljudeh ali o dogodkih, ki še ne pripadajo zgodovini.«

Iz vsega tega ali onega izmed navedenih razlogov nekaj državnikov in generalov iz obeh svetovnih vojsk ni hotelo pisati spominov. Woodrow Wilson, ki je bil sam poprej zgodovinar, ni hotel zapustiti nikakih spominov, češ: »Kako bi mogel biti tako nezgodovinski!« Námesto njega je njegov prijatelj Ray S. Naker napisal preveč polep-

šano, dejstvom tujo razlago svojega oboževanca z naslovom »Woodrow Wilson, življenje in pisma«.

General George Marshall je sledil zgledu predsednika Wilsona. Menil je, da »se je mogoče zanesti na zgodovino, da bo dala popoln in natančen odgovor na vsa vprašanja, ki zadevajo njegovo vlogo v drugi svetovni vojski. Zato ni hotel pisati spominov, ker je imel občutek, da bi njegovo poročilo, če ga ne bi bilo mogoče postaviti v pravo perspektivo in opreti na skrbno preučevanje listin, sprožilo spore, ne da bi bilo kaj dognano.«

Ko pa se je nadaljevala povodenj spominov in lastnih življenjepisov udeležencev minule vojske, se je general Marshal podal pritisku prijateljev toliko, da je dal temeljno gradivo, da se napiše življenjepis, oprt na pomembne osebne in uradne dokumente, ki zadevajo njegovo kariero. Raziskovalna ustanova Georgea Marshalla je izbrala Foresta Pogua, da izpraša ljudi in napiše življenjepis. Upajmo, da bo imel general Marshall več sreče s Poguom, kot je je imel predsednik Wilson z Nakerjem.

Na vprašnje, kdo piše boljšo zgodovino, sodobniki ali ljudje iz poznejših rodov, lahko odgovorimo ob konkretnem primeru. Ali se je kateremu izmed udeležencev angleške revolucije posrečilo napisati knjigo, ki bi bila preživela njegov čas? Ali je kateri izmed igralcev v tistih zgodovinskih dogodkih ustvaril knjigo, ki bi jo zdaj, po 300 letih, imeli za enako dragoceno kot Tukididovo »Zgodovino peloponeške vojske«? Mnogi so poskusili, pa je skoraj vsem spodletelo. Edina izjema, in sicer na strani rojalistov, je grof Clarendon s svojo »Zgodovino velikega upora«. Če skušamo razbrati razloge, zakaj se je tako vidnemu podporniku Karla I. in kanclerju Karla II. posrečilo ustvariti knjigo trajne vrednosti, ki jo občudujejo zgodovinarji vseh idejnih smeri v današnji Angliji, utegnemo priti do naslednjih sklepov:

- a) Clarendon je bil učenjak; vedel je, kako mora delati zgodovinar in kako se napiše knjiga;
- b) Clarendon je bil spreten pisatelj, ki je znal uspešno podati portrete posameznih značajev.

Čeprav se Clarendon ni vedno držal prvih zgodovinskih virov, je imel vendarle etično razmerje do vprašanja resnice in je znal tudi svoje nazore gledati v njihovi časovni in prostorski perspektivi. Poraz Karla I. in njegovo lastno izgnanstvo ga nista naredila zagrenjenega in željnega maščevanja, prav nasprotno. O uporu je imel svojo tezo, vendar ni bil obseden od nje; pustil je zgodovini, naj govori sama zase. Ni bil preveč dogmatičen ali enostranski; skušal je kritično gledati nekatere generale svoje strani in znal je videti celo nekatere slabosti svojega »dobrega kralja«, ki da je imel nekaj »slabosti in nepopolnosti, tako da bi bil pri vladanju utegnil delati napake, ki pa bi jih narod, zastopan v parlamentu, lahko popravil z umerjenimi in mirnimi nasveti.«

Za taka dejanja in besede so Clarendona napadali z obeh strani angleške revolucije, njegovo delo pa je ostalo. Noben drug pisec spo-

minov iz njegovega časa se ne more meriti z njim. Med zastopniki parlamenta se je temu še najbolj približal Edmund Ludlow, mož, ki je bil v svojem času zelo vpliven, da se je postavil proti svojemu oboževancu Cromwellu, ko se mu je zazdelo, da je ta zapustil pot revolucije in republikanstva, ko je vpeljal protektorat. Cromwell ga je naposled izgnal na Irsko in tam je Ludlow čez čas napisal svoje »Spomine«, dragoceno poročilo za današnje zgodovinarje. A naj je bil Ludlow še tako značajan mož, manjkalo mu je pisateljske spretnosti Clarendona.

Poklicno znanje in bistrost duha pa nista edini lastnosti, potrebni uspešnemu zgodovinarju, to izpričuje primer filozofa Hobbesa. Njegov »Behemoth«, pregled državljanske vojne v Angliji od 1640 do 1660«, v katerem je izrazil svoje oboževanje absolutne moči države in kralja, in obžaloval, da si angleška monarhija ni znala zagotoviti absolutističnega sistema, ni preživel sodbe časa; danes ga poznajo samo specialisti.

Seveda pa nas en sam primer ne more prepričati; današnji svet je zelo drugačen od sveta, ki ga je poznal Clarendon. Ali so se znali pisci spominov iz minulih dveh vojn tako odmakniti od dogodkov kot Clarendon? So se zavedali zgodovinskih procesov svoje dobe?

Med tistimi, ki so napisali spomine na vojsko 1914-18 na nemški strani nobeden ni znal biti nepristranski, razem deloma Bernard von Büllow, nemški kancler iz leta 1900-1909, in tega so Nemci razglašali za blaznega! Noben drug nemški državnik-zgodovinar ni priznal, da bi bila njegova domovina kaj odgovorna za vojno. Ko pa so l. 1945 odprli nemške arhive, se je pokazala povsem drugačna podoba. Nemške listine so izpričale, da so si Nemci tedaj hoteli priključiti ozemlja tako na vzhodnih kot na zahodnih mejah Reicha in ustvariti več vmesnih držav, ki bi bile gospodarsko, vojaško in politično povezane z Nemčijo. Evropski kontinent naj bi bil gospodarska enota pod nemško oblastjo. To niso bile nore Keiserjeve sanje, temveč program nemške vlade od septembra 1914 do konca vojskovanja, in podpirali so ga bankirji, industrijci, pisatelji itd.

Avstrijci so bili bolj kritični, posebno njihovi generali. Civilisti so se bolj ali manj držali nemškega vzorca. Člani vlade kot Stephen Burian (»Avstrija v razkroju«), Ottokar Czernin (»V svetovni vojni«), Leon Bilinski (»Wspomnienia i Dokumenty 1846-1922«) in član parlamenta Joseph Maria Baernreither (»Fragmente eines politischen Tagebuches«, »Die Südslawische Frage und Österreich-Ungarn vor dem Weltkrieg«) so gledali dogodke iz zgodovinske perspektive, kakor jih je gledal v nekaterih delih tudi Joseph Redlich. Med generali Aufferberg-Komarow, Margutti in zlasti glavar generalnega štaba Conrad von Hötzendorf v petih zvezkih svojih spominov, »Aus meiner Dienstzeit 1906-18«, niso prikrivali svoje želje, da obnovijo staro slavo habsbur-

ške krone v odločilnih letih pred vojsko l. 1914 in med njo. Von Hötendorf je bil ud notranjega kroga vojaške stranke na Dunaju, ki jo je vodil nadvojvoda Franc Ferdinand, in se je zavzemal za preventivno vojno proti Srbiji in Italiji že davno pred letom 1914. V zapuščini Franca Ferdinanda, ki je bila odprta šele pred nekaj leti, so v zbirki Thronwechsel dokumenti, ki kažejo, da je mislil nadvojvoda anektirati Srbijo, kakor hitro bi postal cesar.

Tako imenovani »Spomini« generala Dušana Stefanovića, srbskega vojnega ministra v letih 1914-18, nimajo zgodovinske vrednosti. Drugim srbskim ministrom iz tistih dni, npr. Ljubi Jovanoviću, ali Jovanu Jovanoviću, poslaniku na Dunaju je bilo več do osebnih političnih maščevanj kot do zgodovinske resnice.

Pač pa so velikega zgodovinskega pomena zasebni dnevniki generala Oskarja Potioreka, guvernerja Bosne in Hercegovine, ki je poveljeval avstroogrskim vojskam proti Srbiji in Črni gori l. 1914. Pisal si je dnevnik vsak dan in pošiljal zapiske vsako soboto generalu Emilu Woinowichu, glavarju vojnega arhiva na Dunaju, z zahtevo, naj jih petdeset let ne odprejo. Potiorek nikoli ni skrival svojega prezira do srbskih kmetov in je bil prepričan, da bodo njegove vojske zdrobile Srbijo. Njegove dnevnike je bilo mogoče brati kakor grško tragedijo. Pisal si jih je od 28. julija 1914, dne, ko je Avstro-Ogrska napovedala vojno Srbiji, do 23. decembra 1914, ko je bil odpuščen po porazu svojih vojsk v Srbiji.

Škoda, da se drugi pisci osebnih dnevnikov niso ravnali po Potioreku. Italijanski zunanji minister med drugo svetovno vojsko, Galeazzo Ciano, si je pisal podoben dnevnik, čeprav izvirnik še ni dostopen zgodovinarjem, da bi ga primerjali z objavljenim besedilom. Zanimivo bi bilo tudi primerjati vojne dnevnike Harolda Macmillana z njegovimi Spomini. Dnevnik ameriškega ministra za obrambo Henryja Stimsona je v knjižnici yalskega vseučilišča. Ko mu je McGeorge Bondy pomagal napisati delo »On Active Service«, je Stimson privolil, da se izločijo vsa mesta, ki jih je napisal »jezen in utrujen«. Škoda. Veličina Disraelijevega poročila o berlinskem kongresu iz l. 1878, napisanega za kraljico Viktorijo (»The One Person Only«), je ravno v njegovi neposrednosti, ker je bilo pisano takoj po dogodku.

Z državniki strani, ki je zmagala v prvi svetovni vojski, je še slabše kot z njihovimi nemškimi in avstrijskimi vrstniki. Nobeden izmed njih ni odkrito govoril o vojnih ciljih svoje strani in vsi so molčali o večini spornih vprašanj. Med Francozi npr. Raymond Poincaré, francoski predsednik v odločilnih vojnih letih, v svojih spominih »Au service de la France: neuf années de souvenirs« ničesar ni povedal o tem, kar so obravnavali med njegovim obiskom v Petrogradu, ko je Avstro-Ogrska 23. julija izročila Srbiji ultimatum. Še celo l. 1936, ko je Quai d'Orsay objavil uradne diplomatske listine iz l. 1914, ni bilo nič povedano o teh odločilnih dneh.

112 Na britanski strani je položaj še slabši. Sir Edward Grey v svojih spominih »Petindvajset let, 1892-1916« ostaja nejasen ob vseh pomembnih pravšanjih, posebno glede »skrivnih pogodb«, s katerimi so si raz-

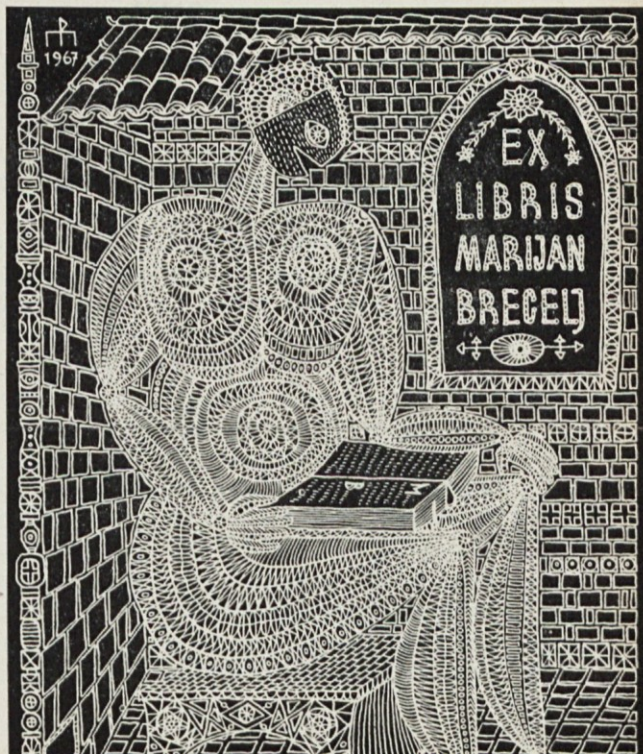

delili vojni plen. Ceo W. Churchill je v svojem delu »Svetovna kriza, vzhodna fronta in poznejši čas« molčal o teh dogovorih, s katerimi so si razdelili območja vpliva. Enako je storil D. Lloyd George v šestih zvezkih svojih »Vojnih spominov«, ki imajo zelo pičlo zgodovinsko vrednost, čeprav je uporabljal osebne dokumente. Ciniki trdijo, da so, ko so se veliki in mali zavezniki pogajali za vojni plen, ista ozemlja dostikrat ponujali raznim odjemalcem. Teh kočljivih vprašanj se niso odkrito lotili ne britanski ne francoski zgodovinarji. Bernadotte Schmitt je ta nerodni položaj upravičeno povzel z besedami: »Ne najdem nobenega francoskega ali britanskega pisatelja, ki bi priznal vsaj delno odgovornost svoje dežele za vojno.«

Tudi spomini državnikov iz druge svetovne vojske so poučni v tem pogledu. Misel o enakosti med državami je na primer veliko pridobila v letih od 1918 do 1945. Bila je izražena v objavljenih ciljnih zmagovitih zavezniških sil, npr. v atlantski listini in v osamosvojitvi mnogih narodov ob koncu vojskovanja.

Spominov iz minule vojske 1939-45 je veliko, vendar so neenakomerno razdeljeni. V ZAD predsednika Roosevelta ni mikalo pisati spo-

mine. Njegov zunanji minister Cordell Hull je zapustil dva zvezka spominov, vendar se ni vedno povsem ujema s svojim predsednikom. Robert Sherwood je podal v svoji knjigi »Roosevelt in Hopkins« dragoce- no gradivo, vendar to ni knjiga spominov v pravem pomenu besede. Tudi Edward Stettinus, James Byrnes ali Sumner Welles niso dosti pri- spevali; obravnavajo samo dogodke na koncu vojske ali pišejo s kake- ga posebnega vidika. Ameriški vojaki se ukvarjajo predvsem z vpraša- nji vojaške strategije. »Križarska vojska v Evropi« generala Eisenhowera je pošteno poročanje in avtor celo priznava, da je pri ravnanju s tiskom naredil nekaj političnih napak — taka odkritost je med njegovimi med- vojnimi tovariši zelo redka.

V Skandinaviji je Halvdan Koht, ki je bil norveški zunanji mini- ster do l. 1941, zapustil nekaj dobrih del, vendar obravnava samo eno vojno območje. Bil je poklicni zgodovinar in človek vesti. Skandinav- ski učenjaki pripovedujejo, da po porazu norveške vojske in umiku norveške vlade v Britanijo ni pozabil svoje dolžnosti in je v angleškem zunanjem ministrstvu vložil protest, ker so britanske vojne ladje pri preganjanju ladje »Altmark« kršile norveške teritorialne vode!

Stalin ni napisal spominov, Molotov, kolikor je znano, tudi ne, če- prav imajo Rusi bogato izročilo o tej zgodovinsko-slovstveni panogi. Pred nedavnim je objavil svoje spomine poslanik Ivan Majski in prav tako nekaj vojakov: maršal Vorošilov, Sapošnikov, admiral Kuznecov, maršal Čuikov — v celoti ali delno. Kakor trdi Iija Ehrenburg, je napi- sala spomine tudi Aleksandra Kolontaj, »da bi prihodnji zgodovinarji vedeli, kaj je videla in izkusila.«

Iz drugih delov Evrope ni prišlo dosti pomembnega. Nekaj vred- nosti ima knjiga Edvarda Beneša, pa delo generala Papagosa, »Bitka za Grčijo«. V Jugoslaviji je prejšnji podpredsednik Rodoljub Čola- ković zapustil spomine, ki bi lahko bili koristen priročnik za to, kako organizirati gverilsko gibanje. Edvard Kocbek, slovenski katoličan in eden vrhovnih voditeljev partizanskega gibanja v Sloveniji, je napisal dve knjigi vojnih spominov, ki sta morda najboljši deli te vrste med tistim, kar je doslej izšlo v Jugoslaviji. Sta prispevek katoliškemu ekssi- stencializmu, ker Kocbek išče resnične cilje revolucije v 20. stoletju v avguštinovskem izročilu poglavljanja v dušo.

Tako smemo sklepati, da sta samo Churchill in de Gaulle napisala iz druge svetovne vojske spomine, ki obravnavajo vprašanja svetovne- ga obsega. V to kategorijo med novejšimi angleškimi deli ne sodita knjigi Harolda Macmilana in Anthonyja Edena, medtem ko so spomi- ni raznih laburistov blede in nepomembni.

Ali je torej Churchill razumel zgodovinske procese, ki so delovali med vojsko 1939-45, in ali je predvidel, kaj se bo zgodilo pozneje? V nasprotju s Chamberlainom in mnogimi njegovimi angleškimi privr- ženci je Churchill spoznal, da je Hitlerjev resnični cilj vlada nad sve- tom in da je münchenska doba samo prehodna. Potem ko bi bil Hitler

uničil Sovjetsko zvezo, bi se bil obrnil proti britanskemu imperiju. Churchill je čutil, da je Britanija voljna braniti se pred Hitlerjem, in posrečilo se mu je, da je l. 1940 združil narod za seboj. Čeprav je bil po rodu in vzgoji torijevac, je razširil finančno breme vojskovanja na vse plasti prebivavstva. Zelo previdno je varčeval z britanskimi človeškimi viri, ker se je spominjal strahotnih izgub v prvi svetovni vojski. V tem pogledu je bil preveč previden: ker je preračunano omejeval uporabo britanskih čet proti Hitlerju na kontinentu, je imelo to naposled za Veliko Britanijo neugodne posledice.

Ko pa se je vojskovanje nadaljevalo, je Churchill postopoma vse manj razumel, kako potekajo reči na svetu in celo, kaj se dogaja v Britaniji. Ni se mogel sprijazniti z nujnimi družbenimi reformami in pri prvih splošnih volitvah po vojski je bil popolnoma poražen. Povrhu ni razumel, da so v vojnih letih nastale velike spremembe v razmerjih med celinami ter med velikimi in malimi silami. Evropa je dokončno zgubila svoj vodilni položaj, hkrati pa je Britanija močno zaostala za ZDA in Sovjetsko zvezo, ki sta stopili v svetovno areno kot največji sili. Klasičnih kolonialnih imperijev je bilo konec. Na začetku svojih vojnih spominov Churchill obžaluje razpad fevdalne habsburške monarhije kot eno izmed pglavitnih tragedij vojske iz let 1914-18 in je hkrati proti temu, da bi se Indija osvobodila britanskega gospostva.

Res je, da tudi nobeden izmed njegovih velikih partnerjev, Roosevelt ali Stalin, ni imel naprednejših pogledov na vprašanje enakosti malih in velikih narodov, kljub naukom, ki sta jih oznanjala. Vendar je od Churchilla prišla pobuda za staro prakso razdeliti si območja vpliva s pogodbo, na račun prizadetih narodov in brez njihove privolitve. Drugače kot Grey ali Lloyd George, Churchill povsem odkrito opisuje to tehniko. Roosevelt se je spočetka ognil temu soočenju z zgodovino, čeprav ga je pozneje potrdil. Vzhodna Evropa je bila puščena kot območje Stalinovega vpliva, Jugoslavija naj bi bila na pol pod vsakim vplivom («fifty-fifty»), Grčija pa prepuščena Britaniji in ZDA. Stalin se je v duhu izročila »poštenih razbojnikov« zvesto držal dogovora in v grudnu 1944 ni hotel intervenirati v Grčiji, čeprav danes moskovski zgodovinarji odločno čeprav ne posebno prepričljivo zanikujejo, da bi se bili »veliki trije« sploh kdaj dogovorili o delitvi območij in vpliva.

Ali je Churchill v tem dogovoru vedno držal besedo? Ali je med vojsko delal kake vojaške načrte, da bi prišel na Balkan in v srednjo Evropo pred Stalinom? A. J. P. Taylor sodi, da je bila »politika prehitavanja Sovjetske zveze na Balkanu iznajdba povojnih let, ki jo je deloma spodbujal Churchill sam, ko je l. 1946 postal protiruski. Iz prejšnjih let o tem nimamo pričevanj.« Resnico bomo zvedeli, ko bodo dostopni vsi prvotni viri. Vendar Harold Macmillan, ki je bil član britanske vlade in britanski zastopnik v zavezniškem poveljništvu na sredozemskem bojišču, v svoji nedavno izdani knjigi »Vojni vihar 1939-

1945« podaja dejstva, ki dokazujejo, da je bil Churchill namenjen doseči srednjo Evropo pred Stalinom, tudi potem ko so bili sklenjeni skrivni dogovori, ki so razdelili področja vpliva.

V nasprotju s Churchillom je imel de Gaulle ugodnejši položaj, da razume trde udarce zgodovine. Nauk je dobil l. 1940 ob francoskem porazu. To je bil eden izmed razlogov, zakaj je jasneje od Churchilla videl nove prvine v razmerjih med velikimi silami, posebno še v povojni dobi. Imel je občutek, da Združene države segajo daleč čez običajna območja svojega vpliva. Razumel je, da je Rooseveltov tako imenovani protikolonializem jedro za prihodnjo ameriško politiko neokolonializma. Ni bila stvar njegovega ponosa ali težavnega značaja, temveč samo njegovo zgodovinsko spoznanje, da je v razmerju med silami potrebna enakost. Odločno se je postavil po robu Rooseveltovemu mnenju, da je »Francija nehala obstajati«, medtem ko se je Churchill slepil, da bo lahko s svojo bistrostjo in ljubeznivostjo izigral yankejskega predsednika. Hkrati se de Gaulle tudi ni dal ustrahovati Stalinu. To je eden izmed razlogov, zakaj imajo njegovi »Spomini« takšno zgodovinsko težo.

Zanemariti tudi ne smemo slovstvene oblike, v kateri pisci spominov pripovedujejo svojo zgodbo. Ne samo posrečen slog, tudi uravnoteženost kompozicije in celotne zgradbe sta pomembni skrivnosti pri umetnosti pisanja spominov. Gladstone je pisal veliko, braneč razna napredna stališča, pa vendar je Disraeli težji na tehtnici zgodovinsko-literarne kritike, samo zato, ker je bil boljši pisatelj.

Se celo danes so vojni spomini med deli, ki se najbolj prodajajo. Ljudje so željni vnovič doživljati velike dogodke iz let 1914-18 in 1939-45, kakor jih pripovedujejo voditelji njihovih dežel. Churchillovi vojni spomini so l. 1966 v celoti izšli v Jugoslaviji (z nekoliko neintelligentnimi uvodi) in vnaprej je bilo prodanih 18.000 izvodov, rekord za delo te vrste. Letos bodo izšli de Gaullovi spomini in verjetno bo de Gaulle še malo prekosil Churchilla, čeprav je jugoslovanski knjižnji trg v krizi.

Mogočno valovanje in bučanje Churchillove proze je doživelo priznanje tudi zunaj britanskih otokov. Čeprav je v njegovem obsežnem slovstvenem delu lahko spoznati Macaulayev vpliv, britanski politiki kot pisatelji vsi zaostajajo za njim. Še najbližji mu je Harold Macmillan; škoda, da se Bevan nikoli ni poskusil v pisanju.

General de Gaulle nima tekmeča v Franciji in morda tudi nikjer drugje ne. Harvardski izvedenec za novodobno slovstvo in zgodovino, profesor H. Stuart Hughes, je pred nedavnim ocenil de Gaullove »Spomine« za »največje klasično literarno delo iz druge svetovne vojske«. De Gaulle je poklicni pisatelj, poučeval je zgodovino v Saint Cyru, prežet je s francosko filozofijo zgodovine in ima vizionarne zmožnosti, h katerim mu je morda pripomogel Michelet. De Gaulle izraža družbeno psihologijo pomembnega dela francoske družbe.

116 Ne smemo pozabiti, da umetnost pisanja spominov ni enaka po vseh deželah. V Franciji je to zelo osebna in subjektivna stvar, v anglo-

saških deželah pa je navada, da ima pisatelj skupino raziskovavcev, svetovavcev in tako naprej. Čeprav imajo v Združenih državah bogato izročilo pisanja spominov, danes postaja pravilo »kolektivno pisanje« in celo pisanje z »namestniki« (ghost-writing). Madison Avenue (sedež newyorškega oglasništva, op. prev.) ima dobre zveze z vsemi ameriškimi vseučilišči in kolegiji, kjer pisatelji-namestniki željno čakajo žrtev. Ugotovljenih je bilo nekaj pravil, kako mora biti napisana »uspešnica« (bestseller). To je eden izmed razlogov, zakaj so nešteti življenjepisi, lastni življenjepisi in knjige spominov, ki jih dandanes dobivamo z druge strani Atlantika, povsem brez individualnosti, čeprav nosijo imena najodličnejših ljudi.

Vendar namestniško pisanje ni izključno ameriška umetnija. Zgodovinar Slobodan Jovanović je leta 1940 bridko obtoževal pisce spominov iz našega stoletja zaradi mnogih hib in jim postavil za zgled dobrega pisanja »Spomine« prote Matije Nenadovića, enega izmed voditeljev prve srbske vstaje iz leta 1804. Slovstveni zgodovinar Božidar Kovačević pa je pred nedavnim razkril, da je sloveče uvodno poglavje teh spominov napisal nadarjeni Nenadovićeve sin, pesnik, ki se je sam navdihnil ob uvodnih stavkih Châteaubriandovih »Spominov z onstran groba«.

Še končno vprašanje: kakšno je v spominih državnikov 20. stoletja razmerje med zasebnikom in javnim delavcem? Ali je država postala tako mogočna, da je posameznik postal nepomemben?

V tem pogledu so poučni Churchillovi Spomini. Ta veliki državnik ni deloval v brezračnem prostoru, naj je v njegovi osebnosti še toliko romantičnih prvin. Ni spremenil toka zgodovine, čeprav mu je vtisnil svoj pečat. Njegovi Spomini razkrivajo, kar je bilo že znano, da je imel med vojsko spore z voditelji britanske uprave. Nekateri izmed njih so pozneje osvetlili te reči drugače. Sil Basil Liddell Hart je zapisal, da je bil Churchill »čudovit mož« in »velik navdihovavec vojskovanja«, da pa ni razumel novodobnega mehaniziranega vojskovanja in je mislil s pojmi iz prve svetovne vojske. To utegne biti do neke meje res, vendar je Churchill pri svojih odnosih do vojaških poveljnikov v drugi svetovni vojski imel v spominu žalostne izkušnje z britanskimi generali iz prve vojne, ki so včasih skoraj skušali vzeti potek vojskovanja v svoje roke. Tragedija Francije 1. 1940, ko so imeli vojaki oblast in so prisilili francosko vlado, da se je politično pogodila s Hitlerjem, je še potrdila Churchillovo nasprotstvo do generalov. Lahko domnevamo, da je bilo javno mnenje v tej stvari na njegovi strani. Kdaj pa kdaj je prišel tudi v spor z britanskim diplomatskim strojem, naposled pa ga je premagala birokracija, izpričujoč staro resnico, da je posameznik samo predstavnik družbenih sil.

Nekateri tudi menijo, da je general de Gaulle zastarel pojav iz minule Francije, ki nima nič skupnega z novimi časi. V resnici pa je zrastle iz francoskega izročila o močni centralizirani državi, ki je bilo

tako dolgo pri srcu francoskim lastniškim razredom. Njegova dejanja kažejo več Burkovega vpliva kot Churchillovega; de Gaulle je razsvetljen konservativec, ki prilagaja svojo politiko spremenjenim razmeram v Franciji in na svetu. Človek ne more zanikati vloge posameznika v zgodovini, vendar je zgodovina sad početja vseh ljudi, med katerimi imajo nekateri več vpliva kot drugi.

V tem pogledu so imeli v Sovjetski zvezi osupljivo razpravo o Stalinovi vlogi v drugi svetovni vojski in o kultu osebnosti. Čeprav Hruščov ni napisal spominov, vsebuje njegovo skrivno poročilo 20. kongresu sovjetske komunistične stranke prvine globokega vrtanja v dušo. Silovitost njegovih napadov ne samo na Stalina, temveč tudi proti temeljnim birokratskim strukturam sovjetske družbe razkriva nekaj nihilističnega iz najboljše tradicije ruskih kmetov, ki so se upirali močnim ustanovam in svojim gospodarjem. Napadi Hruščova so odprli svetu oči za nekatere poteze sodobne ruske družbe in za možnost ganljivih in dramatičnih javnih izpovedi, ki pomagajo družbi napredovati in utegnejo roditi tudi resnične umetnine.

Razprava o Stalinovi vlogi med vojsko se v Sovjetski zvezi nadaljuje, odkrito ali posredno. Maršal Vasilij Ivanovič Čuikov, poveljnik 62. armade med bitko za Stalingrad, opisuje ta veliki zgodovinski dogodek v svojih spominih »Začetek poti: Zgodba bitke za Stalingrad«. Zgodba je pretresljiva, vendar se človek čudi, kako da pisatelj v besedilu knjige prav nobenkrat ni omenil tedanjega vrhovnega poveljnika sovjetske vojske, Stalina (dvakrat je omenjen pod črto), medtem ko je Hruščov kot član vojnega sveta omenjen nič manj kot petnajstkrat!

Po padcu Hruščova njegovo ime omenjajo dosti manj in izraženo je bilo mnenje, da bi bilo treba ločiti Stalinova dejanja v splošnem in njegovo vlogo med drugo svetovno vojsko. Značilno je že dejstvo, da v SZ zdaj izhajajo spomini raznih generalov in besedila zgodovinarjev, ki različno sodijo o Stalinovi vlogi med vojsko. Vse preveč pa poudarjajo teorijo o »kultu osebnosti«. Tako pojav stalinizma razlagajo kot čisto psihološki, povsem zanemarjajoč družbene okoliščine, v katerih je deloval Stalin in ki so navsezadnje vplivale na njegova dejanja. Tega je vsaj marksizem učil zgodovinarje.

V Nemčiji žal ni spominov iz minule vojske, ki bi jih bilo vredno omenjati. Tam še živi izročilo iz prve svetovne vojske, da je država, naj ravna prav ali narobe, nad družbo ali posameznikom. Knjigo Fritza Fischerja o vojnih ciljih cesarske Nemčije (ki so osupljiva vzporednica Hitlerjevih načrtov iz let 1939-45) so sprejeli v Nemčiji sovražno; cel vihar se je vzdignil proti temu pogumnemu zgodovinarju, ker je razkril te dokumente. Ne smemo pozabiti, kako so bili v Nemčiji po letu 1918 sprejeti spomini princa von Bülowa. Cesar Viljem je izjavil: »Bülow je edini človek, kar jih pozna zgodovina, da si je vzel življenje

po smrti,« in štiriindvajset uglednih Nemcev je objavilo napad na knjigo.

Čeprav je mlajši rod v Nemčiji bolj kritičen do Hitlerjevih hudo delstev, je tragična resnica, da se nemški zgodovinarji in pisatelji niso poglobili v vprašanja o odgovornosti nemške družbe za nastop nacizma. Nekateri izmed njih se lotevajo vprašanja v splošnem, tako protestant Rolf Hochhuth, vendar si je ta izbral za svojo raziskavo papeža Pija XII. in razglabljal o njegovi odgovornosti za uničenje Judov.

Spominov iz dveh svetovnih vojn ne moremo sprejeti za sodobno zgodovino, nikakor ne. Vsekakor pa v zgodovini ni dokončnih del, vedno bodo odkrivali nove dokumente in nastopali bodo mladi in nardarjeni novi avtorji.

Z druge strani pa tudi ne moremo sprejeti pogledov (zlasti) pozitivističnih zgodovinarjev, da bi bili spomini brez vrednosti, češ da ne ustrezajo prvotnim zgodovinskim virom.

Nekateri spomini spoštujejo prve vire; avtorji so vsaj trdno verovali, da govorijo resnico. Nekateri izmed teh spominov so koristni in nam lahko pomagajo brati prvotne vire ali jih povezovati med seboj.

Zgodovinar tudi ne bi smel zametavati tistih spominov, v katerih se državniki očitno niso držali prvotnih virov. Spomini iz svetovnih vojn so povečini enostranski, krivični in njihova pomembnost prežeta z občutki avtorjev. Nekaj resnice je v mnenju, da so veliki državniki naše dobe skoraj neogibno ljudje s preveč razvitim jazom in dostikrat nezmožni, da bi poročali o dogodkih svojega časa s potrebno neprizadetostjo. Za bistroumnega prihodnjega zgodovinarja bo to glavitna lastnost teh spominov. Če se nam posreči ogniti se nuklearnemu samomoru, bo mogel uporabiti sociološko analizo za nespametnosti in samoslepila državnikov, željnih oblasti, in birokratskih strojev za njimi.

Iz rokopisa prevedel Janez Gradišnik

TRAGEDIJICA NA GROBLJAH

(nadaljevanje)

Pristanišče se je lesketalo v vsej svoji pestrosti, ko so se vračali domov. Jutra so bila vse drugače umita in morje je vse drugače smrdelo takole zjutraj, ko je bil človek prepoten in polomljenih kosti od vseh nerodnosti težkih vreč vseh mogočih oblik in velikosti, potem ko je vso noč prevohal vse mogoče odtenke žakljevinaste kislobe in trohnobe, pešačil z naluknjano in ob robovih prešito polivinilasto boršo na prvi jutranji avtobus in se je prav po enominutni hoji stresel ob pogledu na damo v živahni družbi, ki ni mogla drugače kot da je bruhala na vogalu Piazza Unità.

Takrat se je utrujeni težak obrnil proti nebu in pljunil v daljšem loku proti družbi, ki ga je opazila, pa je verjetno tudi bila dovolj utrujena in omagana od nočnega divjanja, da se je iz nje samo izvil glas:

»Ti si gotovo petinštiridesetega plesal po proletarskih mitingih, si pa ostal premaganec!«

Grenko in ironično se je nasmehnil pripombi in še enkrat v še večjem loku pljunil in tisti pljunek je veljal opazki obenem pa tistim nekdanjim tovarišem, ki so se po prvih orgijah znali prilagoditi drugačni borbi in drugačnemu življenju, ki so nezmotno poznali način, da spravijo svojo eksistenco na višji nivo in kakorkoli v boljše življenje. Prav šestinštiridesetega, po enem letu življenja doma je ugotavljal, da nima nič ali skoraj nič skupnega s tistimi, ki so mislili, da morajo kot zmagovalci igrati drugačno vlogo v življenju, da je popolnoma drugačnega mesa in krvi, tako da mu je postalo tuje vsako zmagoslavje in vsa premoč, ki je v njegovih tovariših zanetila izsiljevanja in brutalnih izpadov tudi do ljudi, kakršen je bil on. Vendar je ostal značajan in premočrten. Nepogrešljiv tudi potem, ko se ni hotel podrejati načrtom voditeljev, ko se je trmasto upiral vsaki demagogiji in propagandi za veliko deželo, katero je pred vojno vzljubil, po vojni pa v svo-

jih spoznanjih, da mu je nerazumljiva in tuja bolj kot domača cerkev in delovni tovariši, ki so bili in ostali proletarci samo iz življenjske nuje ne pa zaradi slovesnih etiket in uveljavljanja. Že od mladih let je potreboval mnogo več kakor stene svoje družine in nekaj prijateljev ali obiskov pri sorodnikih in branja časopisov. Ljubil je pogovore o politiki, o strukturi življenja v vojni in po njej, o delavskih problemih, o življenju v svetu in tudi o smislu življenja, zgodovine, kar je največkrat imenoval »omiko«. Omika mu je pomenila več kot bogastvo, udobnost in mnogo več kot vsakdanje dolžnosti. Kakor je bil izraz omika smešen skoraj vsakemu inteligentu, ki je z njim govoril, tako so se z njim radi pogovarjali o vsem in ga nehote priznavali za sebi enakega. Vedel je, da ne zaradi statusa proletarca, ki je bil dalj časa v modi, ampak zaradi misli in vsebine tistega, kar je povedal o življenju, ljudeh in — kakor je sam pravil — »velikih dogodkih«. S časom se je zavedel, da sam propada s svojo družino vred. Na delu ga niso hoteli sprejeti med redne uslužbenca, včasih ni delal tudi po tri tedne, čeprav je bilo dela v pristanišču dovolj celo za mladce, ki so prihajali tja samo včasih. Prijatelji so mu očitali, da je v pogovorih preodkrit, da preostro obsoja linijo, ki si jo je partija izbrala in da se marsikdo sklicuje na njegove sovražne izjave, ko ga izpodrine pri delu. O tem se je pogovoril z višjimi uslužbenci, tudi na sestankih je načenjal problem odkritosti v medsebojnih odnosih, toda zavračali so ga s pretvezo, da mora v vsaki družbi, v vsaki organizaciji vladati red in disciplina, da se vsaka stvar obravnava ob določenem času in zaporedju. Ni bilo časa ne samo za njegove ideje, še za presojo »velikih dogodkov« ne. Bil je čas, ko so se razbohotile požrtije, popivanja, plesi. Tovariši, s katerimi je lahko svobodno razpravljaj, so se umaknili v domači krog, kupovali so avtomobile, delali šoferske izpite, zato se je najraje pogovarjal z mlajšimi, s katerimi so bile debate ostre do psovanja in pretepanja, vendar je postajal ob misli nanje dobre volje in je njihovo družbo rad poiskal.

»Ko smo bili mi v vaših letih, smo trosili letake po ulicah in so nas zapirali, lovili in preteпали, pošiljali na Sardinijo! Nismo imeli časa, mi, da si izrezujemo idole iz časopisov in igramo briškolo celo nedeljo. Saj, vozili smo se z bicikli in se klatili vsepovsod, kakor je nanese, vendar smo imeli bolj človeške cilje.«

»In kaj imate danes od tistih človeških ciljev? Človeško družbo?«

»Mislim, da je vendarle v bistvu to. Vi postavljate vse v relativnost. Čas imate, da razpravljate o tem, kaj je človeška družba in kaj ni. Mi smo samo izbirali med zverinstvom in človečanstvom.«

»Kakor da nekateri izmed vas niso izbrali zverinstva, če si ga niso celo izmislili.«

»Naša generacija ni bila enotna gmota, zato nima nihče pravice, da bi jo presojal po degenerirancih.«

S tem so ga včasih užalostili, užalili, premagali. Ob takih prilikah se je pobral domov in razbijal, ker se mu je dozdevalo, da je bilo vseeno ali je v preteklosti trpel in se vlačil ranjen po gozdovih, ali klal kjerkoli in kogarkoli ali ropal požgane domove. Ostalo je težko delo, garanje in tarnanje starikave žene, ki se je že zdavnaj naveličala vsega, še sama sebe. Življenja, kakršno sta sanjala in pričakovala v svoji zvezi in prihodnji družbi, že tako dolgo ni bilo in tako dolgo že ni kazalo, da bi kdaj prišlo, da je vse izgubljalo smisel, čeprav jim je preostajala notranja vez, vsakdanjost in pošteno ime, kar je utegnil kdo še ceniti, sta ga pa že obadva izničila v svojih prepirih in tepežih. Večkrat je prihajala socialna delavka, nekajkrat usmiljenka, da ublažijo neznosnost, v katero sta rinila, zato sta po nekaj tednov ohranjala mir in neštetokrat sklenila, da se spravita in začneta na novo. Uspelo ni, ker ni moglo uspeli.

Prihajala je stara mati in prinašala darila in spravljala razvaline odmirajočega zakona na kup z božjim blagoslovom in večnim citiranjem svete zakonske zveze. Hudo se je bala zanju, predvsem pa za otroke, ki so bili dobro prehranjeni, prepuščeni pa sami sebi in svojim potem. Po babičinih obiskih so vneta pohrustali vse dobrote, mati in oče pa sta na tihem kuhala jezo na vse svete zakone, na vse svete zaveze, na vse svoje nekdanje skupne obljube, ker jih nista mogla nikoli uresničiti. Življenje se je zavleklo kakor prašičja čreva in edino, kar sta drug drugemu priznala, je bilo to, da drug brez drugega nikoli ne bi mogla sestaviti niti take družine, da pa je bila tudi taka družina muka za oba.

»Morda naju je res vojna prisilila v to in nas do neskončnosti izsiljuje za nekaj, česar do neskončnosti ne bova prenesla.«

»Kakšna vojna! Ti se ne znaš znajti, se ne znaš prisiliti, da malo bolj misliš na nas in svoje družinske dolžnosti. Ko bi enkrat na leto mislil tako resno na svoje kakor kdo drug vsak dan, ne bi bili nikoli prisiljeni, da delamo dolgove v trgovinah, pekarni. Da tvojih dolgov v gostilnah niti ne štejem. Samo to ti povem, da jih jaz ne bom plačevala in da otroci lepega dne spoznajo, kako si nevreden sebe, mene in njih.«

»Ko bi ti enkrat na leto bila z mano tako potrpežljiva kakor so druge žene, bi vsega tega nikoli ne bilo in bi se rad zadrževal doma, kakor drugi, ker bi vedel, da me razumete.«

»To so tvoji izgovori in z njimi se lahko sam pred seboj opravičuješ. Jaz sem že zdavnaj poskusila, kar mi zdajle očitaš, tega še opazil nisi. Kakor da mene in mojega prizadevanja ni bilo. Sicer pa bodo že molitve tvoje matere pomagale. Če na tem svetu ne, pa na onem.«

»Mojo mater pusti na miru.«

»Amen.«

22 Tako so se končavali in začenjali skoraj vsi pogovori, s katerimi sta zamorila drug drugega, in neskončnim preprirom je vedno želel napraviti konec mož z odhodom in grožnjami. Otroci so se

razbežali k sosedom ali se vtikali z nesramnimi vzpodbudnimi opazkami v spore. S svojo otroško zlobo so starše še bolj razjari in v tistem trenutku bi bila mati in oče obadva pripravljena zaklati svoje potomce, ko bi se ne bala kazni. Preklinjala sta svoj rod od pamtiveka do večnosti z vsem srcem in željami, da se jima nikoli ne bi bilo pripetilo tako neumno in kruto sovraštvo, ki si ga nista vedela razložiti in se ga nista znala rešiti z odhodom enega ali drugega. Mož je o takih zdrahah slišal pripovedovati na barki. Skoraj vsakdo je bil mojster popisovanja tega, kar je doma ugonobil, razbil, raztolkel. Tisti, ki so se od žena že ločili, so se muzali, češ, torej vam vendarle ni dobro, torej si tudi vi želite spremembe.

»Da si želimo spremembe, o tem ni govora, ampak otroci z vso navlako, s svojimi potrebami?«

»Kakor da imajo v takih družinah raj.«

»Kaj pa tvoj, ki bi crknil na cesti, če ga ne bi vzele k sebi sestre! In potem se tvoja baba hodi kregat z njimi, zakaj so ji zdaljšale rob spodnjega in vrhnjega krilca. Saj so imele prav, da so jo nagnale in klicale nad njeno pohujšljivostjo božjo kazen.«

»Če hočejo mojega otroka vzgojiti za monigo, je že bolje da crkne v grapi.«

»Jo bo že tvoja baba naučila kaj drugega, ki je hodila z Amerikanci.«

Gnetlo se je pomalem. Z leti so se mu vgnezdile bolezni in ker zdravila niso pomagala, je pil.

»Nažlunkal se ga je,« je tiho dejala mati.

Otroci so se spravili v skrite koticke po dvorišču in trepetaje čakali, da se oče umiri in zaspi.

Korčulj

Kotel

Lodrica

Bedenj

Lobanja

Tolmun

so kotanje Glinščice.

Kaj je na dnu Tolmuna Lobanje Bednja Lodrice Kotla Korčulja?

Kamnita ploskev, razjedena od pljuskov kotaleče se vode, spolzki mah, ki boža in temni kлокot.

Veš, kaj je na dnu Tolmuna?

Vem.

Veš, kaj je na dnu Lobanje?

Vem.

Veš, da skozi to sotesko ne prideš?

Ne.

Kako boš z bosimi nogami šel po osatu, robidi in koprivah?

Bom.

Kako se boš pretipal skozi gosto temo, skozi vse vojske, ki so pogazile vse, kar je bilo rodovitnega. Kako boš premagal strah pred kačami s strupenimi rogljiči, kako boš premagal stud pred novoveškimi kapricami?

Rit jim bom brisal in dobro obrisal. Moram skozi.

Kaj te žene skozi sotesko? Zakaj ne izbereš druge poti?

Ni zaradi poti.

Vem. Povej zaradi česa!

Vraščena je vame lepota kotanj in strmina te reke, ki niti reka ni. Ustvarila je korenine mojega rodu. Kamenček za kamenčkom, prah za prahom je kotalila po pobočju do obrežja. Morje se je umikalo. Gore naokrog so vso svojo zemljo zlile v vznožje.

Ko so prišli prvi prebivalci, so sezidali kamnite hiše, da bi bili varni pred sunki vetra. Reka jim je nanescila dovolj zemlje, da so po travnikih posejali pšenico. Tu ni bilo bogastva ne revščine, domove so imeli in postopoma sprejemali obrede in navade, ki jih je prinašala nova vera. Upognili so hrbet pod tujimi graščaki s Socerba. Tudi v to so pristali, da so jim žene hodile dojit mlade lovske pse. Življenje jim je nanescilo gorje in pokoro, toda množili so se in kamnite hiše so si sezidali drugo ob drugi. Dobro so vedeli, da bo za njihove otroke bolje. Z največjo ljubeznijo in vedrino so poimenovali svoje pašnike, gozdiče in studence. Vsaka njiva, kotanjica in sleherni griček je zaživel s svojim imenom. Sosedje so jim zavidali. Bolji unec so imeli in nikamor jim ni bilo treba v hrib. Zato so bili vedno veseli. Njihova praznovanja so najbolj privabljala ljudi. Še svojemu svetniku niso prizanesli. Vsi fantje so se za njegov dan predstavljali kot Štefani, ki so jih dekleta lučala s pomarančami in jabolki. Veselje je vrelo iz njihovih duš. Njihova dekleta so imela usta ustvarjena za smeh in sočne sopranske glasove. Rodijo se vitke in visoke in ko perejo se njihova govornica kotali kakor visoki slapovi. Odbija se od kamnov in žubori skladno z vodo po dolini naprej. Brezskrbno so prale in odnašale perilo mestni gospodi, molzle krave, sadile rože, vzgajale otroke in hodile v polje. Hudo se je začelo, ko so morali možje na vojsko. Ostajale so same in čakale na njihov povratek. V nekaj desetletjih so ostale v vasi vdove, kakor da bi polovica dveh generacij njihovih mož izginila. Varovale so dom in garale, da bi iz rdečkaste ilaste zemlje dočakale jesenskih sadov. Ko teh ni bilo, so se vzdignile čez hribe v Istro, na Notranjsko in na Kras, da bi tam obleke in obutev zamenjale za hrano. Obhodile so najbolj skrite vasi in prenašale tovor v plenirjih, nahrbtnikih in vrečah. Upirale so svoje močne hrbte in mišičaste roke burji, zaščitile so se pred mrazom in dežjem z debelimi kombinežami in spodnjimi krili, pod katerimi so nosile bisage. V njih so shranile denar, kolikor so ga še kje dobile. Na pot so odhajale za dva, tri dni in vestno skrbele, da so bili otroci v pravih rokah. V tolažbo so jim prinašale orehe, kostanje, med in lešnike.

Tod se je podil za kozami, ko je mati odhajala in mu naročala, naj pazi na dom in na mlajše bratce. Poleti je ušel v to sotesko, stikal za gadi, iskal orlova gnezda in lovil krape. Ponoči z baterijo. Med skalami jih je izbežal.

Nekega dne je prišel s takega potepa, ko je mati krčevito jokala pod kolonjo. Vedno se je potuhnil, če jo je videl na dvorišču, tedaj pa je planil k njej in jo stisnil k sebi. Tako je jokala samo takrat, ko so ji umrli otroci. Oče je padel, mu je povedala. Nihče ni vedel, kje bi lahko našli njegovo truplo. Nekje pri Solkanu. Pozneje, ko je že sam prišel iz vojne, se je odpravil na njegov grob. S šopkom rdečih nageljnov se je potikal dva popoldneva med tistimi povešenimi in zanemarjenimi grobišči, prebiral od dežja preperela imena, se zaustavljal med tistimi vzbuhlimi ljudami zemlje, kjer ni bilo nobenega znamenja več in tam položil rdeči šop. Sedel je na skalo in gledal v kotaleče se valove. Morda ga je odnesla voda...

Nič ga ni spreletelo, nobenega vzgiba zemlje, nobenega namiga neba. Samo plavozelena ploskev Soče.

Samo kamnita ploskev, razjedena od pljuskov kotaleče se vode in spolzki mah, ki boža klockot.

Zdaj vem, kaj je v dnu Tolmuna.

Zdaj vem, kaj je v dnu Lobanje. Podoba očeta, podoba otroštva, odtenki vseh kretenj, ki jih je njegova zemlja vsrkala vase v dežju, soncu, burji. Stopinje, ki jih je dež že zdavnaj izpral in zanesel njihovo podobo v te kotanje; vriski, klici in jok, ki so odmevali v tem prostoru in se zlivali s pišem, rezgetanjem in tuljenjem burje, s stokanjem vode in gromom.

Legel je vznak. V pismu, ki mu ga je žena pisala, je takrat ležalo to nebo:

Pod pepelnatim nebom in švigom raket sem šla čez polje, po razpraskani strgani poti na njivo tvojega očeta. Ti se boriš v daljnjih krajih in iščem besede, da ti povem. Obrati sem mislila češnje, da jih otroci pozobljejo. V njivo se je ponoči zarila bomba. Pri tvojih doma so bile hišne preiskave. Mater in očeta so pretepali z medeninasto čašo.

Biti je morala druga, ne ta, s katero se prepirata in obupjeta. Kako naj ji pove, da mu je najbližji človek, kako naj vsem pripravi znosno življenje, kako naj premaga ves svoj obup, kako naj pozabi, da je zavozil, da ga je pregazilo, da ne more verjeti več ne v boga ne v človeka in ne more drugače, kakor da misli na to, ali je bilo vse njegovo življenje smiselno.

Korčulj

Kotel

Lodrica

Bedenj

Lobanja

Tolmun

So se zvrstila mrzla kopališča v soteski Glinščice. Petdeset korakov navzgor in razgrnila se je dolina kamnitih hiš. Dve groblji sta štrleli v umazanorumeni barvi nad Žabnikom. Dijakinje so se razkropile po strmini in nabirale mačice, jih zbirale v šopke ter se upehane ustavile pod visečo skalo.

»Bi se lahko kopale?« so neutešeno moledovale.

»Ta voda je strupena,« je zatrjevala razredničarka. Vseeno so si namakale noge do kolen. Vriskanje se je kotalilo in odmevalo med stenami.

Pripodil se je črn oblak in zatemnil sotesko.

»Deževalo bo!«

»Toča bo!«

»Voda se temni!«

»Zebe!«

Stekle so navzgor v cerkvico na Pečah.

Ulilo se je.

»Nadja, poglej!«

Na drugi strani Glinščice so pod rjuho vedrili znanci. Režali so se jim, ker so jim po pečinah krilca plahutala. V največjem bliskanju in grmenju so se zapodili k njim, jih stisnili k sebi pod rjuho in jih poljubili, da so vreščale kot preplašene živalice.

»Malo prezgodaj, ljubi otroci, malo prezgodaj!« je razredničarka krotila svoje misli.

»To je bilo spontano in prvič,« so se opravičevali fantje.

»Se bomo že še pomenili.«

»Poglejte, tisti tam doli pa je ves premočen!«

Stari delavec je v svojem zamaknjenju zaslišal glasove in opazko. Dvignil se je in svetovljansko pogledal mlade ljudi, ko so stali okoli njega.

»Takole — prišel sem na izlet kot vi,« se je obrnil k dekletu, ki je držalo roko na ustih. »Samo da prihajate vi v neznano pokrajino, jaz pa sem tu letal kot otrok.«

»Oprostite.«

»Kaj bi uporabljali stare besede. Tuje so v tej moji soteski.«

»Bi nam o njej kaj povedali?«

»Tu ima vsak tolmun svoje ime...«

Pripovedoval jim je iz duše in iskal v njihovih očeh ljudi, ki bi znali dojeti to sotesko, njeno skrivnostnost, njen čas. Na koncu svojega pripovedovanja jih je vprašal:

»Veste, kaj je na dnu Lobanje?«

Bili so tiho. Tako se mu je zazdelo, da so razumeli njegovo vprašanje.

»Pod tisto goro je voda, celo jezero. Nad temi pečinami so jame in meja.«

Poslovil se je in nalašč zavil po največjem robidovju in strmem skalovju.

ALOJZIJ RES

Pisma Bevku

Leti 1936 in 1937 sta bili za nas, primorske Slovence, zlasti še za našo kulturo, posebno boleči. Iz srede naše narodne skupnosti v Italiji sta bila iztrgana dva izredno lepa in bohotna cveta; eden na področju glasbe — Lojze Bratuž, drugi na področju literarne zgodovine, umetnosti in splošne kulture — Lojze Res. Ne enemu ne drugemu se ni slovenska (zakaj bi morali tu zapisati primorska, ko pa sta oba prispevala v zakladnico obče slovenske kulture?) kulturna zgodovina primerno oddolžila. Podobo prvega, umirajočega, ob vsaki priliki izrabljamo le kot politični moment in argument, drugega pa je naše občestvo zagrnilo v skrivnosten molk, ki kaže dvoje: ali nepoznavanje naše lastne preteklosti ali pa hoteno zapostavljanje. Čas bi že več ko bil, da bi Bratuževo delo videti nekje zbrano objavljeno in primerno ocenjeno,

kakor je tudi že mimo čas, ko bi moralo biti ovrednoteno in prikazano Resovo delo in njegova osebnost, zakaj tistih nekaj sporadičnih zapisov ali mimogrednih omemb nam res ne more niti od daleč dati profila neke tako vsestransko bogate osebnosti, kakršna je bila Resova.

Po kraju rojstva je bil Gigi (rad se je tako podpisoval in tudi drugi so ga tako klicali, saj je bila Goriška kar bogata na umetnikih Gigutih: Gradnik, Bratuž) Goričan, po materini strani pa iz Srpenice na Bovškem. Rodil se je v desetletju (1. julija 1893), ki nam je dalo tako bogato bero besednih ustvarjancev: Bevka, Lovrenčiča, Velikonjo, Čeboklija, Lokarja, Grudna, in še bi lahko našteval. Z nekaterimi od teh ga je vezalo pristržno prijateljstvo. Po gimnazijskih študijah, ki jih je končal v Gorici, je stopil v goriško bogoslovje, se z njim med prvo svetovno vojno umaknil v Stično, kjer je zaradi intenzivnega študija zdravstveno opešal in je moral ordinacijo prenesti za nekaj mesecev. V tem času se je zatekel po zdravje k sestri Gusti, ki je učiteljevala v Boljuncu pri Trstu. Tu si je sredi narave opomogel. Vojake je služil na Dunaju, kjer se je tudi vpisal na univerzo. Kasneje je študije nadaljeval v Zagrebu in Ljubljani in še v Firencah. Leta 1922 je promoviral iz slavistike, kasneje postal docent in profesor za srbohrvaščino na višji trgovski akademiji Ca' Foscari v Benetkah, kjer si je uredil družinsko življenje ob ženi Dini, Italijanki, ki mu je podarila tri otroke. Umrl je skoraj nenadoma 17. maja 1936 in je bil na lastno željo pokopan na Sveti gori pri Gorici. Nad njegovim grobom je vzdignjena skromna pravokotna plošča, s črkami Toneta Kralja.

Ni mogoče trditi, da bi bilo Resovo delo obsežno, moramo pa vedeti, da je kvalitetno in pomebno in vsaj v nekaterih primerih še veliko vrednejše zaradi organizatorične plati in namenov, zaradi katerih je bilo ustvarjeno, kakor pa zaradi same vsebine posameznih tekstov. Posebej pa moramo še pomisliti na to, da je Res umrl, ko je pravzaprav šele začel pošteno delati, da je vse njegovo ustvarjanje, vsaj tako, ki je šlo v klasje, nastalo v dobi 15 let, se pravi vsa dvajseta leta in prve polovice tridesetih let. In vendar, koliko se je moral Res bojevati z nevspešnostmi življenja, od iskanja zaposlitve do urejevanja lastnega doma!

Če opustim vse to, kar je Res prispeval v revije (izvirna proza, članki o umetnosti, ocene, itd.), potem bi kazalo omeniti tistih nekaj knjig, ki jih je izdal, in tiste, ki jih je oskrbel. Najprej kroniške zapiske prvih dni svetovne vojne na Goriškem »Ob Soči«, ki je izšla v Trstu v dveh izdajah (1916, 1917), ker je bila prva naklada razprodana v treh tednih. Skupaj z Anžlovarjem sta izdala brošuro »Visokošolski študij v Italiji« (Trst 1921). Sledita potem oba zbornika »Dante« (1921, 1923), v katerih je pravzaprav Res stopil na takratno literarno zgodovinsko pozornico tako v Sloveniji kakor v Italiji, saj mu je uspelo zbrati za sodelovanje v omenjenih zbornikih toliko in tako vrednih imen, da se kaj podobnega ni zgodilo več v slovenski literarni zgodovini. Leta 1927 so izšle »Rožice svetega Frančiška«, prevod prelepega srednjeveškega teksta o življenju in delovanju asiškega Ubožca.

Res je bil izredno fin estet, (Ze v vojni in povojni dobi je pravzaprav bil Izidorju Cankarju pri oblikovanju nove, moderne podobe Doma in sveta desna roka!) tako na literarnem kakor na umetnostnem polju. Če gledamo to slednje, potem moramo zabeležiti tu izdajo dveh knjig Naše založbe, ki ju je on oskrbel. V mislih imam knjižna dvojčka: Bevkovega Faraona in Pregljevega Plebanusa. Za to delo je pritegnil

takrat vodilnega umetnika, ki je bil na vrhuncu svoje moči, Toneta Kralja. Bila sta si ne le človeško, marveč tudi umetniško sorodni duši. In res mu je Tone Kralj izdelal prelepi opremi Bevka in Preglja in poskrbel za krasne ilustracije Rožic. Res je tudi v knjigi gledal umetnino; mnogo mu je bilo do tega, da je že posoda, v kateri so podane duhovne stvaritve, kar moči lepa in vredna. Od tu ne le skrb za opremo, marveč celo za papir in tisk, saj sta se obe knjigi (in kasneje še Dante) tiskali na Dunaju in bili za tiste čase in prilike naravnost razkošno opremljeni in natisnjeni.

Zamisel in ustanovitev Naše založbe je bila njegova. V Bevku in drugih je našel le somišljenike za to dejanje. Zelel je in, čeprav za kratko dobo in komaj nekaj naslovov, uspel pokazati to, kar je z ustanovitvijo založbe hotel doseči: poleg leposlovnih knjig v lepi opremi je nameravala izdajati vsako leto »Jadranski almanah«, ki naj bo »leto za letom verno, neizpačeno zrcalo vsega našega življenja, obračun čez naše delo na vseh poljih kulturnega, gospodarskega, socialnega in političnega udejstvovanja našega ljudstva od Triglava do Kvarnera.«

O tem govorita pravkar omenjeni deli, o tem posebej spričuje prvi Jadranski almanah, ki ga je sam uredil, o tem še izredno finančno tvegana, a sicer strokovno visoka zamisel izdaje slovensko-italijanskega slovarja.

Res ni bil le umetnik pisane, marveč tudi govornice besede. Po značaju živahen, družaben, se je znal približati vsakemu še tako visokemu družbenemu krogu. Imel je zveze, znanstva in prijateljstva z največjimi umetniškimi imeni svojega časa. In ta zmožnost govornice besede mu je tudi omogočila, da je imel v več krajih predavanja o slovenskih slovstvih in drugih kulturnih pojavih, da je govoril v italijanščini, predaval na dunajskem radiu o Tintoretu v nemščini, itd.

»Klasičen lik kulturnega delavca, ki mu utesnjenost malega naroda ne brani, da se svoji življenjski nalogi ne bi posvetil s totalnostjo, ki jo zasluži sama sebi, in ki se z nasmehom na obrazu, brez priznanja in brez zagrenjenosti, izgira v vročini vinograda.

Alojzij Res — se je tega primorskega Evropejca spomnil en sam članek v našem povojnem zamejskem časopisju?

Nepomirljiv intelektuallec, ki si širi obzorje od Dunaja do Zagreba, od Firenc do Benetk, ki se ujet v zadnje evropske duhovne tokove suvereno sprehaja od literature do likovne umetnosti, ki mu — v fašistični zarji leta 1921, ko stoji med dvema sosednima narodoma zmrcvarjeno telo Primorske! — uspe — celo če ga gledamo iz naše koeksistenčne perspektive — komaj verjeten podvig, da združi v svojem Dantejevem zborniku takšne predstavnike dveh nacionalnih intelektualnih elit, kakršni so bili na eni strani Gaetano Salvemini, Tommaso Gallarati Scotti, Guido Mazzoni, E. G. Parodi, Benedetto Croce, Vittorio Rossi, na drugi strani pa Aleš Ušeničnik, Josip Debevc, Oton Župančič, Josip Puntar, Vojeslav Molè, Milko Kos, France Stelè! In potem, ko je tako zbral sodelavce iz dveh držav, da natisne svoj zbornik v tretji, na Dunaju!« (Alojz Rebula)

Res je bil v resnici Evropejec, sodoben Evropejec dialoga. Po prepričanju katoličan, je vse svoje življenje uravnaval po tem idealu, vendar je imel široko odprto »uho in oko« za vse, kar se je okoli njega dogajalo v času in družbi. V občevanju z ljudmi ni poznal nobene razlike; vsem se je enako zaupal, bil je globoko človeški in odprt. In pisma več kot zgovorno pripovedujejo o takem Resu.

Pogostokrat se pogovarjam z njegovim duhom. Zdi se mi, kakor da je en edini človek, ki lahko pove pravo pot, ko gre za probleme, ki se tičejo našega naroda na zahodu, naše kulture, naše biti. Veliko prezgodaj smo izgubili dr. Resa, preveč smo ga potrebovali. Ko bereš njegova pisma, vstaja pred teboj podoba tega kulturnega velikana: pesnika in prozaista, izredno tenkočutnega kritika, velikega poznavalca likovne umetnosti, zavzetega občudovalca in pravega mentorja mlade slovenske umetnosti, ki se je v drugem in tretjem desetletju našega stoletja porajala, posredovalca velikih misli tujih umetnikov, predvsem pa prefinjenega esteta in tihega borca za slovenstvo v zaslužnjeni domovini. Skoda, da imamo delo Alojza Resa tako raztreseno. Treba bi ga bilo zbrati, mu dodati njegovo čudovito bogata pisma, (ta, ki so tu objavljena, in še nekatera druga) in potem bi vstala pred nami prava slika tega resnega in vztrajnega služabnika besede in lepote.

V tem kratkem prikazu pa ne moremo mimo razmerja Res — Bevk. Res se je na mladega Bevka, ki jedelal prve korake po gredah slovenske literature, izredno močno navezal. Imel pa je tudi takoj srečno intuicijo, da je prišel v stik z osebnostjo, ki bo v slovenski literaturi več kot nekaj pomenila. Res se Bevkovega literarnega poslanstva ne prestanto zaveda in mu skuša pri tem biti mentor. Imel je pri tem nekaj lastnosti, ki so ga nekako usposabljaše, da je to svoje poslanstvo vršil, predvsem izvrsten čut za lepoto in za sestavine umetniškega dela. Največja skrb je veljala seveda junakom Bevkovih tekstov, ki jih je obravnaval psihološko poglobljene v času in razmerah, ki so jih dela opisovala. Pa tudi drugače se je Res čutil pritegnjen na Bevka zaradi splošnih življenjskih razmer (živel je nekoliko odmaknjen slovenskim središčem, potreboval je povezave z matično domovino in ljudstvom zaradi tiska, itd., vse, kar mu je Bevk kot kulturni in literarni delavec v Gorici lahko nudil), medtem ko se Bevk na Resa, kakor se zdi, ni čutil kdove kako vezanega. Vsekako pa je pričujoča korespondenca izredno lep dokument dveh za umetnost in literaturo vnetih osebnosti, in kot tak, človeški dokument sožitja, spoštovanja in ljubezni, nadvse pomemben tudi za okolje, v katerem sta delala.

Toda Res je tudi ljubil to zemljo, zemljo ob Soči, kjer se je rodil in študiral, in zemljo ob morju, kjer je ustvarjal in delal. In kot poslanica se mi zdi njegova želja in volja, naj bi Nova založba, to njegovo dete, v katerega je polagal toliko svojih sanj in nad, bila lokalizirana v Trst. Soča pa že dolgih trideset in več let dolbe strugo pod Sabotinom in plemeniti Resov duh jo s Svete gore nedvomno spremlja vsa ta težka leta. In je lahko tudi nam poslanica.

Marijan Breclj

SPLOŠNE OPOMBE K NATISU RESOVIH PISEM

Opombe ob koncu vsakega dopisa vsebujejo najprej podatke o njegovi vrsti (pismo, dopisnica, itd.), nato ostale podatke (poštni žigi, datumi itd.), in še kratke komentarje o osebah, ki so v dopisih omenjene, ali literarnih del, ki se citirajo, kakor tudi o splošnih literarno-zgodovinskih ali drugačnih dogodkih. Seveda je vse to gradivo v bistvu le nakazano. Kjer se mi je zdelo nujno, sem dodal vir, ki prinaša izčrpnije podatke o obravnavanem.

Besedil Resovih tekstov nisem v ničemer spreminjal ali popravil, ker ima objava znanstveno kritičen značaj. Zato je torej izvirno besedilo podano natančno takó, kakor je v rokopisih in ga ima navado objavljati slovenska literarna zgodovina. Vsepovsod sem ohranil, kjer so te bile, tudi napake, ki se jih je — vsaj nekaterih — Res sam zavedel in jih kasneje prečrtal. Take besede sem dal v oglat oklepaj medtem ko sem najbolj očitne lapsuse calami (izpuščene besede) ali kakršnekoli svoje vrinke dal v dvojen oglat oklepaj. To pa le takrat, ko bi izpuščeno besedilo oteževalo pravilno branje in umevanje tekstov. V nekaj redkih primerih sem tudi napravil odstavke, toda le tam, kjer ga je Res nakazal, ne pa morda izpeljal.

V izvirniku podčrtane ali kako drugače poudarjene besede ali stavki so tu tiskane ležeče.

Najpristržnejša zahvala za objavo pisem gre njihovemu dosedanjemu lastniku pisatelju akademiku Francetu Bevku, v enem primeru Trinkovim sorodnikom ter Resovi sestri g. Gusti Res por. Trebše.

Pri komentiranju posameznih mest so mi s podatki pomagali Francè Bevk, Gusti Trebše, g. Dina Frosali vd. Res, roj. Piacenti iz Milana ter nekateri Resovi prijatelji in sošolci. Vsem zares iskrena hvala!

M. B.

1.

18.I. 1915

Dragi France!

Vračam Ti »Nočnega znanca«. ¹ Jasen je vpliv Gorkija, ² ki si še ga nisi otresel. Mislim, da si v vezani besede[[il]] neprimerno boljši, nego v prozi. V črticah se ti vse preveč razblini, zgubi, medtem ko si v pesmi koncentriran, markanten. Proza ti pa kljubtemu koristi [ker] da se vedno bolj omejuješ na bistvene stvari, da povdarjaš vedno močnejše glavno misel. Dober si v slikanju dušnih občutij, primanjkuje ti logike in brzdanja čuvstev, kar se v prozi takoj opazi. Zopet ti ponavljam staro pesem: uči se logike in psihologije, ki sta ti nujno potrebni. Čim bolj se boš poglobljal vase, čim bolj boš snov obvladal, tem boljši boš. Zdaj te še obvladuje čustvo, v katerem je skrita morda dobra misel, ki se pa v razblinjenem slikanju obližja izgubi.

Pošiljam Ti »Norca« Garšinova, ³ in videl boš, kje je »Rdeča razglednica« ⁴ pomanjkljiva. »Nočnega znanca« pusti zaenkrat ležati, ga mogoče pozneje bolje obdelaš. Ne vrži vsega prehitro na papir, kar v tebi išče izraza, ampak pusti, da dozori; neguj misel, izčrpaj jo, ljubi jo, obvladaj jo — dokler se ne ustali. Potem ji daj obliko, ki bo pečat tvoje osebnosti in dušnega življenja tvojega. Vsaka stvar, ki jo pa napišeš, *mora biti boljša od prejšnje*, sicer na ogenj žnjo! »Der Weg zur Vollkommenheit in zu jedem

Fortschritt ist *fortwährende Selbstkritik!*« (Böcklin).⁵ Bodi neusmiljen do lastnih proizvodov! Amen.

Ob koncu moje pridige bodi mi iskreno pozdravljen!

Tvoj

Gigi

Kuverta ohranjena, a brez slehernega podatka na njej. Pismo je bilo morebiti dostavljeno osebno po kom, ki je iz Gorice prišel na Cerkljansko.

¹ Naslov ene izmed zgodnjih Bevkovih črtic, ki — po izjavi pisatelja — ni bila nikoli objavljena. — ² Gorkega je Bevk zelo zgodaj in rad bral. Sam pravi, da je bil pod njegovim vplivom. Spominja se, da ga je bral v hrvaščini v izdaji Matice Hrvatske. (M. Gorkij, *Izabrane pripovedi*, v Zagrebu 1906, strani 294, Slavenska knjižnica, 14). Med njimi so mu bile najbolj všeč in se jih še danes spominja Celjkaš, Starka Izergil, Makar Čudra. Prim. študijo Vena Tauferja *Prvi odmevi Maksima Gorkega v slovenski javnosti*. Slavistična revija XIII/1961-62, 117-180. — ³ Vsevolod Mihailovič Garšin (1855-1888), ruski pisatelj, znan po delu »Nadežda Nikolajevna«, ki je prevedeno tudi v slovenščino. — ⁴ Naslov ene izmed zgodnjih Bevkovih črtic. Pisatelj se spominja, da je v njej opisal človeka, ki je nekoč po pošti prejel rdečo razglednico. Bil je nekoliko prifrknjen in ga je mučilo, da bi izvedel, kdo mu je razglednico postal in zakaj. Zgodba je posneta po resnični osebi in dogodku. — ⁹ »Pot do popolnosti in do vsakega napredka je neprestana kritika samega sebe.«

2.

Dragi France!

Hvala Ti za pismo! Dela čez glavo, zato ti nisem mogel odgovoriti takoj.

»Črni piščanec«⁶ je dober, in sem ga z veseljem bral. Videl sem, da si zbral vso energijo, da se ti občutki ne razblinijo. Držal si jih dobro. A kakor kaže vse dobre tvoje strani, razkrije nujno tudi tvoje slabosti: za stil preveč lirike in besed, za idejo premalo duševnega poglobljenja, da bi jo *popolnoma* po svoje izčrpal. A to njene vrednosti nič ne zmanjša, in je, zamè, tvoje najboljše delce v prozi. In zopet sem čutil, da je vsaka beseda, ki jo napišeš, dokument tvoje notranjosti, in kolikor boš rastel kot človek, boš tudi rastel kot umetnik!

O Veliki noči pride Izidor⁷ z Nartejem⁸ v Gorico. Pričakujemo te na vsak način, da bomo rekli kako vkup. Joža⁹ tudi ostane. In »fejst« bo! Podrobnosti ti še gotovo sporočim! Pridno delaj, in bodi do samega sebe neusmiljen! Kritiziraj se »brez pardona!«

Ves Tvoj

Gigi

24.III.1915

⁶ Črtica je bila objavljena v *Domu in svetu* (odslej: DS) 1915, 89-92 in v knjigah: *Faraon* (odslej: F) 61-71, *Mlada njiva* (odslej: MN) 74-72, *Bevkovih Izbranih spisih 1951-1965* (odslej: IS z odgovarjajočo številko zvezka) I. 131-138. Prevedena je med drugim tudi v angleščino in kitajščino. — ⁷ Izidor Cankar (1886-1958), umetnostni zgodovinar, pisatelj, prevajavec in literarni kritik, urednik DS 1914-18. — ⁸ Narte Velikonja (1891-1945), pesnik, pisatelj, prevajavec. — ⁹ Joža Lovrenčič (1890-1952), pesnik, pisatelj, prevajavec.

3.

Dragi moj France!

Vem, da mi ne zameriš, ko Ti nisem koj odgovoril! Izpitate smo imeli in v tuji hiši begaš še par dni, dokler se ne udomačiš.

Pričakoval sem Te v Gorico, a ko se je pričelo bombardiranje,¹⁰ sem bil vesel, da Te ni bilo. Kajti varen bi ne bil nikjer. Hvala Bogu, da si zdrav, a pazi se, dokler ne boš popolnoma trden!

Narteju¹¹ sem pisal v Judenburg,¹² a doslej nisem vdobil še nobenega glasu od njega. Morda ni bil naslov pravi ali kaj. Položaj njegov je neprijeten in mučen, ko bi bilo le kmalu vsega konec!

Tudi za Dom in Svet se bojim. Do zdaj je še dobro vzdržal. A upam, da ne pade preveč. Kar se tiče tvoje povesti,¹³ se strinjam. Dobro je, da se lotiš daljše stvari, kjer boš moral paziti na kompozicijo, na dejanje, na enotnost razvoja. Stem boš koncentriral svoje moči v eno, jih pri tem poglobil in razširil, a le pod pogojem, da je ideja v tebi že dozorela. Potem sem prepričan, da Ti bo to delo zelo koristilo; spoznal boš ob njem svoje napake in vrline, svojo moč in svojo šibkost. In to je veliko. Loti se z ljubeznijo in veseljem stvari in ne boj se, da bo slaba. Problem je zanimiv, psihologije je v njem dovolj in z njo duševnih bojev — in dejanja, ki se bo logično razvijalo do katastrofe. Žal, da mi nisi povedal fabule, bi se bolje pomenila.

Glede uredništva se strinjam s Teboj in ne bi bilo dobro, ko bi ga ob teh časih zapustil Debevec,¹⁴ ki je še najbolj zmožen zato. Tudi je Puntar¹⁵ sicer izobražen, a ima za urednika DSA, kakršen je sedaj, preozko obzorje. Lovrenčič¹⁶ pa po mojem mnenju — ni za to.

Knjig nimam tu niti ene, in jih silno pogrešam. Dobro, da nimam mnogo časa. Zato Ti ne morem poslati nič. Vse je pri Tratniku.¹⁷

Zdaj šele nekoliko čutim usodo begunca¹⁸ in zdaj šele vem, kaj mi je Gorica. Na Kranjskem ne bi ostal za nobeno ceno. Sami nismo vedeli, kaj smo imeli prej. A dobro je, da človek prenese tudi ta udarec, ki mu le koristi, ako ga razume.

Tista judovska hiša¹⁹ je še stala. A sem prihajajo avtentične vesti, da so Lahi bombardirali tudi Ascoli, kar prej niso in zato ne vem nič gotovega.

Bodi mi prav iskreno pozdravljen in ne pozabi me! Ves Tvoj

Gigi

Zatičina, 17.XII.1915.

Kuverta ni ohranjena.

¹⁰ It. obstreljevanje Gorice sredi jun. 1915. — ¹¹ Velikonji, ki je bil vpoklican v vojake. — ¹² Judenburg, kraj v Avstriji, znan po uporih slovenskih vojakov med prvo svetovno vojno. — ¹³ Gre za povest o usodi natakarike, kasneje spremenjena v učiteljico na vasi. Rokopis tega dela ima pisatelj še ohranjen. Delo ni bilo doslej objavljeno. — ¹⁴ Dr. Josip Debevec (1867-1938), pisatelj in prevajavec, urednik DS 1919. — ¹⁵ Dr. Josip Puntar (1884-1937), literarni zgodovinar in prešernoslovec. V Resovem almanahu Dante, Ljubljana 1921, je objavil obsežno razpravo Dante in problem Prešernove Nove pisarije — ¹⁶ Glej opombo 9. — ¹⁷ Fran Tratnik (1881-1957), slikar in risar. Med prvo svetovno vojno je bival nekaj časa v Gorici in Biljah, kjer je narisal veliko vojnih motivov. — ¹⁸ Res se je z goriškimi bogoslovci umaknil v Stično na Dolenjskem. — ¹⁹ Bevk je stanoval kot študent v Gorici v ulici Ascoli 31.

4.

Stična, 7.II.1916

Dragi mi!

Vedi, da nisem len, le težko mi je tu vdobiti potrebni mir in zbranost. Zato, odpusti! Glede Dom in sveta nisem tako črnogled, kljub temu, da se mu pozna, veliko pozna, da nekam omahuje, šepa... Resnici na ljubo ti moram povedati, da so me Tvoje stvari²⁰ — razočarale, ker nisem pričakoval, da bodo tako slabe. Ne, da jim manjka ideje, ne, le kompozicije ni, vse je nekam razblinjeno, prelahko, naskicirano v nejasnost. Posebno »Otrok«.²¹ Sam veš, da je treba za kratke črtice in skice silne kompozicijske moči, da izraziš v enem stavku, kar bi sicer lahko na eni strani. Po slovensko: veliko lažje napišeš daljšo stvar kot krajšo. Zato je nevarno, da si človek ob takih črticah, ki so v bistvu le poizkusi, razbije svojo moč, razblini idejo, ne da bi jo strnil s stvarilno silo, ne da bi jo zadostno izčrpal in ulil v pravo formo. (Najboljša reč je še »V parku«,²² njena romantika mi je v tem času železa in krvi — dobro dela.) Da si opustil roman²³ je dobro. Posebno za Te. Pusti, naj se stvar poleže; ko bo dozorela, bo sama zahtevala obliko, ki bo vzrasla nujno iz nje same. Tako bi se pa ne mogel ubraniti občutka, da *moraš* spisati za vsak mesec,²⁴ da *moraš* nadaljevati. In če bi se sredi romana spomnil boljše rešitve problema, boljše motivacije, — bi imel vezane roke! Koliko to lahko škoduje stvari sami in Tebi, vidiš na Finžgarjevih povestih.²⁵ Da pa spremeniš v fabuli natakaričo v učiteljico — je to zdrava, dobra in *aktualna* ideja. Mislím, da je problem učiteljice eden

največjih v slov. narodu. S tem mnenjem se strinja tudi dr. Žigon,²⁶ ko sva o počitnicah to v neki gostilni debatirala. Pregelj²⁷ in Gaspari²⁸ sta se sicer temu smejala, a njih protidokazanje je temeljijo le [[na]] neslanih šalah. Učiteljsko življenje poznaš sam najbolje zato naj jaz — lajik — o tem raje molčim. Spominjam se pa, da sva z Nartetom o tem večkrat govorila in pričakovala velik roman — a zaman. Ob učiteljici se lahko dotakneš najbolj skelečih ran doline šentflorjanske in naših najglobljih stvari.

Kako Ti ugaja Lovrenčičev Očenaš?²⁹ Beseda 'molil' me je neprijetno dirnila, kakor bi bila iskana, neodkrita. Ubrani se nisem mogel pri branju skritega občutka, da je v ciklu nekaj narejenega, ne popolnoma občutenega, da so mu najlepše, najskritejše strani begunskega gorja ostale v bistvu nepoznane, ker si ni dokopal do njih. Najbolj so [[se]] mu posrečile one stvari, ki se ga dotikajo kot človeka, ne kot pesnika, ker tam čustva niso iskana, ampak v resnici občutena. In v tem je jedro ustvarjanja.

Narte mi je pisal enkrat hudomušno karto, sicer nič. Njegovo 'Pismo'³⁰ je res dobro, in tudi po mojem mnenju njegova najboljša stvar. Če Joža spisuje za Mohorjevo družbo antologijo,³¹ je prav. Če jo pa lahko postavi na širok temelj, kot jo mislim jaz, dvomim, ker mora imeti vedno pred očmi *komu* jo spisuje. Ne omenjaj pa mu ničesar o mojem načrtu³² (če mu nisi že?), bolje je, da ostane stvar najina. Bojim se pa, da bom moral delo za delj časa odložiti, ker me zunaj čaka obilo pastirskega³³ dela in poleg tega sem sprejel prevod velikega dela za [Mohorjevo] Leonovo družbo.

»Malenkosti«³⁵ sem bral z užitkom do konca. Tehnika je sicer neenotna, a me je bogastvo idej zato obilo odškodilo. V slikanju miljeja je Coloma mojster. Sicer pa tu ne čitam nič, ne pišem nič. Pripravljam se na ordinacijo, ki je pred vrati Zato se vsa moja notranjost koncentrira v nji, da se moje duševno življenje nekoliko pomiri, ustali, ki mi more le koristiti. Če prideš v Ljubljano v maju, skoči tudi v Zatičino, bi se osebno veliko pomenila in prerešeta. Ako ne, se vidiva na moji novi maši!

Iskreno mi bodi pozdravljen

Ti in Tvoji
Tvoj Gigi

Naslov na kuverti: Velecenjeni gospod / France Bevk / učitelj / Orehek / p. Cerkno / Goriško. Okrogli pečat: Sittich 8/2/16 Zatičina. Poleg še žig cenzure (pravokotni): Zensuriert / k.u.k. Militärzensur / Laibach. Na hrbtni strani kuverte: Pošilja: Alojz Res, Zatičina, Dolenjsko. Znamka za 10 vinarjev.

²⁰ Res ima v mislih črtici, objavljeni v DS 1915, kar je razvidno iz citiranih dveh naslovov. — ²¹ Črtica, objavljena v DS 1915, 302-03, F 15-37, MN 25-26, IS I. 181-183. — ²² Točneje: V starem parku (park Coroninijevih v Gorici). Objava: DS 1915 299-301, R. 68-72. — ²³ Glej opombo 13. — ²⁴ Podatek govori za to, da je imel Bevk v načrtu povest, ki naj bi izhajala v nadaljevanjih, verjetno v DS. — ²⁵ Pred očmi je imel Res morda Finžgarjeve dele Prerokovane (DS 1915) v treh nadaljevanjih. — ²⁶ Dr. Avgust Žigon (1877-1941), prešernoslovec in literarni zgodovinar. — ²⁷ Dr. Ivan Pregelj (1883-1960), pesnik, prozaist, dramatik, prevajavec,

literarni zgodovinar. — ²⁸ Maksim Gaspari (roj. 1883), slikar. — ²⁹ Lovrenčičeva pesniška zbirka je izšla v Kranju pri Tiskovnem društvu, z letnico 1915. Oceno v DS 1916, 44 je napisal Izidor Cankar. Da bi bilo Resovo pismo bolj jasno, naj tu sledi popoln bibliografski popis: »Oče naš! V svojem in v imenu sorojakov molil Dr. Josip Lovrenčič.« — ³⁰ Velikonjeva proza s tem naslovom je bila objavljena v DS 1915, 226-231, 286-296. — ³¹ Lovrenčič je pripravljal za MD v Celovcu antologijo, ki je kasneje izšla pod naslovom: »Brtje iz vrta slovenskega pesništva. Natrgal dr. Josip Lovrenčič. Celovec 1918, 96 str.« in sega do slovenskega naturalizma. Moderne še ni v njej. — ³² Tudi Res je imel v načrtu neko antologijo, o kateri se je tudi — kakor pismo jasno dokazuje — pogovarjal s svojimi znanci. Bevk pa se danes ne spominja nobene podrobnosti v tej zvezi. — ³³ Res se je v teh mesecih poglobljeno pripravljal na duhovniško posvečenje in je že v duhu gledal svoje pastirsko delovanje na tem polju. — ³⁴ — ³⁵ Prevod knjige španskega jezuita p. Luisa Coloma y Roldan (1851-1915) »Malenkosti« (Pequeñas), ki je umrl nekaj mesecev po izidu slovenskega prevoda, je oskrbel Paulus, kar je psevdonim za Antona Jeharta. Kasneje sta bili v slovenščino prevedeni še ostali dve njegovi deli: Boy (prev. Andrej Kalan) in Kraljica-mučenica (prev. Franc Poljanec.)

5.

Stična, 22.III.1916

Dragi moj!

Konečno sem vendar prišel do časa, da Ti napišem pismo. Z mano je letos težko. Stanovski študij mi vzame ves čas, da nisem še prebral letos niti ene knjige, razun šolskih. Upam, da mi ta odmor ne bo škodoval, pač pa še koristil. Zato sem izgubil stik z najnovejšimi stvarmi, le »Cicibana«³⁶ sem naročil in ga bil vesel. Mogoče se o njem pomeniva osebno, ko prideš k meni. Rad bi prelistal tudi »Zvon« in »Slovan«. Zanimalo bi me, kako odseva naš čas v njiju.

O Lovrenčičevem »Očenašu« sva istih misli Namenil sem se napisati oceno DSvetu, a sem opustil, naj ga prime kdo drugi.³⁷ Letošnje številke DSveta pa še nisem videl. Najbrže si jo ogledam še o Veliki noči.

Ali Ti Izidor³⁸ kaj piše? Ali upa, ali se boji? Ali oboje? Dà, slovenski Kraus³⁹ kje si? Morda te bo vendar rodila krvava potreba!

Tvoje »Begunce« pričakujem nestrpno. Kajti še se ne zavedamo dovolj, koliko lepote leži v Brdih, Ivan Cankar mi je pravil, kako jih je nekoč z rajnkim Dermoto obiskal: »A besed ni, da bi le oddaleč upodobil njih lepoto«, mi je rekel.

Še nekaj! Naša akademija priredi dr. Pavlici⁴² skromen večer k njegovi 25letnici mašništva. Prosil bi Te, da nam spišeš pesem prigodnico za to priliko in sicer *kmalu*, ker bi se vsa stvar vršila še pred Veliko nočjo. Ali boš?

Nartetu sem v Scheinfling⁴³ odpisal. A vrag vedi, kje leži tisto gnezdo! Kaj pravi?

Iskreno pozdravljen Ti in

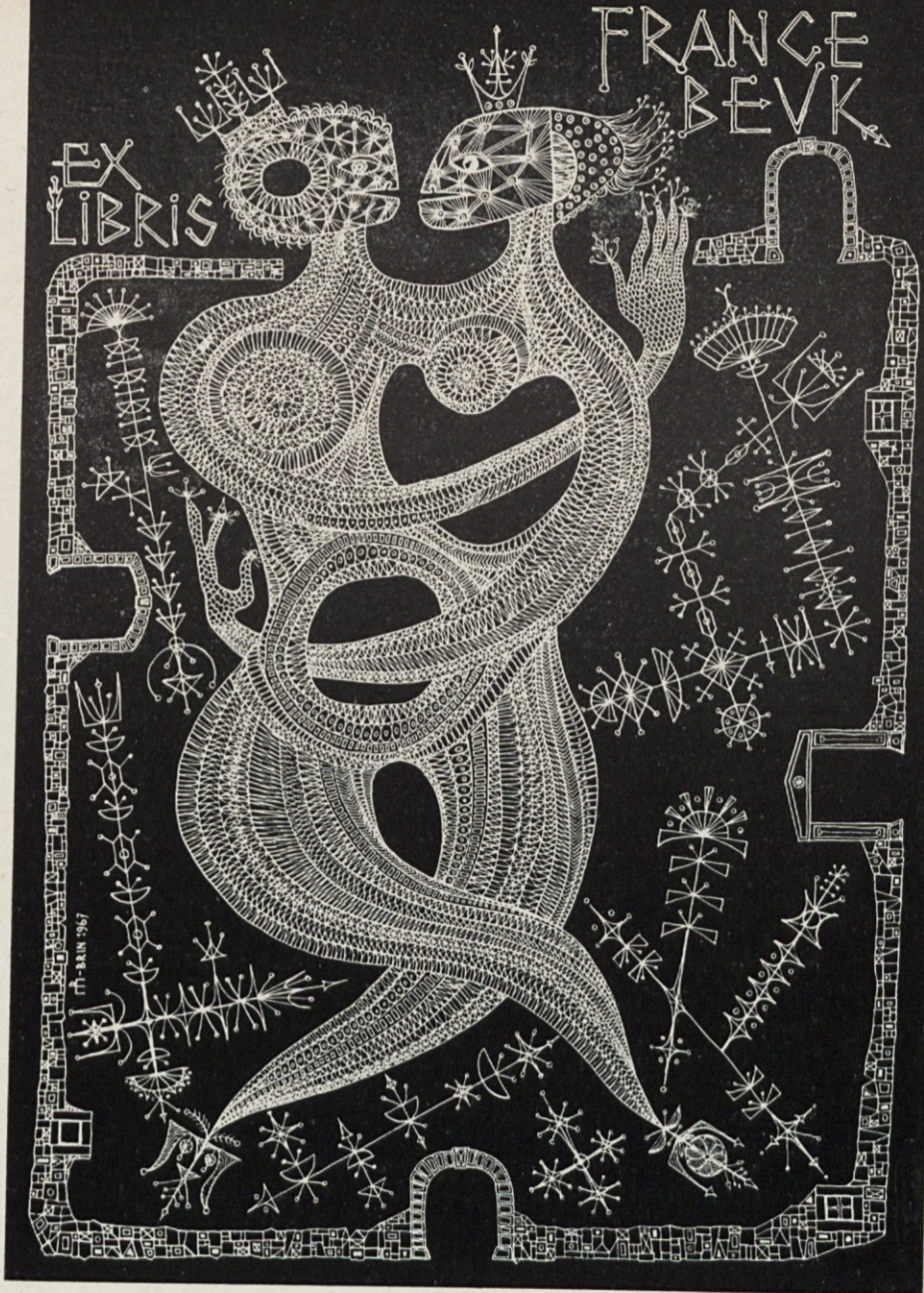
Tvoji!

Tvoj

Gigi

Brez kuverte.

Pavel Medvešček

³⁶ Župančičev »Ciciban« je izšel leta 1915. Glej oceno v DS 1916 44-45 (Izidor Cankar) — ³⁷ Glej opombo 29. — ³⁸ Cankar. — ³⁹ Karel Kraus (roj. 1874-1936), avstrijski satirik, ki si je med prvo svetovno vojno dovolil marsikatero pikro in ostro, posebno proti vojni. Izdal je revijo *Die Fackel* (1899-1936). — ⁴² Dr. Andrej Pavlica (1866-1951), bogoslovni profesor, pisatelj, sociolog. Ordinaran 1891. — ⁴³ Scheiffling, trg ob reki Muri, kakir 30 km zapadno od Judenburga. —

6.

Stična, 12.IV.1916

Dragi!

Hvala Ti za pismo! Pesem⁴⁴ dosega svoj namen, več pa ni treba za domačo rabo. »Honorar« že prejmeš!

DS je izboren! Če je v njem toliko volje, če je v njem toliko moči — potem naše delo ni zastonj, ker imamo pravico od življenja zahtevati vpoštevanje, ker imamo pravico do — obstanka! Zadnji Marijin praznik sem bil pri Izidorju.⁴⁵ Govorila sva več nego 2 uri; pojasnil in povedal mi je vse težave DS, njegov pomen in njegovo moč in počasi je vstajal pred mojimi očmi DS, kakor še nisem sanjal o njem. In jaz verujem vanj, kakor verujem v dobro stvar, ker čutim, kako je DS, spočet iz notranje potrebe, postal otrok, krvni otrok ljudi, ki jim literatura in umetnost nista »luksus« in ne »potrata«, ampak plod resnega dela, del kulture, potreba človečanstva. Tako je postal DS. legitimen otrok slovenske kulture, njen odsev in merilo njene moči. Neobhodno pa je potrebno, da se Dominsvetovci ne bojè resnice, ne napram sebi, ne do »starih«, ne do »mladih«, da se med seboj o temeljnih nazorih svetovnega prepričanja Kristusovega in o različnosti umetniških poti in izražanja strinjajo, da se medsebojno spoštujejo in ljubijo. In to se je na zadnjem sestanku Dominsvetovcev tudi ugotovilo. S tem je predpogoj za razvoj DS. dan.

Tvoja »Oporoka«⁴⁶? Jaz sem Ti hvaležen zanjo, hvaležen iz srca za uro čistega uživanja, ki sem jo imel pri njej. Več ne morem povedati, ker nimam besed.

Ves oni strah, vsi dvomi, ki jih imaš gledè svojih stvari je *silno zdrav*. Dokler boš napram sebi *neizprosen* kritik, dokler boš s seboj vedno nezadovoljen, do tedaj vedi, da je v Tebi kal razvoja. k vedno višji in popolnejši lepoti. Kakor hitro boš zadovoljen, tedaj vedi, da nimaš nikomur ničesar več povedati.

Še nekaj! Za izpit⁴⁷ — uči se! Ker Dunaj za Te še ni predalač, kakor pravi Izidor. Čim bolje rede — tem bolje priporočilo za ljudi, ki rede potrebujejo!

K praznikom Tebi in Tvojim: vesela Aleluja!

Ves Tvoj
Gigi

Kuverta: Velečenjeni gospod / France Bevk, / učitelj / Orehek / p. Cerčno / Goriško. Poštni pečat: Sittich / 13/4/16. Cenzurni žig: (podolgovat) Zensuriert / k.u.k. Militärzensur / Laibach. Na hrbtni strani kuverte: Alojzij Res — Stična — Dolenjsko.

⁴⁴ Gre za prigradnico, o kateri je govora v prejšnjem pismu — ⁴⁵ Pri Izidorju Cankarju je Bevk bil 25. marca. — ⁴⁶ Črtica je bila objavljena v DS 1916, 16-19, R 97-106, MN 48-54, IS I. 181791. — ⁴⁷ Gre za 2. učiteljski izpit.

7.

27.VI.1916

Dragi moj!

Odkar si odšel⁴⁸ iz Stične sva molčala. Priznam svojo krivdo in Te prosim oproščenja, kar mi tem raje storiš, ko veš, koliko dela me je čakalo. Po Tvojem odhodu sem koncentriral vse svoje duševne moči k učenju, kar mi je bilo tem lažje, čim bolj sem se zavedal, da bom kmalu prost, da končno zapustim šolo za vedno. A kmalu so se pokazale posledice mojega duševnega napora: noč za nočjo se je vrstila brez spanja in moje fizične moči so pešale vidno. Predavanj nisem mogel več obiskovati, hodil sem po stiških gozdovih, a pomagalo ni nič. Konečno sem moral na izrecen ukaz zdravnikov pustiti vse in preložiti vse na jesen in uživati mir, popoln mir. Tako sem zdaj že 14 dni doma⁴⁹ in iščem zdravja po istrskih gričih med oljkami in ob morju. Duševnega dela ne zmoren nobenega in komaj čakam trenutka da se lotim zopen učenja. Tako, vidiš, je z menoj in moj položaj ni nikakega zavidanja vreden. A kako je s Teboj? Kaj delaš? Zadnji DS je prav dober, proza boljša kot vezana beseda. Izidor je vedno bolj korajžen⁵⁰ in starine dokumentirajo že javno svoje umikanje. Piši mi kmalu in dosti

Tvoj Gigi Res
Boljunec, p. Boršt
pri Trstu

Dopisnica za 5 vinarjev. Naslov: Velecenjeni gospod / France Bevk / učitelj / Orehek / p. Cerkno / na Goriškem. Datum poštnega žiga: Boršt / 30/6/16. Tudi podolgovat žig: K. u. k. Militärzensur Triest.

⁴⁸ Bevk je Resa obiskal verjetno v maju. — ⁴⁹ Pri sestri Gusti, učiteljici v Boljuncu. — ⁵⁰ V mislih ima Izidorja Cankarja in njegovo urejanje DS.

8.

Boljunec, 17.VII.[1916]

Dragi moj!

Tvoja karta me je čakala doma, ko sem se vrnil iz Ljubljane, kjer je pel Ciril⁵¹ novo mašo. Upal sem, da najdem tudi Tebe. Šla bi v Jakopičev paviljon in dobro bi se nama godilo. Tako sem bil sam z Jakopičem, ki je fotografiral najlepše stvari za »Dom in Svet«, ki izidejo najbrž že v prihodnji številki. Ocene za DS 139

pa nisem maral napisati, kljub temu, da je Izidor to želel. Žal mi je, da ne boš videl v originale lepe plastike Dolinarjeve, Jakopičevo »Pravljico« in dve Tratnikovi študiji.⁵² Eno sem pobral jaz in jo prinesel v Boljunec. Zadnji večer sem bil pri Ivanu Cankarju s Tratnikom in Smrekarjem. Na moje vprašanje »Kako sodite o Dominsvetovcih?« mi je odgovoril Ivan: Zelo dobro. Le Lovrenčič pada vedno bolj in Bevk je v zadnji številki zagrešil tak verz, da bi ga kar na klop dal!⁵³ Kateri je ta verz, veš bolje od mene. Kaj je bilo pri naboru?⁵⁴ Si potrjen? Tvojega pisma pričakujem v to istrsko samoto. Tvoji želji glede Dunaja pridružujem svojo. Da bi se je le uresničila. Iskreno pozdravljen Ti in Tvoji Tvoji Gigi

Dopisnica za 5 vinarjev. Naslov: Velecenjeni gospod / France Bevk / učitelj / Orehek / p. Cerkno / na Goriškem. Datum poštnega žiga: Boršt / 17/7/16. Tudi podolgovat žig: K. u. k. Militärzensur Triest.

⁵¹ Ciril Munih (1893-1963), Resov sošolec, kasneje župnik na Sentviški gori, ⁵² Nekaj posnetkov s te XII. slovenske umetniške razstave je izšlo v DS 1916, od štev. 17 dalje do konca leta, med njimi tudi nekatere, ki jih Res v tem pismu omenja. Oceno razstave je napisal Izidor Cankar. — ⁵³ Bevk in Lovrenčič sta bila tudi v tem letniku DS njegova najplodovitejša in najmočnejša predstavnikova poezije. Bevk ima 10 pesmi, Lovrenčič 7. — ⁵⁴ Bevk je bil trikrat na naboru. Potrjen je bil šele na zadnjem letu 1917, ko so ga maja meseca poslali v Galicijo in Bukovino.

9.

Boljunec, 19/8 1916.

Predragi

Ko bi Ti le mogel, vsak dan bi Ti pisal pismo. Češče mislim nate in Te želim v svoji bližini, ko sem tako sam. Sedel bi večkrat in Ti pisal to in ono, a morda nisem bil še nikdar tako prazen kot sedaj. Ne berem ničesar, razun Tolstega ljudskih povesti, prebiral sem stare »Slovane« in čakam nestrpno vsako novo številko DS. To je vse. Sicer se učim 5-6 ur na dan, ki me pa tako utrudijo, da nisem potem za nobeno rabo. Vendar upam, da koncem septembra položim izpit in vse drugo. Tolažim se z dejstvom, da vplivajo zunanje razmere tako težko name, ki jih bolj podzavestno čutim, kot se pa jasno zavedam, ki mi pa tembolj pijejo kri iz možganov. A mislim, da mi ta odmor nele ne škodi, ampak še koristi. Vederemmo...

Toliko bolj sem vesel Tvojega dela. Silno energijo imaš, da v teh časih pišeš in še toliko pišeš.⁵⁵ Narte je umolknil,⁵⁶ jaz sem se skrivil v Istro — le ti vztrajaš, trdno vztrajaš. Vesel sem Te in verujem v tvoj poklic.⁵⁷

Kaj pa Joža⁵⁸ Tudi jaz menim, da je dobro zanj in za Te, če sta malo vkup. Literarnega zblizanja pa se boj, ker sta se v par pesmih kopirala v lastno škodo.

Če moreš in če si »Kajna«⁵⁹ že spravljal celotno na papir, mi ga pošlji kot rekomandirano tiskovino. Izgubi se gotovo ne. Rad bi Ti napisal par literarnih razmotrivanj, a veruj mi, France, da nisem zmožen, pri vsej volji in veselju, ki ga imam. Misli mi leže kot vklenjene v glavi, vse sem pozabil, še slovenščine ne znam več in pametnega pisma nisem zmožen napisati.

Glede Tvojega načrta o dunajskih študijah⁶⁰ se strinjam. Več pa Ti bom sporočil o tem v jeseni, ker ni izključeno, da ne greva skupaj gori.

Aduči⁶¹ bolna na smrt. Tako mi je pisal neki begunec iz Ljubljane. Čul sem, da si v maju⁶² preveč občeval z njo? Kaj je na tem? Da si mi zdrav Ti in Tvoji ves Tvoj Gigi

Kuverta ni ohranjena.

⁵⁵ Misli na sodelovanje pri DS. — ⁵⁶ Velikonja je bil že pri vojaki, zato DS 1916 nima niti enega prispevka izpod njegovega peresa. V ohranjenem dopisu Bevku piše Velikonja v tem času: »Pišem prav nič ne, kajti v baraki ni mogoče drugega, kakor da jem komis« (13.XII.1915). Res misli na objave v DS 1914, 1915. ⁵⁷ Poklic pesnika in pisatelja. — ⁵⁸ Lovrenčič. — ⁵⁹ Bevkova drama »Kajna« je prvič izšla v DS šele leta 1925 v treh nadaljevanjih, in še isto leto v knjigi pri Novi založbi v Ljubljani (69 str.). — ⁶⁰ Bevk je odšel na Dunaj približno za mesec dni. Podrobneje o tem: Marijan Breclj: »Osem dopisov Marija Kogoja Francetu Bevku« v brošuri: Ob stoletnici kanalske čitalnice... Nova Gorica 1967, 43-52, opomba 14. — ⁶¹ Aduči Simčič, sovrstnica skupine Res-Bevk-Velikonja, učiteljica. Mladostna ljubezen Nartega Velikonje. — ⁶² Simčičeva in Bevk sta skupaj delala v Ljubljani učiteljski izpit.

10.

Boljunec, 10/9. 16.

Dragi moj!

Tvoje pismo je zame vedno dogodek. Kajti v tako mrzličavem, zbežanem doživljanju raznih vtisov še nisem visel kot sedaj. Razun učenja ne delam ničesar. Tem več notranje, ko si ustvarjam bodočnost. Pač nekaj sem naredil: velik literaren greh, ki izide prih. teden pri Štoki. Cankar me bo zlasal. Brošura je, 36 tih strani: »Ob Soči«, o kateri doslej še nihče ne sanja. Koj, ko izide, Ti pošljem izvod. Tratnik mi je narisal naslovno stran, ki je od vsega še najboljša.⁶³ A molči o tem!

Gledè Dunaja je boljše, da za letos odložiš. Prvo je zdravje, ki si ga dolžan sebi in — drugim, ki upajo vate. »Zapiski«⁶⁴ me zanimajo in ob tej priliki bi te spomnil na Andrejeva »Rdeči smeh« (zapiski blazneža), ki ga je prevedel Vl. Levstik. Dobiš ga v Ljubljani (1.50 K). Preglej! Te dni sem vkupil »Fackel«,⁶⁵ ki me je poživila. Izborna je. Glede Aduči⁶⁶ sem vesel. Vedel sem to že prej. Zdaj udarim vsakega v obraz, ki se Te bo upal blatiti. Len

sem in ne pišem nikomur razun Tebi. Tudi Narteju⁶⁷ ne. Pozdravi ga in reci mu, da mu dolgujem dolgo, dolgo pismo.

»Praznota«⁶⁸ je dobra. Pozdrav znancem in Tvojim

Ves Tvoj Gigi

Kuverta z naslovom: Velecenjeni gospod / France Bevk, / učitelj Orehek / p. Cerkno / na Goriškem. Zadaj: Alojzij Res - Boljunec - Istra. Tudi pečat cenzure: Zensuriert / K. u. k. Militär-Zensur Triest. Znamka za 10 vinarjev. Poštni pečat Boršt / 10/9/16.

⁶³ Brošura, o kateri je tu beseda je izšla dvakrat: prvič leta 1916 v nakladi 3000 izvodov, drugič leta 1917 v nadaljnjih 2000 izvodih. Bibliografski popis dela je sledeči: »Alojzij Res: Ob Soči. Vtisi in občutja. Iz mojega dnevnika. Naslovno risbo je risal Fr.(an) Tratnik. Trst. J. Stoka 1916, 33+(I) str. 80.« Drugi natis se razlikuje po straneh (36) in po dodatku: 3.-5. tisoč. Vsebina brošure je pravzaprav ponatis Resovega teksta, ki je bil objavljen v Slovincu, — O tisku je informativno poročal Bevk v Slovincu in DS (1916, 334). V kazalu tega letnika recenzija ni zabeležena! — ⁶⁴ Ta Bevkov tekst ni bil nikoli objavljen, a ga pisatelj še vedno hrani. Pisatelj misli, da Andrejev res ni utegnil delu »botrovati«. ⁶⁵ Znana nemška revija, ki jo je izdajal Karel Kraus. Glej še opombo 39. — ⁶⁶ Glej opombi 61 in 62. — ⁶⁷ Velikonji. — ⁶⁸ Bevkova črtica, izšla v DS 1916, 206-07, F 28-31, MN 12-14, IS I. 191-193.

11.

13./X. 1916.

Dragi moj!

Vem, da ne boš hud, ko sem cel mesec molčal. Najraje bi zavpil od bolesti, a resnica mora zdaj molčati. Koncem tega m. [esecal] pridem v Ljubljano, kjer bi Te silno rad vdobil. Sporočim ti dan, ki ga še ne vem, v kratkem. Če le moreš, pridi!

Oceno v »Slov.« sem bral in je bil vesel, vesel najbolj, da si povemo resnico v obraz, brez fraz in ovinkov. To je znak zdravja. Izidor mi je pisal, da jo napišeš tudi za DS.⁶⁹ Tudi v »Zvonu«⁷⁰ je že bila — v par vrsticah je dobro ocenjena. Več ne zasluži. Napačno bi bilo, ko [[bi]] človek iskal v brošuri literaren dogodek, a kljub temu sem pazil, da se izognem vsaki senzaciji in hlastanju po efektih, čeravno snov kar vabi k temu. Zavedam se vseh šibkih stvari v njej, a mislim, da je notri par stranij, ki mi jih ni treba biti sram. Izdal sem knjižico s čistim namenom in spisal sem jo kot človek, ne kot poročevalec, o čemur živo priča vsaka vrsta. Toda, čemu Ti to pišem, ko vem, da me razumeš in poznaš? Oprosti mi!

142 V Trstu sva se našla z Jožom Lovrenčičem, ki mi je povedal, da Ti na svoje zdravje premalo paziš. Prosim Te kot brata brata: čuvaj se in ne razsipaj moči, ki jih boš šele največ rabil. Malo brzdanja bi ne škodovalo tudi v literarnem oziru.

Pošiljam Ti »Fackelco«,⁷¹ da Te malo poživi, kot je mene, saj je Kraus⁷² še edini človek pri nas, ki v *javnosti* pametno govori. V Slovencih bi ga zadušili.⁷³

Kaj naj Ti pišem? V meni peče in gori, da trpim *fizično* pri vsaki besedi, ki Ti jo sporočam. Čakam hip, ko si pogledava iz oči v oči.

Ves Tvoj

Gigi

Piši!

Pozdrav Narteju!⁷⁴

/Pismo brez kuverte.

⁶⁹ Glej opombo 63. — ⁷⁰ Pet vrstic poročila je napisal neki Goričan (ps.) (LZ 428). — ⁷¹ Glej opombo 65. — ⁷² Glej opombo 39. — ⁷³ Primerjaj bele strani cenzure v DS 1916 (Bevkove Črne pike). — ⁷⁴ Velikonji. Bevk je Velikonjevo korespondenco redno prejemal, Res pa, kakor izgleda, ne.

Nadaljevanje sledi

Grafik Pavel Medvešček je doma iz Anhova. Po grafičnem šolanju v Ljubljani je poučeval na osemletnih šolah na Goriškem. Zdaj je svobodni umetnik. Največ se ukvarja z opremo knjig in lepakov. Razstavljal je že nekajkrat doma in v tujini. Izdal je tudi v samostojni mapi zbirko 10 ekslibrisov. Sodeluje pri večjem številu revij. Grafike v tej številki Zaliva so vzete iz mape izdanih ekslibrisov.

TA HČI,
KE NA TĚLA WBOT
NJI OTROKĀ

Nur je bila na hčy anu isá hčy na je nosyla. Però na je si myslila, da ko isí otrök se nášina, da oná a wbúwa. Perké da oná na na čě, da ma mět vergönjo, da na mĕla otroká. Però to jo mútilo. Na si myslila, da: 'Pri nykøj a wbot isaá otroká, ja ba méla se spovĕde jĕro, vyde da ko a ma me rĕcet.'

Olóra na se wzĕla nu na šla ta namu jĕro, bo bil kak stári jĕro albo mlád, vy un da kaka den. Alóra na raklá:

»Izdĕ ja« — na di — »si paršlá wen spovĕde ri« — na di — »da ko za den je man.«

»Kóbaj za den rij?« — an di.

»To bo« — na di — »pa de valyki ri, ma però ja« — na di — »ja man fis itö srce za je a wdĕlet!«

»Ko za den?« — je rékel.

Na reklá, na di: »Ja, ja men ití pensír, da ko isí otročĕc möj se nášina, ja ja a wbúwen. Ja načón, da wsĕ ma me právet wse sjort, da se méla otroká prit, anu dnö nu to driie, da se dna tana póte, da se odyla óko wse možúw, ja isaá načón, nekár!«

»Be« — an di — »mate fys kwel pensjero vy za wbot wášea otroká?«

»Fys iti« — na reklá — »anu mlĕ« — na di — »me na wbráni niščí, da bu me đej tu ka an če, ja« — na di — »a wbúwen!«

»Be« — an rékel — »wan rečĕn dvi basíde, pa tri: Vy« — an di — »pri nekøj wbot wášea otročyća« — a rékel — »ko an se nášina, bódite sáma za a mĕt, bódi du tapar wen« — a rékel — »lĕpo lĕpo previjte a« — je rékel — »lĕpo wmújta a, lĕpo previjte a. Ko a bo lĕpo prévit, no lípo barético tana láve, ne lípe füčice, ne lípe pövuje, lĕpo bušnyjta a, wášaa otročyćaca, anu tadĕj parnesíta me a mlĕ.«

DEKLE, KI JE HOTELA UBITI SVOJEGA OTROKA

Enkrat je bila ena dekle in ta dekle je bila noseča. Imela pa je tako misel: ko se bo otrok rodil, ga ubije, zakaj ona noče biti v sramoti, da je imela otroka. Nekaj pa jo je vseeno motilo. Mislila si je: 'Poprej ko ubijem tega otroka, bi se morala spovedati duhovnemu, videti, kaj mi bo rekel.'

Nato se je vzdignila in šla k duhovnemu. Morda je bil kak star duhovni, ali pa mlad, kdo bi vedel kakšen. Nato je rekla:

»Tule« — pravi — »sem se vam prišla spovedat« — pravi — »kakšen greh jaz imam.«

»Kakšen pa je ta greh?« — pravi.

»To bo« — pravi — »morda tudi velik greh, ampak« — pravi — »jaz sem trdno odločena, da to naredim!«

»Kaj pa?« — je rekel.

Je rekla, pravi: »Jaz sem take misli: ko se bo ta moj otročič rodil, ga ubijem. Jaz nočem, da bi mi vsi sponašali vse mogoče, da sem imela otroka poprej, to in ono, da sem ena tistih s ceste, da sem hodila z vsemi moškimi. Jaz tega nočem, za nič ne!«

»Dobro« — pravi — »imate vi res prav to misel, ubiti svojega otroka?«

»Prav to« — je rekla — »in meni« — pravi — »tega ne ubrani nihče! Bog naj mi da kar hoče, jaz« — pravi — »ga ubijem!«

»Dobro« — je rekel — »čujte dve besedi, tudi tri: vi« — pravi — »poprej ko ubijete svojega otročiča« — je rekel — »ko se bo rodil, če boste sama takrat ali pa če bo kdo pri vas« — je rekel — »ga lepo lepo previjte« — je rekel — »lepo ga umijte, lepo ga previjte. Ko bo lepo previt, lepo kapico na glavi, lepe plenice, lepe povoje, ga lepo poljubite, svojega otročička, in tedaj ga prinesite k meni.«

»Dobro« — pravi — »naj bo. Ampak tega ne smete izdati« — pravi — »živi duši!«

»Ben« — na di — »džo! Ma na smíte pàndinat« — na di — »nini düši!«

»Tadéj« — an di — »a wbújete, pa prežinčo mle! Però« — an di — »mate mi a parnestí mle.«

Alóra na pövila isaá sinyčo, anu na a prëvila nu a wmyla nu sjortála an mu džála barético, anu wsë ráwno no wsë prow an döpo na a wbušnúla. Víte ke ko a wbušnúla, sérce se ji takálo tuw otroká, to bil nji anu na bo bíla mëla pa dolör za a mët. Ba to bílo koj nosét déva míscuw, ábe a mët, te valyke dolörje!

Alóra na wzéla otročýca tuw nocé anu na a naslá dö jëro. Olóra jëro je bil oštót böj níkoj oná. An j šel po no valyke zláwje, léjta no táke, wsë pjumino ta nútire. Anu a je djál isaá sinyčaco tana isö zláwje, anu a je mu zdělal wromonét.

»Káko bej« — an di — »to te parjá isá kóvica, k se ti náredel, trda aleboj míhka?«

A je rékel, an di: »Isá kóvica na je míhka ke bö míhka na ne möre bet, mà« — an di — »me màtere krylo je bö míhko aneko isö zláwje!«

An šel ta, a je mu djál cüker nútör w bóćico.

»Kóba te parjá« — an di — »isë cüker, ke si te djál nuw bóćico?«

»An di: »Isö to mi parjá slátko nu dobrö, ke bújšo to na möre bet. Mà« — an di — »me màtere mlíko je bö no döbre!«

Alóra an šel po no žalízno küglo anu a je mu djál tana rëbra.

»Kóbaj te parjá tabé isá kügla?«

An di: »Isá kügla na je trda nu žalízna nu téška« — a rékel. — »Peró« — an di — »me màtere srce to je bö trdo aneku je isë pejz, ke ja man tana rëbri!«

Olóra ko na čüla isé basíde, na lëpo si wzéla otročýca, na di:

»Ja, ja a ne vbúwen! Či će vědet svit, da a věde. Si a mëla ta pod min srcon ja« — na reklá — »anu sinyču si jëmjen!«

Pordenone, 25 oktobra 1966

Magnetofonski zapis*)

*) Valentina Pielich, vdova Negro, rojena leta 1900 na Solbici v Reziji, zdaj pri hčeri v Furlaniji.

*) Stev. 149 A izmed 370 tekstov, ki jih je do zdaj povedala ta rezijanska pravljíčarka; isto zgodbo mi je ponovila še 10. junija 1967, le precej skrajšano (149 B).

»Tedaj« — pravi — »ga lahko ubijete, tudi vpričo mene. Ampak« — pravi — »ga morate prinesiti k meni!«

Nato je rodila tega sinčka in ga previla in umila in napravila in mu dala kapico in vse v redu in vse prav in potem ga poljubila. Veste da, ko ga je poljubila, se ji je srce navezalo na otroka, saj je bil njen. In ona je gotovo tudi kaj pretrpela, da ga je spravila na svet. Če bi bilo samo nositi devet mescev, kaj pa roditi ga, to veliko trpljenje!

Nato je vzela otročiča, ponoči, in ga nesla dol k duhovnemu. Duhovni je bil bolj moder kot ona. In je šel po veliko zglavje, glejte táko, vse v perju notri. In je položil tistega dečka na zglavje in ga pripravil do besede.

»Kakšna« — pravi — »se ti zdi ta posteljica, ki sem ti jo naredil, trda ali mehka?«

Je rekel, pravi: »Ta posteljica je mehka, da bolj mehka ne more biti, ampak« — pravi — »moje matere naročje je bolj mehko ko to zglavje!«

Je šel in mu dal sladkor v ustka.

»Kaj se ti zdi« — pravi — »ta sladkor, ki sem ti ga dal v ustka?«

Pravi: »To se mi zdi sladko in dobro, da boljše ne more biti. Ampak« — pravi — »moje matere mleko je boljše!«

Nato je šel po železno kroglo in mu jo dal na prsi.

»Kaj se ti zdi ta krogla?«

Pravi: »Ta krogla je trda in železna in težka« — je rekel — »ampak« — pravi — »moje matere srce je trše ko ta teža, ki jo imam na prsih.«

Nato, ko je čula te besede, je lepo vzela otročiča, pravi:

»Jaz ga ne ubijem! Če hoče vedeti svet, naj le ve. Saj sem ga imela pod svojim srcem jaz« — je rekla — »in sinčka si obdržim!«

Zapis in prevod:

Milko Matičetov

MOJ BRAT JANKO-VOJKO

V nekakšni otroško veseli napetosti mi je potekel teden po bratovem obisku doma. Tako brezskrbno lahka sem se počutila, saj je bil vendar prišel brat domov in to v brk vsem grožnjam in vsemu fašističnemu aparatu, ki je tako teatralno razvijal svoje očiščevalne akcije gor in dol po naših hribčkih in dolinicah.

Moja mlajša brata in sestra so bili tisti teden še doma na velikonočnih počitnicah, in tako je bilo tudi zaradi njih malo bolj glasno in veselo v hiši. Vsi trije so odpotovali v soboto, pa čeprav sem se jaz, z njimi vred, protivila odhodu. Želela sem, da bi ostali doma čez nedeljo in da bi odpotovali šele v ponedeljek zjutraj, s prvim avtobusom, v Gorici pa bi šli naravnost v šolo. A kaj, mamina natančnost ni prenesla misli, da bi zaradi morebitne zamude avtobusa zgubili prvo uro šolskega pouka, in tako so s kislimi obrazi odpotovali že v soboto.

Nič nismo vedeli, da je Janko v noči med 10. in 11. aprilom (1942) izvršil napad na dva slovenska ovaduha z Vrhpolja pri Vipavi in, ne da bi pričakovala, sem se znašla v zaporu kot teliček, ki je sanjal, da je življenje en sam zelen sočen pašnik, pa se kar na lepem znajde v smrdljivem živinskem vozu, natrpanem z govejo družčino.

Bilo je na belo nedeljo opoldne in pravkar sem se vrnila od maše, ki je na ta dan vedno v cerkvi v Podbrjrah. Mala cerkvica tako prijetno topló vpliva na človeka s svojimi lesenimi rezbarijami, delo beneškega mojstra. Ves nebeški zbor, od svete Trojice in svetnikov pa do rejenih angelcev z napetimi lici je lesen in tako se zdi vse bolj preprosto in domače, da bi človek, medtem ko prepeva čvrste in zmagoslavne velikonočne pesmi, kar pomežiknil samemu nebeškemu očetu. Steza, ki pelje od cerkvice do vasi, je obdana s cvetočim črnim trnjem in nič več ne veš, da se skrivajo v teh snežnobelih oblakih, ki so se spustili na zemljo, ostre bodice.

Ko sem doma razdelila kosilo, sem nestrpno čakala, da pride oče z uslužbencema iz trgovine. Tisto nedeljo smo namreč bili mi na vrsti za prodajo tobaka. Pa je pritekla vsa zadihana samo Dorica, naša trgovska pomočnica in razburjeno hlipala, da naj tečemo takoj v trgovino, ker da bodo ubili gospoda. Mama je takoj odhitela, jaz sem se pa še nekoliko zamudila, ker sem tekla v svojo sobo po partizanske letake in brošure. Mislila sem si, da je še najbolj varno, če jih sežgem. Naredila sem zvitke in jih pometala v štedilnik, Dorici pa naročila, da naj zaklene za mano hišo in naj počaka, da vse zgori. Slišala sem hrup, ki je prihajal od glavne ceste, kjer je bila naša trgovina. Tekla sem, a že na koncu

naše gase, med Kopatinovo in Beltramovo hišo so mi prišli nasproti veliki in rejeni škvadristi, vsi črni, od fesa do bleščečih škornjev. Vodil jih je vaški sekretar fašistične stranke Idrijčan Lojze Lapanje. Bili so hrupni in razjarjeni kot trop volkov, ki je pravkar zaduhal kri, a si še ni potešil gladu. »Povej, kaj je tvoj brat?« so se vsi hkrati zadržli. Obkolili so me, da sem zaman iskala, kam naj se umaknem, da se ubranim njih tople smrdljive sape, zato sem jim jezno odgovorila: »Kaj jaz vem, kje je, saj ste vi policaji, pa ga iščite!« Kar poskočili so in bruhalo vame psovke in slino in zaradi sline si nisem mogla kaj, da bi jim še ne rekla: »Če bom še kdaj aretirana, prinesem s seboj dežnik, da se vsaj vaše sline obvarjem.« Zdaj jim je bilo dovolj razgovora in: »Na kamjon z njo,« so kričali in bili pri najboljši volji, da mi, nič kaj preveč nežno, pomagajo gor. Tega užitka pa jim nisem privoščila in sem raje sama poskočila. Na kamjonu je bila samo mama. Povedala mi je, da so očeta že odpeljali; ona ga niti videla ni, le sledove krvi je bilo videti od trgovine pa do ceste, kjer je čakal kamjon. Hotela je vedeti, zakaj so me tako psovali, pa sem ji povedala. Da, tudi njo so vprašali po sinu, a njena železna natančnost je to pot naredila majhen odklon in mirno nedolžno jim je odgovorila: »Moji sinovi? Prav včeraj so odpotovali v Gorico v šole.« (»Vidiš,« je še pripomnila, »kako je prav, da so že včeraj odšli!« Ni bilo kaj reči: tokrat je imela prav.) Pri taki neuničljivi flegmi, kaj neki naj bi jo še vprašali? Ukazali so ji, naj se spravi na kamjon, in odšli proti našemu domu, zato ni nič čudno, da so dobili popadke, ko so takoj nato naleteli name. Tih sem ždela na kamjonu in skrbelo me je, kako je doma. A kot sem pozneje zvedela, je mala Dorica, takoj ko sem odšla, pobegnila čez most in v gase na varno v svoj dom. Škvadristi so našli prazno hišo, le na krožnikih se je še hladila juha. Šele zvečer je naša služkinja Marija iz Dobrave pospravila nedotaknjeno mizo: nikomur od poslov ni tisti dan teknila jed.

Prve dni zapora sem imela opraviti le s svojim presenečenjem in radovednostjo nad pestro družbo, ki se je gnetla v celici, a pozneje, ko so nas politične ločili od ostalih pripornic, sem imela dovolj časa za razmišljanje.

Po tistem večeru na velikonočno soboto leta 1942, ko sva se z bratom Cirilom poslovila od Janka na našem dvorišču, sem večkrat razmišljala o pogovoru z bratom. Spet in spet sem slišala Jankov odgovor na moje vprašanje, češ kaj bo z njegovim verskim prepričanjem, če pa vse organizirajo in vodijo komunisti in bo po končani vojni komunistična partija kot celota stopila na oblast. Kaj in kako bo potem z njim, sem hotela vedeti. Moji dvomi ga niso prav nič plašili... zdaj je bil vendar čas upora, upornika pa ni prav nič oviralo versko prepričanje. Nasprotno: izdajalec domovine je bil tudi izdajalec Boga, ki mu je že v zibelki podaril domovino in materin jezik, a je on pozneje oboje zatajil in izdal. Tudi komunizem ga ni plašil, kje neki, saj je bil prepričan, da bo po končani vojni (tisti prvi partizani so bili uverjeni, da bo vojne v nekaj mesecih konec) popoln komunist. To me je tedaj ob najinem pogovoru iznenadilo, da sem ga začudeno gledala, a brat je bil nejevoljen nad mojo okornostjo. On se je navdušil nad idealno lepoto neke ideologije, a jaz sem ostala še vedno pri stalinskih procesih in pri vsem, kar nas je osupljalo v ravnanju velike komunistične države. No, narava me je obdarila s počasnostjo in neko previdno nezaupljivostjo, in ker nisem imela bratove odločnosti, ampak sem se morala vedno boriti z dvomi in negotovostjo, sem sprejela vase bratove besede in upala, da bom kdaj pozneje še z njim o tem razpravljala. A tisti pozneje ni nikoli prišel

in jaz sem bratove besede še nekaj naslednjih let prežvekovala, dokler nisem razumela, tudi s pomočjo nekaterih bratovih soborcev, ki sem jih srečala po vrnitvi iz internacije, vse globine njegovega čistega, poštenega hotenja. Vem, bratov popolni komunist je nesmisel v vsadanjem praktičnem življenju. Da, morda, pravim morda, je še lahko živel v tistem prvem letu partizanske borbe. Bratov popolni komunist je pritiral krščanske vrline do skrajne popolnosti. Bratska ljubezen do soborcev je postala tovarištvo, ki je presegalo bratske vezi. Vse dati in nič zahtevati, a če kaj zahtevaš, je samo to, ne, manj kot to, kar zahtevaš od samega sebe. Bratov popolni komunist je stal zadnji v vrsti pred kotlom in kuhar je pograbil v njegovo menažko, kar je ostalo. Bratov popolni komunist je bil prvi v borbi, prvi je stekel v napad in z zgledom ne z grožnjami spodbujal tovariše. Ponižnost, junaštvo, veličina! A kakor so mi pripovedovali bratovi soborci, so bili nadrejeni mnenja, da takšno ravnanje slabi disciplino v četi. Poveljnik mora biti strah in trepet, ne pa oče, brat, ki posluša in skrbi za svojo četo. Vsi tedanji partizani so hoteli biti v četi popolnega komunista. Pravili so mi, da je neki partizan dvakrat pobegnil iz Maslove pivške čete k bratovi in bil zaradi tega kaznovan, tako da je nazadnje zbežal k Italijanom. Da, brat je hotel postati popolni komunist.

Kaj bi rekel on, ki je do pičice natanko razdelil hrano med svoje borce, če bi dobro leto po smrti videl, kako v vipavski hiši sedijo v dveh sobah aktivisti za mizami. V eni sobi je na mizi pršut, kruh, mleko, v drugi sobi pa redek, neslan močnik, zabeljen samo z glasbo iz radioaparata ob steni. Dragi tovariš Zdešar (naš okrožni šolski nadzornik), še zdaj te slišim, kako trpko in kar preveč vdano praviš, ko se posmehujem, medtem ko otebam močnik, da so tam pač politiki, mi pa smo samo učitelji, kulturniki, da, tovariš Zdešar, taka obrobna zvrst, ki ni ravno nujno potrebna v času borbe. Pa tudi zdaj ne!

Bratovemu popolnemu komunistu se še sanjalo ni o povojnih salonskih komunističnih levih, katerih kuharice so se vozile v ameriških limuzinah na trg po sadje in zelenjavo, da ne omenim trgovin, kjer so lahko kupovali samo izbranci (smetana socialistične družbe). Bratov popolni komunist je bil komunist, ki živi in trpi z ljudstvom in za ljudstvo.

Brat je še čisto majhen sanjal o slovenski vojski, nestrpnost je čakal dneva, ko se bo končno prebudil kralj Matjaž in njegova speča vojska. In ko je prišel čas upora, ni dal miru fašistom, zato da bi jih čimprej pregnal z naše zemlje; da bi bila končno slovenska vojska njen čuvar. Kaj bi rekel brat, ki je s takim navdušenjem zbiral okrog sebe svojo četo, če bi ostal živ in videl kako samo nekaj let po končani vojni številni naši primorski fantje raje bežijo čez mejo, kot pa da bi šli odslužiti vojaški rok tja daleč na jugoslovanskih jug, kjer so surovo ravnali z njimi? kjer večina naših fantov ni razumela jezika, in odkoder je marsikateri prišel bolan domov?

Da, vem, bratov popolni komunist ni bil tedaj v času borbe samo utvara, Takih komunistov je bilo mnogo in v take komuniste je verjelo in takim je zaupalo naše primorsko ljudstvo. Čim popolnejši človek, tak naj bi bil za brata popolni komunist.

Brat je verjel, da je komunizem mogoče združiti s svobodo. Toliko let me je mučila ta njegova vera. A še bolj me je prva povojna leta mučila druga uganka: če bi Janko ostal živ, kaj in kakšen bi bil v svojem najglobljem bistvu? Kako bi reagiral na marsikaj? Vselej sem besno zaključila razmišljanje: saj je vendar mrtev.

Nadaljevanje sledi

O SLOVENSKI SUVERENOSTI

I.

O pribombah k mojim mislim.

V 10-11 številki »Zaliva« je v mojem prispevku odstavek, ki se v celoti tako glasi:

»Zato vsakdo, ki ne išče nepotrebnih komplikacij, iz mojih zapiskov brez težave lahko razbere, da zahtevam zvestobo duhu osvobodilnega boja glede samostojnosti in suverenosti slovenskega naroda. Kakšna naj bo narodna zavest potem, ko bi bila taka suverenost uresničena, je vprašanje, s katerim se nisem ukvarjal. Če je kaj, kar moramo reči, da je »edino« potrebno, potem je ostvaritev živega, polnokrbnega slovenskega narodno-državnega telesa. Ko bo postala stvarnost ta zahteva »polpretekle zgodovine, bomo jasneje videli, kakšno naj bo mesto Slovenije v jugoslovanski zvezi, kakšna naj bo vloga Slovenije ob severnem Jadranu, kjer je tudi njen življenjski prostor, in nazadnje, kakšna naj bo slovenska narodna zavest, da bo zvesta izročilu in hkrati moderna.«

Urednik »Gospodarstva« (19. julija 1938) te moje misli tako komentira:

»Res je, potrebe Slovencev, da ostanejo v skupni državi z drugimi Jugoslovani, pisec očitno ne zanika. Toda prav tako je očitno, da se z državno stavbo igračka nekako tako, kakor se otroci grede »hišice«, ki se z lahkoto gradijo in nato, ko se jih naveličajo, zopet podrejo, a navsezadnje lahko tudi spet postavijo. Mar se pisec ne zaveda, da je za lepilo državnih stavb potrebna kri, ki so jo jugoslovanski narodi prelili že dovolj. Pahor ne računa, da so za vsak sporazum in skupno sožitje potrebna vsaj dva; da tudi drugim narodom gre po glavi samobitnost, kakor je Čosič pred meseci v odgovor še krepkeje povedal kakor naš tržaški pisatelj. Do skrajnosti izpeljati vrhovnost pomeni hišo podreti. Države na žalost niso zložljive hišice, ki se dajo poljubno sestavljati. Vprašanje je tudi, kdo je skupne hišice bolj potreben.«

Tako. Prepisal pa sem oba teksta v celoti, da ne bo nepoučeni bralec brez potrebe ugibal, kaj je kdo natanko trdil.

II.

O nedolžnih otrocih.

Če se bom nekoliko dlje ustavil pri zgoraj navedenih odstavkih, bom storil predvsem zato, da bi ob ti priložnosti razložil mladim ljudem, v čem vidim bistvo današnjega slovenskega narodnega vprašanja.

Znamenje otroške neodgovornosti naj bi torej bilo, če človek trdi, da bomo šele takrat, »ko bo ostvaritev polnokrvnega slovenskega narodno-državnega telesa uresničena, jasneje videli, kakšno naj bo mesto Slovenije v jugoslovanski zvezi.« (1)

Zelo se bojim, da je v takem presojanju precéj staromodne zvestobe predvojni centralistični državi, v kateri je bila slovenska banovina za marsikoga nekak slovenski optimum. Vsekakor pa menim, da ni realist, kdor misli, da je treba za dosego slovenske samobitnosti razdejeti jugoslovansko zvezo. Ni realist, ker pozablja, da so po koncu vojske komunistične partije posameznih jugoslovanskih narodov sestavile federacijo in ji dale ustavo. Pozablja, da so iste komunistične partije ustavo spremenile. Tako bodo iste partije o prvi priložnosti ustavo spet spremenile, itd.

Mogoče bo kdo rekel, da se te partije »gredo hišice«, vendar bo vseeno res, da za tako velike povojne spremembe ni bilo potrebno nikomur puščati krvi.

Mogoče bi bilo nekoliko drugače, ko bi narodi odločali sami, a v današnjem socializmu, žal namesto naroda odločajo voditelji novega razreda. Ti se pa zbirajo na plenutih in na kongresih, kjer po navadi ne uporabljajo ne pušk ne mitraljezov.

Seveda, avgusta smo doživeli, da so oklopna vozila reševala češko in slovaško narodno vprašanje in odločala o njuni samobitnosti. Vendar pa najbrž nihče ne misli, da bi do morebitne samostojnejše politike slovenske komunistične stranke znotraj jugoslovanske federacije kdo uporabil taka sredstva za zlom njene »kontrarevolucionarne« narodne suverenosti!

III.

O krvi kot lepilu.

»Mar se pisec ne zaveda, da je za lepilo državnih stavb potrebna kri in zopet kri, ki so je jugoslovanski narodi prelili že dovolj.«

Ne samo dovolj, rekel bi, do so je prelili celó dosti preveč.

A ker sem ta pogovor, ki se še zdaj nadaljuje, začel v svojih »Glosah '65«, objavljenih 1966. leta, naj mi bo dopuščeno, da povem, kako sem že takrat tudi jaz govoril o krvi.

»Zavedam se samo, da stanje, kakršno je danes, ni izpolnitev vere žrtev in krvi ki je stekla ob zidovih dvorišč celjskih in mariborskih zaporov pa po vseh gozdovih do kraške gmajne in do vsega pepela v tržaškem krematoriju.«

To je samo ena navedba, a mislim, da ta zadošča in da ni potrebno, da omenjam druge. In še mislim, da ga ni Slovenca, ki bi danes čutil dolžnost po novem žrtvovanju za svojo samostojnost, ker se vsak Slovenec upravičeno zaveda, da je slovenski narod dal, zato da bi postal suveren, dosti več, kakor bi zgodovina upravičeno lahko zahtevala od njega.

Zavoljo tega nima novenega smisla skoraj četrstoletja po koncu vojske filozofirati o krvnem lepilu, ki naj poveže državno stavbo!

152 (1) Dosti bolj zoprna je uporaba mojih besed v »Glasu slovenske kulturne akcije«, leto XV., št. 14. Tam je urednik v stavku, »kakšno naj bo mesto Slovenije v jugoslovanski zvezi« izpustil »jugoslovansko zvezo« in jo nadomestil s tremi pikami. Tako navajanje je, na kratko povedano, nečastno, zato pa tudi nasprotno zaželeni république des esprits.

Krvi je bilo zadosti ne samo za eno, ampak za več stavb, če naj uporabljam ponujeno prisposodbo. Česar pa je zmanjkalo, niso bile žrtve, ampak namen, da bi uresničili ideale, za katere so se padli bojevali, oziroma se je zgodilo, da so te ideale čisto po svoje tolmačili slovenski voditelji delavskega razreda.

In to izrecno po koncu vojske.

Zakaj v vojnih dneh so bila dejanja dosti bolj naravna.

Na Kočevskem zboru oktobra 1943 so slovenski odposlanci seveda tudi govorili o jugoslovanski federaciji, a še poprej o slovenski suverenosti. V razglasu tega zbora je rečeno:

»Kot svobodno izvoljeni odposlanci, izbrani sredi najhujše borbe za narodni obstanek, izpovedujemo v imenu vsega borečega se ljudstva, da je slovenski narod danes končno javno stopil v krog suverenih narodov.« (Dr. Makso Šnuderl, Zgodovina ljudske oblasti, str. 285)

To oblikovanje slovenske državnosti se dopolni na drugem zasedanju AVNOJA 29. novembra istega leta, ko se razločno izoblikuje podoba nove jugoslovanske federacije.

Tako se zaključi prvo in se začne drugo revolucionarno obdobje. O tem drugem obdobju pravi Miha Marinko, ki ga navaja Šnuderl na str. 298: **»Vendar se odslej vse forme boja, organizacije oblasti in političnega gibanja s pospešenim tempom zlivajo v enak splošen jugoslovanski lik.«**

Ne vem, kdaj je dobil ta enak splošen jugoslovanski lik dokončno obliko, vsekakor je bil ta lik zgrešen, ker teoretiki in voditelji niso pravilno upoštevali narodnih suverenosti v federaciji, ampak so skušali uresničiti idealističen načrt o amalgamiranju jugoslovanskih narodov na podlagi razrednega internacionalizma.

Celi dve desetletji sta pretekli, da so komunisti spoznali, kako ni treba, da bi, kakor je trdil Kardelj, »narod postopno izginil z zgodovinske pozornice.« In odtlej se je po sili razmer marsikaj začelo spreminjati. Vendar je to spreminjanje predvsem deklarativno in nekako razdeljeno na pilule, to se pravi, da je kar se le da razdrobljeno in razvlečeno in pomešano z vsakodnevno drobnarijo, črno kroniko in prometnimi nesrečami, kar pa nič ne odgovarja želji po pravici, nič ne prevetruje ozračja in nič ne krepi zavesti slovenskega človeka.

Sprašujem se, kaj ima pri tem opraviti kri.

Slovenska komunistična partija, ki je v vojni koaliciji v **Osvobodilni fronti** slovesno proklamirala slovensko suverenost in slovensko državnost, naj zdaj, ko je odpravila pluralizem OF in sama kroji slovensko usodo, končno uveljavi slovensko politično, gospodarstvo in vojaško suverenost. To danes zahteva slovenski človek, in če tega ni mogoče urediti v federaciji, naj se uredi v konfederaciji, ali kako drugače, poglavitno je, da preneha nebulozno ozračje, ki objema slovensko javno življenje in, kar je bolj usodno, slovensko vest.

IV.

O slovenski suverenosti.

Etnična skupnost, ki nima politične in gospodarske samostojnosti, je samo še folklor. Tako pravi prof. Guy Héraud. A to tudi mi že dolgo vemo, zato je nesmiselno reči, da podira skupno stavbo, kdor zahteva dejansko uresničenje slovenske državnosti. Dokler je namreč delovanje slovenske vlade odvisno od različnih členov zvezne ustave, od amandmajev itd., ni mogoče govoriti o avtonomnem odločanju slovenske republike.

No, a saj v Sloveniji razni publicisti v bistvu isto ugotavljajo, samo z razločkom, da je njihovo pisanje previdno reformistično, polno blagohotnih pripomb, nasvetov in razmišljanj, ki pa nazadnje ne učinkujejo, kakor bi morali, spodbudno, ampak uspavalno. Vsem takim dopisom seveda ne manjka juridičnega znanja ne resnične, pristne dobre volje, ampak so brez neke prvobitne moralne sile, brez katere ni nobenega prepoveda.

Tak je na primer odličen članek Vladimira Krivica v ljubljanskem »Delu« 19. letošnjega junija. Razločno avtor namreč pove, kako so v temeljnih načelih jugoslovanskih ustav »originalne pravice... pravice republik, derivativne pa pravice federacije. Prav tak bi moral biti odnos med republiško in zvezno ustavo. Toda, kakor je znano, imamo še marsikje in marsikdaj opraviti s hierarhijsko in birokratsko-etatično miselnostjo...«

Tako argumentiranje pa vse skupaj zvedeni. Saj ne gre samo za »miselnost«, ampak za prakso, ki izvira iz »enakega splošnega jugoslovanskega lika«, o katerem govori Miha Marinko! Res, da avtor članka natančno našteva, kaj bi bilo treba storiti: — »decentralizirati strukturo zvezne skupščine in drugih zveznih, zlasti pravosodnih organov, v skladu z dognanimi načeli narodne suverenosti in enakopravnosti; decentralizirati materialna, finančna in investicijska sredstva, določanje virov dohodkov družbenopolitičnih skupnosti in republike, občine in delovne organizacije; decentralizirati normativne funkcije federacije, zlasti na področju gospodarstva kakor na področju pravosodja ter še posebej na področju družbenih služb: »izključne« pravice federacije je treba črtati, ker niso združljive z našim federativnim sistemom...«

In res je, da avtor tudi zahteva javno diskusijo o vsem tem. Naiven pa bi bil človek, če bi iskal v takih člankih ogorčenosti zaradi moralne in ekonomske škode, ki jo ima slovenski narod od skoraj četrstoletnega sožitja v federaciji **socialističnih** republik.

De facto je Slovenija v objemu polipa, ki ji izsrkava precejšen del najbolj žlahtnih sil, vendar je težko zahtevati, naj kdo komunistično partijo Slovenije kliče na odgovornost za tako stanje. Zato se danes v Sloveniji dà marsikaj povedati in napisati, a vse zmeraj ostane v slabokrvnem, rekel bi v evnuško-študijskem ozračju, ki nikogar ne razburi, kaj šele, da bi koga intimno pretreslo.

V.

(Še) o slovenski politični suverenosti.

Izredno pomemben se mi zdi pogovor, ki ga je sodelavec dnevnika »Večer« imel z osmimi študenti mariborskih visokošolskih zavodov in ki ga objavlja 7-8 številka »Dialogov«.

Naj navedem del odlomka, ki govori o partiji.

»Drago: Naša partija je tako razvodenela in brezzoba tudi zato, ker nima nekega trdnega programa. Idejni program že ima, teoretičen. Partija naj bo močna, toda ne v stalinističnem pomenu, ampak močna v idejnem smislu, močna s koncepti, za katerimi bodo ljudje šli, kakor so včasih šli za rdečo zastavo.

Janez: Danes je težje, ker ljudje v glavnem že nekaj imajo in se ne marajo boriti za velike cilje.

Drago: Pa naj si partija najde stvar, za katero bi ljudje danes šli, ker sicer partija ni opravičljiva.

Braco: Taka, kot je, ni opravičljiva.«

Menim, da bi slovenska partija »našla stvar, za katero bi ljudje danes šli«, ko bi se vrnila v svojo izhodiščno točko, to se pravi k vlogi, ki jo je skupaj s predstavniki drugih svetovnih nazorov igrala med Slovenci za časa osvobodilnega boja **v prvem obdobju**, takrat, ko je šlo za zbiranje vseh narodnih sil in za ustvarjanje slovenske državnosti.

Ko je bilo potem treba ustvariti federacijo, je internacionalistični jugoslavizem slovensko partijo zanesel s prave poti. Zato zdaj nima smisla govoriti ne o etatizmu ne o centralizmu kakor o grehah, ki so jih zakrivali drugi! Treba je samo Slovincem odkrito, po slovensko, bi rekel Kocbek, priznati, da je bila pot zgrešena, in tudi povedati, kdo je kriv, da je bilo tako. Treba je Slovincem povedati, da bo partiji odslej predvsem pri srcu slovenska usoda, ker samo zvestoba do slovenske usode lahko opraviči njen (partije) obstoj.

Druge poti ni. Zakaj tudi amoralnosti ekonomskega življenja ni mogoče ozdraviti, če ljudje ne vejo, za koga naj bodo moralni. Samo zavest pripadnosti skupnemu narodnemu občestvu, za katerega vsi delujejo, je lahko sila, ki ljudi vzdigne iz epikurejstva in pridobitniške morale. Najlepši zgled te nacionalne resnice nam nudijo prav v teh dneh češki in slovaški ljudje, ko se za narodovo usodo žrtvujejo pred Evropo in svetom.

VI.

O opoziciji.

V pravkar omenjenem pogovoru mariborskih študentov visokošolskih zavodov študent Drago v nekem odstavku pravi med drugim: »Jaz mislim, da naša družba še ni tako dograjena, da bi bila za njo (opozicijo) zrela in da bi bila sposobna ustvariti tako demokracijo, v kateri bi lahko ljudje odpoklicali nesposobneža. Ne vem, ali noče naša družba ali ne more ali ima kakšne vzroke za to, da ne ustvari v okviru obstoječih institucij možnosti za opozicijo. Pahorjevo idejo o SZDL kot opoziciji poznam že iz Žebota. Toda zdi se mi, da naša družba opozicije ni sposobna ustvariti zaradi dogmatizma.«

Ne mislim tukaj na široko govoriti o opoziciji, vendar je razumljivo, da pglavitni vzrok, da do opozicije ne pride, je strah voditeljev, da bi bili ob oblast. Vsa zgodovina partij in socialističnih vlad nas uči, da preden partijski funkcionar izpusti oblast iz rok, mora priti skoraj do revolucije v partiji sami, bolj pogostoma pa celo v državi. Zadnji primer je primer Novotnega na Češkoslovaškem.

Naj še povem, da sem osebno za plemenite socialistične ideje Roze Luksemburgove in nji podobnih mislecev. A rekel sem, da ne bom o tem tukaj govoril.

Rad bi pa kaj pripomnil v zvezi s stavkom študenta Draga, da moja »idejo o Socialistični zvezi delavnega ljudstva Slovenije pozna iz Žebota.«

Resnici na ljubo je treba priznati, da sem v »Zalivu« pisal o tem prav takrat, ko je izšla knjiga omenjenega avtorja. In priznati moram tudi, da sem bil presenečen, ko sem bral, da je avtor prišel do podobnih zaključkov kakor jaz. Vendar pa, kakor je pomembno ugotoviti, da sta se oba predloga rodila vzporedno, tako je nujno potrebno podčrtati, da se je moj predlog pojavil iz samega osvobodilnega humusa.

In pri tem ne bi samo omenjal svoje pripadnosti OF in taborišča, ki sem si ga s to pripadnostjo zaslužil, ampak predvsem svojo zavzetost

in zavzetost slovenskih ljudi za OF. Zakaj ne samo, da smo takrat vsi vedeli, da imajo pri OF pglavitno besedo komunisti, ampak smo tudi bili za sodelovanje z njimi. Za nas je bila OF koaliciija vsega, kar je bilo v narodu zdravega, pristnega, izvirnega, bistrega, daljnovidnega, moškega.

Seveda smo slutili, da bo komunistična partija strumentalizirala OF predvsem za revolucijske smotre in tako skazila slovenski prepород; a za časa boja se to očitno ni zgodilo. Zgodilo pa se je po vojski. In odtej se slovenski narod in komunistična partija razhajata.

Zato je povsem naravno, da si spet želim modrega sožitja svetovnih nazorov, kakor za časa OF, in ker je Socialistična zveza delovnega ljudstva Slovenije naslednica OF, je prav tako naravno, da vidim v nji organ, ki bi lahko uravnovešal partijsko oblast.

Zato nisem govoril o Socialistični zvezi delovnega ljudstva v Jugoslaviji, ampak samo o slovenski, ker smo samo na Slovenskem imeli OF. In mislim, da bi slovenska republika, če bi dosegla suverenost, lahko uresničila idejo o Socialistični zvezi kot nadzornici oblasti, tudi ne glede na to, kar bi naredili v drugih republikah.

Res je, da zdaj razločno vemo, kako je partija uporabila OF kot sredstvo v svojem revolucionarjem hotenju in načrtovanju. Saj v nekem pismu Titu Edvard Kardelj celo pravi, da **množice s pristopom v OF dejansko prihajajo v KP.**

A kakor je bila laž, da bi slovenski ljudje z vstopom v Osvobodilno fronto prihajali v komunistično partijo, prav tako je res, da bi se **zelo zelo številni Slovenci** med vojsko drugače vedli, ko bi vedeli za tako zakulisno igro.

Prav tako je res, da vsi, ki smo bili za Osvobodilno fronto, a nismo komunisti, tako nepošteno početje obsojamo.

In nazadnje je tudi res, da nam danes ni pomembno, kaj je komunistična partija z OF hotela, ne to, kako so slovenski komunisti OF prikazovali Titu, ne kako so pluralizem OF odpravili, ko so dosegli oblast.

Razločno in nedvoumno pa želimo poudariti, da smo ostali zvesti taki OF, kakršna je med vojsko bila prav zavoljo nepartijskih ljudi, ki so jo skupaj s komunisti vodili; da smo ostali zvesti taki OF, kakršno je ilegalni tisk prikazoval; in nazadnje in predvsem zvesti taki OF, **kakršna je bila v srcu slovenskih ljudi**, ki so zanjo znali biti veliki in požrtvovalni do zadnje kaplje krvi.

In samo taka, naša OF, bo šla v slovensko zgodovino, oziroma je že pglavitno poglavje slovenske zgodovine.

Zato upravičeno zahtevamo od slovenskih komunistov, da se vrnejo k ideji narodnega prepороda in nazorske širine, katera je prevzela slovenske ljudi med vojsko. Zakaj kakor je gotovo, da brez našega, to je narodnega zanosa tudi partija v vojnih dneih ne bi nič opravila, prav tako je na dlani, da brez sodelovanja narodove duše tudi zdaj ne bo noben kongres ničesar bistveno spremenil. Pa tudi obrambnega duha ne bo ljudem nihče mogel zadnji trenutek cepiti ali jim ga z brizgalko sprožiti v žilo.

V tem smislu sem za to, da bi Socialistična zveza delavnega ljudstva, naslednica OF, postala koordinator slovenskega političnega življenja. Seveda, ponavljam, ne samo formalen, ampak dejanski koordinator, ki naj bi razživel odgovornost ljudstva. Jasno je torej, da mojega predloga o Socialistični zvezi kot opozicionalnem organu ni mogoče primerjati s kakim drugim podobnim predlogom. Izhodišči sta bistveno različni.

VII.

O vojaški suverenosti.

Vojaška oblast je bila »prva in najmočnejša manifestacija ljudske oblasti« (Šnuderl, navedeno delo str. 137 in drugod). Ljudska vojska je bila torej na Slovenskem vir oblasti. Bila pa je slovenska vojska samostojna, izvirna slovenska vojska, kakor je bila izvirna OF, kakor so bile »slovenska specifičnost« temeljne točke OF, kakor se je ustanovil »vrhovni organ državne oblasti slovenskega naroda... precej časa pred ostalimi narodi in celo pred AVNOJ« (Šnuderl, str. 286).

Glede slovenske vojske najdemo v Kocbekovi »Listini« na str. 541 odstavek, ki se nanaša na pogovor, ki so ga slovenski odposlanci na drugem zasedanju AVNOJ v Jajcu imeli z maršalom Titom.

»Na koncu debate pa je (Tito) s posebno jasnostjo poudaril dvoje: z ene strani je odgovoril Avšiču, ki je ugotovil nezadovoljstvo zavoljo vnašanja srbskega komandnega jezika v slovensko vojsko, da ni nobenega dvoma, da smo Slovenci v tej vojni ustvarili svojo vojsko, da bo ta vojska ostala slovenska tudi po vojni in da bo imela slovenski komandni jezik od vrhovnega poveljstva navzdol do najnižjih enot...«

Ta pogovor z maršalom Titom omenja tudi Jaka Avšič (Jezik in slovo, št. 3, 1967). Tam pod črto piše: »Iz zapisnika, ki ga je vodil dr. Marjan Breclj o razgovoru slovenskih delegatov II. zasedanja AVNOJ z maršalom Titom, berem: 'Povsem naravno in pravilno je, vi ste slovenska vojska, zato morate imeti v njej slovenski jezik od vrhovnih komand do najnižjih enot, vaša vojska naj uporablja slovenski jezik v vseh organih'.«

Pravkar omenjeni general Jaka Avšič je 12. julija letos v »Delu« znova ponovil zahtevo po enakopravnosti jugoslovanskih narodov v vsem življenju — vključno v armadi. Tam ugotavlja, da »niso izpolnjeni pogoji za zadovoljivo upoštevanje interesov Slovenije.«

Članku generala Avšiča je sledilo v »Delu« 20.7. pismo dr. Albina Šivica, polkovnika Jugoslovanske ljudske armade, ki službuje v Kragujevcu.

O sedanjem stanju pravi:

»Vprašanje, ki ga ponovno in javno načenja tov. Jaka Avšič, muči že dolgo tudi mene. Vem, da se z njim ukvarjajo tudi drugi oficirji, slišati pa ga je mogoče prav tako iz ust rezervnih oficirjev, ki pridejo za kratek čas na vojaške vaje, pa tudi iz ust mlajših generacij, ki so poklicane na redni rok v armado. Po vrsti pa se obravnava zgolj v zasebnih prostorih, v intimnih razgovorih, javno je bilo komajda kdaj izrečeno. In prav zato, ker tli, žal, zgolj v zasebnih prostorih, povzroča vrsto notranjih napetosti kot vsaka zadrževana sila, v moralnem območju pa nič manj globljih dilem, ki zadevajo v eno najbolj občutljivih točk človekove zavesti.«

O slovenski vojski pa:

»Znano je, da je ta armada ves čas vojne opravičila svoj obstoj tako po dinamiki notranje rasti, borbenosti in poveljevanja, kakor po izpolnjevanju konkretnih nalog... Vprašanje vesti in duha naše socialistične družbe, njene morale in demokracije je, če se ta elementarna dejstva znova evocirajo... Gre v bistvu za zadovoljivo pojasnilo, katere prvine so terjale, da so se zadeve po vojni drugače razvijale in da so še danes drugačne... Ali so bile to iste sile, s katerimi po VIII. kongresu in posebnoma še v zadnjem času obračunavamo, sile centralistično-birokratskih ideologij in preživelega formalističnega konformizma? Nezaupanje našemu

patriotizmu? Ali kaj globljeja? Kot pripadnik Jugoslovanske ljudske armade dobro vem, da razlogi poveljevanja ne držijo. Ne glede na to, da je takšne razloge najzgovornejše ovrgel že sam naš osvobodilni boj, drugi zgled imamo kar v Evropi: v švicarski armadi.«

To sta dva odstavka, ki se tičeta zgodovine in sedanjosti.

Pa še osebna nota.

»Ker sem pripadnik Jugoslovanske ljudske armade, živim in delam v duhu in v skladu z že znanimi načeli. Fizično sem v svoji domovini, intimno izgubljam korenine z njo. Občutek manjvrednosti, ki se pri tem poraja, je naraven, ker ne gre samo za občasno bivanje v ambientu, ampak bivanje vse življenje. Čas opravlja svoje: naravna rast z izrazili moje pripadnosti mi čedalje bolj uhaja, tujstvo in notranje širomašenje postaja naličje moje nekdanje osebnosti. Prav iskreno se sprašujem o socialistični vsebini dejstva, da sem postavljen trajno v okoliščine, ki skupaj s časom razkrajajo temelje, na katerih sem gradil svoje človeško samopotrjevanje in vrednost; ne po svojem hotenju, temveč po zahtevi družbe, ki ji pripadam in ki potrebuje oborožene sile, da bi lahko nemoteno dosegala svoje zgodovinske cilje. Naj to zveni še tako osebno, v tem dejstvu tiči globoka moralna dilema: katere kategorije državljan in občan sem, ko sem trajno in nenehno prikrajšan za eno temeljnih resnic in pravic, za pravico in resnico rasti v materinskem jeziku, medtem ko moji sodržavljani in soobčani to resnico in pravico tako živahno terjajo zase?«

Navedel sem daljše odlomke iz pisma polkovnika dr. Šivica, ker psihološko poglobljeno in izrazno popolno prikazuje grobo krivico, ki jo doživljata po zmagoviti vojski slovenski narod in njegova suverenost. Težko bi bilo bolj plastično predočiti ironijo usode, ko se narod pred vsem svetom pokaže kot živ in stvariteljski s svojo vojsko, a mu jo potem kar na lepem vzamejo, njo, slovensko vojsko, ki je bila »najmočnejša manifestacija ljudske oblasti«.

Kaj more človek najti v današnji zgodovini osvobodilnih bojev bolj posmehljiv primer, kakor je ta? Tako zdaj slovenski človek posluša po radiu pesmi o **Slovenskih brigadah** o **Slovenski vojski**, slovenski človek celo poje na proslavah te pesmi... **na Slovenskem smo mi gospodar...** slovenske vojske pa ni nikjer. (1)

Če pa za trenutek pozabimo na sedanji položaj slovenske narodne »suverenosti« ter pomislimo na moralne dileme slovenskih aktivnih in rezervnih častnikov pa slovenskih vojakov, ki se morajo vživljati v nedomače okolje in privzemati nedomač jezik, potem tudi jasneje spoznamo, kako nepristno mora biti razmerje do vojaškega okolja v člove-

(1) Naj tukaj navedem nekaj stavkov iz zapiska pisatelja Saša Vuge o tem vprašanju (Sodobnost, 1968, št. 9, str. 942).

»Res ne razumem, zakaj bi morali, zato, ker smo rojeni iz slovenske matere, biti v nenakopravnem, podrejenem položaju. In zakaj mladinec iz bratskih republik samo zato, ker ni bil pač rojen Slovenec, lahko uživa privilegij in se vojaških večšin nemoteno navzema v svojem jeziku.«

»...med vojno, ko so padale glave, so bila povelja naših komandantov in komisarjev prav jasna. In, kakor vemo, nadvse uspešna. Verujem, ... da je slovenščina prav v letih 1941-1945 častno in pošteno opravila zrelostni izpit tudi za vstop v vojaško akademijo.«

Zapis obravnava vprašanje majhnega zanimanja Slovencev za vojaški poklic. Avtor navaja tri vzroke: študij na vojaški akademiji v neslovenskem jeziku, nesrečne uniforme, izkoreninjenost, ko mora častnik živeti ločen od domače republike.

Tekst, kakor je iskren, ne zastavlja problema tako, kakor bi bilo treba. Šaj bi bila vprašanja slovenske vojaške akademije, slovenskega jezika v vojski, službovanja doma, itd. avtomatično rešena, ko bi rešili vprašanje slovenske samobitnosti, slovenske suverenosti v federaciji!

ku, ki ni tako plemenito tenkovesten in ki nima tako globokega čuta dolžnosti kakor dr. Šivic.

Odtod naprej pa lahko nizamo ugotovitve, ki niso prav nič spodbudne.

Značilno je vsekakor, da sklepi, sprejeti na skupni seji predsedstva in izvršnega odbora Socialistične zveze Slovenije po češkoslovaških dogodkih, ki govorijo o nujnosti vsenarodne obrambe, vsebujejo tudi ta odstavek: »Upor jugoslovanske socialistične družbe proti kakršnimkoli grožnjam in napadom na našo neodvisnost bo toliko učinkovitejši, kolikor odločneje se bo za svojo svobodo zavzemal in boril vsak narod in vsaka narodnost. Zato je nadvse pomembna vloga enotne organizacije vseljudske obrambe v Sloveniji, od republike do občine, vsake delovne organizacije in vsake krajevne skupnosti.« (11.9.1968)

Predsednik izvršnega sveta republike Slovenije Stane Kavčič pa pravi v svojem govoru z dne 27. septembra tako:

»Vsi skupaj in vsak zase, vsak zase in vsi skupaj To je tisto geslo, ki je preživelo tako sijajno preizkušnjo med narodnoosvobodilnim bojem in ki bi — o tem ni nikakršnega dvoma — ponovno z uspehom prestalo svojo ognjeno preizkušnjo, če bi, na žalost, bili ponovno prisiljeni z orožjem v roki braniti, kar imamo.«

K temu bi rekel, da je prvi del tega odstavka neoporečen, dovolim si pa podvomiti v veljavnost drugega dela. Zakaj kakor je res, da se je za časa osvobodilnega pokreta večji del slovenskega naroda bojeval za svobodo, prav tako je res, da je bil takrat ponosen na svojo vojsko, na slovensko vojsko, ki si jo je prvič zavestno izoblikoval. Dalje. Slovenska vojska in slovensko prebivalstvo, posebno in predvsem slovenski kmet sta bila združena in skupaj sta kovala novo slovensko zgodovino. Dalje. Slovenski narod in slovenska vojska sta bila zagledana v žlahtno resnico, ki sta jo ostvarjala: slovensko suverenost.

Nihče pa danes ne more resno verjeti, da obramba na ravni tovarn, gasilskih moštev in lovskih društev ljudem lahko nadomesti nekdanjo slovensko vojsko. Danes poudarjene nacionalne ideje, ki naj daje narodu kohezijo, ni, vprašanje zase pa je, s čim zamenjati nekdanji smoter boja, ki je bila slovenska samobitnost. Prav tako je vprašanje, če bi kmečki živelj, ki je bil po vojski najprej postavljen na zatožno klop, potem pa neusmiljeno razredčen, **začutil** novo obrambo kot obrambo **svoje** posesti. Dalje. Velika incognita je, kako bi prišlo v primeru »raznovrstnega« odpora do izraza razmerje med resničnim **proletariatom** in višjimi, bogatimi družbenimi sloji. Še posebna oblika »raznovrstnosti« pa je nasprotstvo med jugoslovansko, vzhodno, zahodno usmerjenimi komunisti. Mladina je kajpada vprašanje zase.

Zato živi v ozračju čistega mita, kdor veruje, da bi bil lahko socializem vodilna misel obrambe.

Vsekakor pa bi tisti klic »vsak zase« ne prihajal prepozno, ko bi za njim bilo vsaj zdaj hotenje po slovenski — tudi vojaški — suverenosti. Zakaj samo tako bi se v primeru potrebe nadaljevala tradicija osvobodilnega boja. Še tako trdna vera in še tako vneto zaupanje pa ne bosta v kritičnem trenutku v nohenc pomoč. Stvarnost je stvarnost, iluzije so pa iluzije.

VIII.

O gospodarski suverenosti.

To je suverenost, o kateri slovenski partijski voditelji večkrat trdijo, da je tista poglavitna, in glede katere so tudi meni očitali, češ da sem

kratkoviden, ko pa ne opazim, kako je »prav zdrava ekonomika(tudi visok standard mimo drugega) še kako pomemben faktor narodnega ponosa in zavesti« (Ernest Petrič, Teorija in praksa, št. 2, 1967). A pred njim so seveda o tem pisali in govorili Edvard Kardelj in vsi drugi zapovrstjo, samo tekstov nimam zdaj pri roki, da bi jih navedel.

No prav, zdrava ekonomika!

Naj v zvezi s to »republiško« ekonomiko »narodnega ponosa in zavesti« prepisem nekaj ugotovitev iz omenjenega članka Vladimira Krivica.

»Koncentracija normativne dejavnosti na ravni federacije se ni zmanjšala. Nasprotno! Povečala se je, kar je v nasprotju z intencijami ustave. Zakonodajni organi federacije tudi močno prekoračujejo svoje z ustavo določene pristojnosti.«

»Podobno je s koncentracijo materialnih sredstev na zvezni ravni (zvezni skladi, banke), zlasti tudi glede določanja virov dohodka za družbenopolitične skupnosti in podobno.«

»Kako naj se v takih pogojih koncentracije zakonodajne oblasti in finančne moči zveznega etatizma razvija samoupravljanje v republiki, občini in delovni organizaciji?«

»Tedaj (1963. leta!) je bilo sprejeto tudi stališče, da se bosta okrepili vloga in odgovornost republike v gospodarstvu. Toda gospodarske pristojnosti republike se niso spremenile in so še vedno minimalne. Vprašujemo se, kako doseči, da bodo lahko **suvereni narod** in njegovi samoupravni predstavniki organi realizirali svojo temeljno ustavno pravico do odločanja o rezultatih svojega dela, da bodo lahko uspešneje usmerjali in razvijali nacionalno gospodarstvo v skladu z gospodarskimi tokovi cele Jugoslavije ter uveljavljali v skupnem interesu na svetavnem trgu?«

Pridevnik **suvereni** in samostalnik **narod** sem podčrtal jaz, da ne bosta tudi v teh mojih zapiskih obrabljena besedi, ki jih človek navaja avtomatično, tako kakor na primer samoodločbo narodov ali pa zdaj zelo moderen izraz samoupravljanje

Nisem ekonom, zato ne bom načenojal gospodarskih razprav. To pa, kar bi rad vedel je, kako se bo komunistična partija Slovenije zagovarjala pred zgodovino, ko jo bo ta spraševala, zakaj ni uresničila med vojsko obljubljene narodne suverenosti.

In se še sprašujem, na koga se slovenska partija misli nasloniti, ko bo spuhel smisel njenega obstoja. Zaupa v vojaško rešitev? Zaupa v kako novo, češkoslovaški podobno tragedijo, da bi ob nji strnila ljudi okoli sebe?

IX.

O poti v socializem.

Jugoslavija se je 1948. ločila od sovjetskega tabora, ker je hotela ustvarjati socializem na svoj način. Poudarek je bil na načelu, da ima vsak narod pravico, da izvede sebi primerno pot v socializem.

Zdaj se na podlagi tega načela ponosno in tragično bojujeta Češka in Slovaška.

A kar se Jugoslavije tiče, je jasno, da Jugoslavija ni enonardna, ampak večnarodna država. Če pa postavimo načelo, da ima vsak narod (ne vsaka država) pravico ustvarjati socializem na svoj način, to se pravi na podlagi svoje tradicije, družbene pogojenosti, kulturnih, značajskih, psiholoških izvirnosti, potem je jasno, da mora tudi vsak narod, ki sestavlja jugoslovansko federacijo najti svojo pot v socializem.

Zato tudi slovenski narod.

Stvarni položaj pa nam kajpada kaže, da takó ni bilo in ni. Načelo o pravici vsakega naroda do svoje poti v socializem se torej v jugoslovanski federaciji do danes ni uresničilo. Jugoslavija si je kot **država** vzela pravico, da sama odloča o svojem socializmu, **narodi**, ki naj bi bili v ti državi »suvereni«, pa ne uvajajo svojega socializma, ampak državni, to je jugoslovanski socializem.

Seveda to niso preprosta vprašanja, a če so si slovenski komunisti prevzeli nalogo, da bodo sami odločali o slovenskem narodu, potem je menda zdaj že skrajni čas, da začnejo tudi glede slovenske poti v socializem samostojno ukrepati.

Dvajset let je preteklo, odkar je jugoslovanski socializem izbral svojo pot, vendar niso v teh letih slovenski komunisti demokratizirali, posodobili socializma toliko, kolikor je Čehom in Slovakom uspelo narediti od januarja sem.

No, saj prav zato je češki in slovaški socializem doletela tako kruta usoda; obetal je, da se v resnici razvije in da postane sprejemljiv za človeka dvajsetega stoletja.

A s tem bi lahko začeli novo, precej klavrno poglavje slovenske sodobne zgodovine.

X.

O skupnem sožitju.

»Za vsak sporazum in skupno sožitje sta potrebna vsaj dva; ...tudi drugim narodom gre po glavi samobitnost, kakor je Čosić pred meseci v odgovor še krepkeje povedal kakor naš tržaški pisatelj.«

A ne gre za to, kdo bo »krepkeje«, ampak za to, kdo bo pravilneje povedal.

Čosićeve misli in težnje poznam že iz polemike s Pirjvcem v »Sodobnosti« pa tudi s kongresov pisateljjev. Takrat, na kongresih, je bil »krepko« proti samostojnosti pisateljskih društev, pa je večina mislila drugače kot on in že nekaj let so pisateljska društva v posameznih republikah samostojna pa zavoljo tega ni prišlo do nobenih katastrof.

Čosić, pisatelj in komunist, ima svoje poglede, jaz, pisatelj in socialist, imam spet svoje. Zato bi najina polemika, če bi jo začela, lahko trajala sine fine dicentes.

Vprašanje ni v tem, če se bova ali ne zmenila Čosić in jaz. Gre za suverenost slovenskega naroda in za njegovo državnost. In, kakor sem navedel na prejšnjih straneh, od Kočevskega zboru do ustav in do člankov generala Avšiča, Vladimira Krivica, dr. Albina Sivica, itd., se o nji samo odloča, a ie do danes v resnici ni.

Seveda sta pri vsakem dogovoru vsaj dva! A dogovor je bil že sklenjen na zasedanju AVNOJ v Jajcu 1943 leta, na katerem ni bilo ne Čosića ne mene, bili pa so na njem general Jaka Avšič, Edvard Kocbek, Josip Vidmar, dr. Rus, dr. Marijan Brecelj, dr. Metod Mikuž, Božidar Jakac, itd. To se je dogajalo, ponavljam, 1943. leta. Zdaj pa pišemo leto 1968.

Čosić je komunist. Prav. A komunist je tudi Dubček. Komunist je tudi Giorgio Amendola, ki pravi: »V zadnjih letih smo komunisti spoznali, da smo se motili, ko smo verjeli, da bo prihod socializma prinesel slabitev nacionalnega dejavnika. Ugotovili smo, da socializem s skrbjo za močnejše proizvodne in kulturne sile zastruje nacionalni dejavnik, ne pa slabi.« (Pogovor za okroglo mizo.)

Zato nima smisla navajati Cošiča. Bolj izvirno bi bilo, ko bi si kdo zaželel, da bi Slovenci v domovini dobili svojega Dubčka, ki bi uveljavil težnje partizanov, ilegalcev, zapornikov, taboriščnikov. Križev pot, ki ga Dubček zdaj mora prehoditi, pa slovenske komuniste ne odrešuje od dolžnosti, ampak jih samo še bolj obvezuje, da izpolnijo zgodovinsko nalogo.

XI.

»Do skrajnosti izpeljati vrhovnost pomeni hišo podreti. Države na žalost niso zložljive hišice, ki se dajo poljudno sestavljati. Vprašanje je tudi, kdo je skupne hišice bolj potreben.«

Ne, nič se ne bo podrla, če bo slovenski narod imel suverenost!

A naj namesto mene odgovori general Avšič:

»So ljudje, ki ne morejo razumeti, da bi (v Jugoslaviji) takšna popolna praksa socialističnih načel koristila vsem ljudem in vsem narodnostim, ustvarila zaupanje in močnejšo trdnost države na enakopravnih načelih bratstva, na enaki veljavnosti vsake izmed narodnih enot...« (Omenjeni članek.)

In menda ne bo nihče rekel, da general Avšič »podira hišico«, ko pa je bil eden izmed tistih, ki so jo zgradili!

O tem, kdo je skupnega doma bolj potreben, ni treba zgubljeni besed, ker nihče tega vprašanja ne postavlja.

Vsak razgledan in moder človek pa bo razumel, da samo formalna združitev ni nobeno poročstvo trdnosti, toliko manj združitev, ki pod svojo formalno urejenostjo skriva krivično, samovoljno neurejenost.

Bogo Grafenauer v odgovoru anketi Encyclopaedie moderne (št. 3-4, Beograd 1967) pravi, da je »dejstvo, da je jugoslavanska skupnost zveza več narodov in da jo zadovoljstvo in vsestranski razvoj teh narodov krepijo, vsak obratni proces pa bi krepil antagonistične sile.«

Upati je samo, da taki glasovi ne bodo ostali klic posameznikov, da ne bodo zmeraj znova samo vox clamantis in deserto.

XII.

O slovenski prihodnosti.

Če bi se pa ne uresničilo hotenje slovenskega naroda in bi do prave politične, to je ustvarjalne, suverenosti ne prišlo, če bi nam namesto suverene samobitnosti hoteli dati nekaj tolažilnih surrogatov v smislu nekakega bolj avtonomnega samoupravljanja, potem bi res napočil čas, da bi začeli misliti na samostojnejšo obliko slovenske državnosti.

Seveda slovensko državno samostojnost predvsem poudarja del slovenske emigracije. A tudi v domovini je ta želja po državnem samooblikovanju marsikje živa, čeprav v prvi vrsti kot izraz ekstremne rešitve iz sedanjega nesprijemljivega položaja.

Na Tržaškem se slovenski človek ni nikdar navduševal za také radikalno rešitev. Ne, da ne bi verjel v možnost samostojnega življenja Slovenije, pač pa ga njegov realistični čut zmeraj svari pred požrešnostjo velikih sosedov. Seveda, v Evropi, v kateri bi etnično-jezikovne meje bile državne meje, bi vsi pomisleki odpadli; a take Evrope za zdaj še ni na obzorju.

A kakor zamejski človek ne vidi boljše rešitve slovenskega nacionalnega vprašanja kot v resnični konfederaciji jugoslovanskih narodov, prav tako je odločno proti fagocitozi slovenske suverenosti, saj posredno to pomeni tudi uničevanje slovenstva v zamejstvu. Tragičen odsev slovenske nesuverenosti je v propadanju slovenske Koroške po letu 1945.

Zato bi v primeru, da se samobitnost slovenske republike ne bi izoblikovala kakor narod pričakuje, kajpada tudi zamejski človek revidiral svoje stališče. In tedaj bi nujno nastopila doba, ko bi bilo potrebno v tem smislu začeti široko zasnovano vsenarodno gibanje. Tedaj bi bilo treba sestaviti nov slovenski program, organizirati shode in tabore, začeti s kapilarnim delom, zajeti predvsem mladino, ki se je že zdavnaj naveličala stereotipnih fraz o internacionalizmu.

Prav gotovo, da bi bilo tako načrtovanje združeno s številnimi incognitami in nevarnostmi, a če upoštevamo, da bi se Slovenija brez prave suverenosti razvijala predvsem kot turistična, folklorna enota, potem bi bilo za dosego samostojne državnosti, ki naj bi omogočila resnično slovenski prispevek v dialogu z evropskimi narodi, tudi tako tveganje upravičeno.

Vse to so samo hipoteze. Drži pa, da slovenski človek v svojem stremljenju ne bo odnehal. Prav tako, kakor drži, da bi bilo najbolj preprosto in najbolj pravilno, ko bi slovenski narod uresničil svojo suverenost na podlagi realističnega in čistega dogovora z narodi, ki so njegovi južni sosedi. Da je tak trezen in stvaren dogovor nujen, dokazuje tudi nespodbudno dejstvo, kateremu smo bili pravkar priča, ko so jugoslovanski voditelji tako malo delikatno uporabili nesrečno usodo Čehov in Slovakov za utrditev položaja doma. Vsem mora biti zdaj jasno, da sedanje labilnosti ni mogoče ozdraviti z zaplatami, ampak z ostvarjenjem žive zveze, ki naj ima za podlago pravo, dosledno uresničeno in ustvarjalno samobitnost posameznih narodov.

V ZAČETKU JE BILA BESEDA

(PISMO IZ SLOVENIJE)

Totalitaristične stranke so imele in imajo svoje notranje življenje, drugačno na dnu in spet drugo v vrhu hierarhije; v stvarnosti nastaja iz njega popačeno ideološko politiziranje, vezano vse bolj na nosilce hierarhije in vse manj na »navadno« članstvo — hotenja stranke in idejne kategorije režima se poosebljajo. Totalitaristična stranka ima svoje nezmotljive voditelje, šefe, generalne tajnike — in v ospredju kar prepogosto zablesti glavni junak stranke. Osrednja oseba totalitarizma sploh. Nosilec najvišjih državnih funkcij, poosebljena oblast stranke nad družbo.

In pod tem čudnim odličjem režima se preriva kup ambicioznih politikov. Njihov osebni interes je dokaj preprost: čimbolj se približati sončnemu vrhu in čimbolj si utrditi vpliv navzdol v stranki in v družbi.

Znotraj totalitaristične stranke se torej vzpostavlja hierarhija s kultom notoričnih hierarhov, razvrščenih med seboj proti vse ožjemu vrhu v obliki piramide. V vrhu te piramide je ideja stranke in ideologija totalitarizacije družbe — skratka, tam je Začetek.

Z veliko skrbnostjo ustvarja osredje stranke instrumente izvršilne oblasti v družbi: sodno in policijsko oblast. V učinkovitosti tovrstnih organov je zagotovilo trdnosti političnega režima in osredje stranke ustvarja trdnost režima brez sleherne odgovornosti. Nad družbo se razraste aparat nasilja; armade tajnih agentov in ovaduhov; montiranje sodnih procesov; minišpijonske aparature v javnih in privatnih prostorih, »dosjeji« sumljivih državljanov; tehnika, provokacije, nasilje.

Totalitarizmi razvijajo posebno tehniko izvajanja tovrstne »izvršilne« oblasti. Učinek te oblasti je v končnici montirani sodni proces, ali bučno izobčenje iz stranke ob grómoglasnem aplavdiranju nahujskane strankine drhali — no, oboje je le epilog, je eventualna javna manifestacija strankine moči. V temeljih politične »justice« totalitarizma je vse kaj drugega, izpopolnjenega. Kako političnega ali domnevnega nasprotnika ali nezaželjeno osebnost speljati do nekih reakcij, ki opravičujejo njegovo aretacijo; s fizičnim nasiljem ob asistenci sadistov, pa s farmacevtskimi sredstvi, podtaknjenimi v hrano in ob »znanstvenem« sodelovanju kupljenih zdravnikov; kako ga poslati pod vislice pripravljene, da pred obešenjem izpove svojo »zmoto«, ali pa ga poslati v koncentracijsko taborišče in ga tam dokončno streti, »prevzgojiti« ga v režimskega agenta, uničiti ga kot osebnost za vse večne čase in za vse družbe tega sveta; kako mu medtem po možnosti doma sprostitutirati ženo in razbiti rodbino — strahovita tehnika vse skupaj! Tehnika ubijanja osebnosti v imenu neke ideologije!

Tovrstna politična »justica« ne more brez zapletljajev posebne vrste. Dvomljivi samomori po jetnišnicah in taboriščih, »kap« v domači kopalni kadi med aretacijo, »skoki skozi okna« višjih nadstropij v zmedenosti med policijskim zasliševanjem... mračna plat totalitarizma! Stranka ji išče »znanstveno« kritje v sodelovanju sodno-medicinskih »ekspertov«, in sodno-psihiatrični »izvedenci« se trudijo, da bi potencialne opozicionalce prikazali kot psihopatološke posebneže in prismuknjence — če se jim ne da takoj približati z aretacijo.

V zaledju totalitarne družbe se plazi brezskrupolozna, zahrbtna anonimna oblast. Ljudje premalo razmišljajo o totalitarizmu.

Razvoj totalitarizma kaže zakonitosti: totalitarizem nastaja v krčih revolucije, raste v znamenju vzpona strankine moči in morda relativnega uspevanja družbe, nato se začne krčevito prelamljanje in znanilci so mu vse bolj očitni znaki splošne dekadence, od korupcije do izprijene moralnosti, s pogrebom nekoč slavljenih borbenih trofej in ideologije, s koalicijo med stranko in nekdanjimi političnimi krvnimi nasprotniki, z razkrojem pozitivnih družbenih tradicij in družine. Razkroj totalitarizma je zakonit.

Toda — razkroj je mogoč pri totalitarizmu v njegovi »čisti« obliki. Militarizacija totalitarizma prepreči njegov »normalni« razkroj — totalitarne države nekdanje Osi so ušle razkroju in se raje predale pokončevanju v vojni; nedavna sovjetska država se je totalitarno poklonila in predala močni osebnosti tirana — ne, razkroj totalitarizma je mogoč kot zadnja faza, ko totalitarizma ne moti niti vojaška pustolovščina in ne mogočen kult diktatorja, junaka domovinske vojne.

Znanilci razkroja pa so neprestano pričujoči v vsakem totalitarizmu. Neprestano se nekaj »dogaja«. V strankini hierarhiji se sproščajo potresni sunki in tu-tam butne tudi mimo zaupnih pregrad kaj v javnost — in javnost potlej zabavajo drobni škandali okrog pustolovščin z baletkami in obračunavanja med rivali v strankini hierarhiji; zabava, ki pa jo sproti kali tajna policija. Ta ni namreč nikoli imela smisla od daber ljudski humor. In vmes resnejše dogodivščine — izbrano medsebojno ideološko psovanje med strankinimi hierarhi, izobčevanje na strankinih kongresih, obsodbe frakcionašev, revizionistov... na neki način spravijo vsako toliko koga ob dobro ime, ob živce in svobodo ali po drugi poti na pokopališče.

Strankino harmonijo stresajo periodični potresi in center potresom je vrh stranke. V vrhu so ljudje, ki se stalno med seboj bojujejo. Boji imajo navzven sicer podobo škandalozne kronike, a v resnici gre za globlje korenine tega bojevanja, ki se spleta sedaj z lokavostjo medsebojnih obračunov meščanskih strank parlamentarne demokracije, drugič pa je boj janičarsko krvav ali inkvizicijsko nagnusen.

Vrhovni hierarhi se med seboj bojujejo — a boj jim je vsiljen. Oni nočejo medsebojne vojne, a morajo se bojevati. Med njimi so lahko celo zelo miroljubni gospodje s poprečno resnimi osebnimi ideologijami o svetu — a med seboj se bijejo. Boje jim prinaša sistem, ki ga sami ustvarjajo. Zamesili so ga, totalitarizem, a totalitarizem jim je zanetil medsebojno vojskovanje.

V totalitarizmu ustaljenost družbe ni mogoča. Ustallitev bi pomenila učvrstitev normativov, a to bi bilo možno le če bi družba že pristala v idejnem cilju politične stranke, ko bi minila potreba stalnega usmerjanja ljudi. Toda totalitarizem nikoli ne ukinja sam sebe z ustalitvijo normativov. Zastavljeni cilj totalitarizmov je vselej visoko odmaknjen, ne doseže ga v življenju več zaporednih generacij — če ni sploh zmotna predpostavka. Totalitarizem je neprestana kampaanja za iztek v oddaljeno iztečišče. Totalitarizacija družbe je njena obsodba, obsodba na prekletstvo neprestanih spreminjanj brez oddiha in spočne se tedaj, ko agresivne sile totalitarizma podro dokončno temelje ustaljenega gospodarskega reda (recimo, da je to bil ekonomski liberalizem in spodnesel ga je ekonomizem doktrinarskega načrtovanja). Ekonomiko je potlej treba uravnati po neklih novih tirnicah, zamišljenih v dekretih, začrtovanih v predpisih, uredbah, navodilih... odpro se ventili ekonomskemu skoku s totalno nacionalizacijo-kolektivizacijo-zadružništvom-kooperacijo-arondacijo... sprožil se je plaz eksperimentiranja zavoljo ideje in ustallitve je konec. Začel se je pošasten proces spreminjanja, ki ga nihče več ne more zaustaviti, vse se hitro spreminja in ko še niti ni uzakonjeno, že sledi spet sprememba, in ni še niti bivše zakonodaje, že sledi novo ... in preden je novo raziskano, da bi lahko prišlo v zakonodajo, že spet sprememba ... družba je postala plen nezaustavljivega gibanja, ki mu nihče več ni kos. Pravo preneha obstajati in bivati kot formalno-logična sankcija obstoječega, obstojnega ni več. Pravni red družbe se rahlja, keč družbenih gibanj ne dohaja

več, tu so vse očitnejša neskladja s pojmi prava, s pojmi gospodarske zakonitosti in — ne nazadnje — sploh z interesi državljanov.

Proces totalitarizacije družbe bi bil pravno mogoč, če bi nastajal od najvišje možne človeške genialnosti. Ali pa bi nastajajoče probleme morali razreševati najpopolnejši elektronski možgani.

Totalitaristična družba ima nekaj tretjega. Ima svoj politični vrh. In ta razrešuje junaško vse probleme, ker si deli področja delovanja. Hierarhi si dele kompetence, v okviru svojih kompetenc ustvarjajo politične direktive, po katerih naj pravniki in ekonomisti izdelujejo zakonodajo. Toda — direktive postajajo stereotipne, a pod hierarhičnim vrhom, tam doli v družbi se odpira vse več nedognanih področij brez izdelanih normativov, in vprašanje kompetenc postaja vse bolj sporno. So kompetence, ki so privlačne — kdo naj kadruje? Kadrovanje je vendar važna stvar. »Kadri« ni toliko pripadnost politični stranki, to je vse kaj več. Je čisto osebna privrženost predanost hierarhu do tiste popolne meje, ko se gre potem skupaj do prisvajanja privilegijev, do odlikovanj in do vislic — kjer obežajo seveda povsem druge. In postavljati kadre je silna kompetenca — kdo naj kadruje? Sefi resorov v svojih resorih? Tudi notranji minister hoče povsod kadrovati — glede kompetence kadrovanja nastajajo vselej navzkrižja v totalitarizmih. Kadruje pa se povsod, na vseh področjih, in po vseh vertikalnih področjih, od nivoja vratarja sindikalnega doma tja do nivoja šefa protokola. Kompetenca kadrovanja je klasičen razlog bojev znotraj totalitaristične hierarhije, zanjo se poleg policijskega ministra in drugih bori še kak predsednik društva bivših bojevnikov in kakšna napol upokojena predsednica takšne in takšne zveze.

Okrog nekih kompetenc vlada permanentni mir. Nihče se zanje ne tolče. Kompetence okrog socialnih funkcij, okrog financiranja nerazvitih področij, okrog delovnih sporov in zapletajočih se pojavov delovnega prava — neprilučne so, polne tveganja in v totalitarizmu so to neobdelane njive, ki jih kmalu prerašča plevel. Boji za in borbe proti kompetencam med hierarhi in vse več kompetenčno nezajetih sprememb — v tem namenju se stresa hierarhična piramida totalitaristične družbe. Tam se neprestano odvija kompetenčna vojna predvsem kot izraz nezaustavljivega kaotičnega razvoja v totalitarističnem eksperimentu družbe.

Totalitarizem se znajde po zapletljajih nepredvidene nujnosti prej ali pozneje v slepi ulici. Namreč takrat, ko ni nihče več v stanju, da bi s smiselno zakonodajo mašil vsaj za silo luknje nedognanih področij, ki jih sproti prinaša predrzni totalitaristični eksperiment.

Hierarhi — herojsko zgorevajo v kompetenčnem vojskovanju in za vsak primer izvažajo »osebni« finančni kapital v inozemske banke. Obnašajo se nekako tako kot kompanjoni velepodjetja tik pred slabo prikrievanim stečajem. Obhajajo jih otožne misli — dogajanja v družbi so vendarle preključeno resna, trkajo na vrata prava, ekonomike, sociologije, finančništva, psihologije ... čista strokovnost! Tako čista, da gola revolucionarnost (tako edinstvena odlika ljudi v totalitarističnem vrhu) nič ne zaleže. Tokrat bi bilo potrebno že res tudi nekaj znati.

Če ne prej, potem tukaj v svoji slepi ulici totalitarizem kapitulira pred strokovnostjo. Kapitulacija je sicer popolna, a majestetna in primerno zrežirana za javnost. Voditelji naroda se naenkrat prijazneje kot doslej rokujejo s starimi finančniki, univerzitetnimi profesorji, z akademiki in z inženirji, ko se celo javno srečujejo z njimi v foajeu opere, na sprejemih, pred televizijo in na drugačnih paradah. Vsaj navzven naj bo vse videti kot kompromis: strokovnjake pritegniti pod svoje okrilje in na sodelovanju z njimi naprej ohranjati politični nimbus.

Učinek spečavanja politike s strokovnostmi pod okriljem totalitarizma je čudovit. Zaradi strokovnosti bi bilo potrebno tu pa tam podreti totalitarne normative — a potem gre kmalu vsa doktrinarska ideologija pozlu! To ne gre! Raje pritegniti uzde strokovnostim, to gre ...

Resni strokovnjaki poskušajo, redki morda celo dlje časa v poskusu vztrajajo, a mnogi kmalu obrnejo hrbet brezupnemu eksperimentu, na njihovo mesto stopajo razni konjunkturisti, ki ne prinašajo v družbena gibanja strokovnih razrešitev, temveč vnašajo v strokovnosti prakticistično politiko stranke — kmalu

postanejo ideološki vrh svoje stroke. Strokovnosti se potlej hitro razslojujejo, čisto po vzorcu totalitarne stranke. Kmalu se pokaže, kako so posamezne strokovnosti uzurpirali ljudje slabe strokovnosti, mnogi prihajajo celo iz opozicije; ponudila se jim je edinstvena prilika, da se naenkrat uvrstijo v nastajajočo hierarhijo družbe za smešno nizko ceno — priseči je treba na politični katekizem edine, državne politične stranke.

Takšne faze razvoja totalitarizma so nujne in zakonite. To so obdobja »pomladitve« stranke. V stranko prihajajo »novi« ljudje. Stranka zadiši po nekdanjih nasprotnikih in zato mnogi tradicionalni člani užaljeno zapuščajo stranko, gredo se celo bolj-manj oblikovano opozicijo in pučiste. Režim jih seveda brez večje težave in brez predsodkov likvidira.

Božanska komedija totalitarizma v slepi ulici se tedaj izčrpava.

Vse se politizira in razslojuje.

Ljudje v hierarhičnem vrhu so obdržali svoje položaje in zadovoljno se potlej sestajajo z dekretiranimi znanstveniki, dobivajo častne doktorate in sloves »demokratov«. Takšna je namreč v totalitarizmu cena za razvoj spolitiziranega strokovnega diletantizma.

Politična stranka se je razšla v nepomembno društvo. Nihče je ne jemlje več resno. Njena politika vane ko kisló zelje v kadi.

Družba dobiva najbolj možno klavrno podobo. Uvideva svojo nemoč, totalitarizem jo je ustrojil temeljito. Ni več silnic, ki bi mogle peljati iz slepe ulice totalitarizma.

Te silnice bo treba šele začrtati in speljati.

Skandinavija - pradomovina Slovencev?

V samozaložbi je Franc Jeza te dni izdal študijo, ki jo je v nadaljevanjih objavljal »Novi list«. Knjigo, ki ima naslov »Skandinavski izvor Slovencev«, smo pravkar dobili v oceno, zato tokrat lahko samo obvestimo prijatelje o njenem izidu. Kakor je študija zbudila precej polemik že takrat, ko je izhajala v tržaškem tedniku, bo seveda slovenske vode še bolj razburkala zdaj, ko je vsakomur dosegljiva v knjigi. Vprašanje slovenstva pa ni bilo v povojnem času nikdar tako živo kakor danes, zato bo publikacija našla nadvse pripravljeno in dovzetno ozračje. In tudi če bo znanstvena misel avtorja tu pa tam obtožila pre nagljenosti ali samovoljnosti, mu vendar nihče ne bo mogel odreči zasluge, da je pokazal na morebitno, skoraj še neraziskano, deviško področje naše skrivnostne preteklosti.

ANDORSKA SKRIVNOST

**(Zapisek ob III. kongresu
Mednarodnega združenja za obrambo
ogroženih jezikov in kultur)**

Ta andorski zapisek bi lahko bil bolj opisno poudarjen, ko se sodobni človek ne bi poganjal po evropskih cestah z nemirno dušo, kakor da ga spodbuja neukrotljiva in hkrati omamna preganjavica. Vendar pa moram priznati, da me je kljub pomanjkanju prave, resnično pazljive zbranosti presenetila posebna slast, ki sem jo čutil ob misli, da bom spoznal deželico, v kateri so si ljudje sredi močnih sosedov znali ohraniti avtonomijo, to je kar spoštljivo prostost.

Zakaj res je, da je zemljepisna lega po navadi prvi pogoj za vsak poskus reševanja politične samobitnosti take vrste; kakršna je andorska, a ne glede na to, je zmeraj tudi res, da so značajske sposobnosti domačinov poglavitni predpogoj za potrebo po neodvisnosti in za boj zanjo.

J. A. Brutails je konec prejšnjega stoletja ugotovil: »Ta peščica hribovcev se s čudovito spretnostjo postavlja po robu svetovni diplomaciji.«

Saj, in prav ta lastnost, ki zna biti vztrajnost in trma, a obenem tudi gibčnost in premetena preprostost, je, ki me je vznemirila in me vznemirja še bolj zdaj, ko sem spet daleč od te svojevrstne kneževine.

V Kataloniji menda rečejo o človeku, ki se dela, kakor da ni slišal tega, kar mu praviš, o človeku, ki je nalašč trdega ušesa, da je »pravi Andorec«. In zdi se mi, da bolj kakor kraj sam, zdaj mislim prav na to zaverovanost v notranje hotenje, na to zamaknjenost v podobo svojih želja, zavoljo katere andorski človek ne odmišlja resničnosti, ampak spretno stopa skoznjo.

Zakaj zdi se mi, da je bil slovenski človek v bistvu vendar tudi tak gluhec, ki je intimno zvest svoji prvobitni resnici; kar pa mu je skozi vso zgodovino manjkalo, sta bila hotenje in spretnost, da bi na zunaj uresničil svojo podobo. (In zato zdaj rešuje svojo zgodovinsko ujetost tako, da gre v nasprotno skrajnost, in se ves izživlja v zunanjem razdajanju. Sploh pa je spregledal potrebo po ostvaritvi prave narodnostne osebnosti.)

168 Zastoj na cestnem odseku Narbonne-Perpignan je zakrivil, da sem se začel šele o mraku spenjati po vijugah, ki že na francoski strani dosežejo skoraj dva tisoč metrov višine. Andorska prevala Pas de la Casa je še više. In moje nezadovoljstvo ni bilo majhno, ko pa sem

v temi vozil skozi kraje, ki so bili, tako sem slutil, nadvse slikoviti, videl pa sem samo razsvetljeni beli stolpič sredi vrhov. To je, zdaj vem, najvišja radijska postaja v Evropi, francoski Sud-Radio, ki pa je na andorskem ozemlju, na vrhu Pic Blanc, višina 2812 m. A takó obsvetljen (antena je bila v temi) je bil s svojim okroglim baladurjem na vrhu podoben kamnitemu spomeniku. In ko sem se po strogih zavojih pričel spuščati v noč nevidne grape, mi je osamljena bela valjasta stavba priklicala sveto ozračje Njegoševe grobnice sredi črnogorskih kraških grebenov. A čisto po krivici, zakaj ob belem dnevu, ko vse dobi svoje prave dimenzije, francoska propagandna postojanka z osemdeset metrsko anteno ob strani nima nič žlahtnega na sebi.

A ponočno spremljanje prepadov, kakor ni ne spodbudno ne po-tešujoče, ima vendar tudi svoj čar, ker človeku neposredno približa vsebino te zemlje, ki je gorati trikotnik, katerega doline se vse stekajo v njegovo središče. Tam je ANDORRA LA VELLA.

ANDORRA LA VELLA. Stara Andora. Da, a bolj pravilno bi bilo, ko bi uporabili narečno obliko in rekli Andora ta stara. In to je srce trikotnika, ki ima površino štiritisoočšestodesetih kvadratnih kilometrov. Srce prebivalstva, ki šteje pet tisoč duš pravih Andorcev in osem tisoč priseljencev.

V dolinah so reke z barvo neba.

Po visečih senožetih je premikajoča se volna neštevilnih ovc.

Vratovi ponosnih konj se sklanjajo nad živo, z vlago nabito travo.

Vasi so majhne in s sivimi hišami, ki jih varujejo skriljaste strehe.

Razen v krajih, kjer se je razšopirilo funkcionalno, neokusno stab-barstvo, ki ga je sprožil turizem. Encamp. Les Escaldes. Pas de la Casa, Andorra la Vella. To se pravi, tudi tukaj kaženje okolja, brezdušna modernizacija, ki je sodobno zlo v vseh čudovitih pokrajinah, kjer mrzlično odpravljanje zaostalosti prehiteva modro, kraju primerno načrtovanje. In to tako v Črni gori, na primer v nesrečnem Titogradu, kakor tukaj na drugem koncu Evrope.

Neestetska hipertrofija, ki je nihče ne bo mogel popraviti.

Tako da si bo človek kmalu tudi v Andori ogledal naravne zanimivosti deželice samo z odhodom v odročne predele. Saj ga že zdaj odpeljejo tja gor džipi turistične agencije...

Zato ti veselje, da si iz ujetosti prepadne teme prišel v razširjeno svetlobo človeškega naselja, kazi standarna eleganca hotelov in lesk njihovih atrijev. Prav tako na primer prideš s hribovitega sveta v hotelsko stereotipno veličastje St. Moritza. Nobenega razločka ni. In sam pri sebi blagruješ našo Trento, naš Bovec in Kobarid, ki te, če privoziš z Vršiča sprejmejo resno in dostojno, brez nabreklih po-tež in brez ponarejenih okraskov. (Pa da me ne bo kdo napak razumel in me spet imel za starokopitneža! Naj se kar začne razvijati — čas bi bil — turizem na Primorskem, a ne z gradnjo petnadstropnih hotelov ob čudovitih kobariških domovih z gorečkami na oknih. Ne s postavitvijo širokoplečih stavb ob sinji soški vodi, ki govori o zbranosti in skrivnosti in ponuja vdano intimnost.)

Zavoljo konvencionalnega sprejema hotelske veže je bil kajpada prvi neposredni stik z andorsko resničnostjo šele prijazna katalonščina, ki je tukaj na teh tleh vsaj načelno prosta.

V Španiji ji preži po življenju general Franco. Francija ravna z njo po mačehovsko. »Es l'antiga LLENGUA DOC«, kakor pravi Jean Maragall... »mehek, mehek, zelo razširjen, pester jezik, poln odtenkov...«

In nesrečni jezik, bi rekli mi, Slovenci, ki se na tako tragiko spoznamo; in kakor slovenščina in kakor baskovščina in bretonščina, čaka seveda tudi katalonščina na Evropo, ki bo sestavljena iz suverenih in federalističnih etničnih enot.

Andorci so na svoj jezik ponosni, krepko pa jim sproti prilivajo novih sokov številni Katalonci, ki se vsako poletje iz Španije preselelijo v Andoro, da si gmotno opomorejo ob bliskovito razvijajočem se turizmu. Kajpada je med temi sezonci tudi kateri, ki je prišel iz pokrajin, kjer govorijo kastilščino, pa gleda zviška na katalonski jezik; a domačini se takim pojavom silovito uprejo.

Tako se mi je zgodilo, da mi je zvečer v kavarni mladi točaj, kate-rega sem vprašal, če je njegov materni jezik katalonščina, odgovoril, da ta jezik »ni interesanten«. Zelo težko je šival skupaj francoske besede, a toliko mu je le uspelo, da je ločil svojo kastilsko, to je špansko, čast od manjšinskega jezika.

Ko sem naslednje jutro o tem pripovedoval v hotelskem snack-baru vpričo prodajalca spominkov, se je ta nepopisno segrel. »Je nekaj takih kurbinih sinov,« je rekel. »Meni prav gotovo ne bi ponovil tega, kar je rekel vam. Jaz ne nosim naočnikov!«

In da niso zvesti jeziku samo taki temperametni Andorci, smo se prepričali že prejšnji dopoldan, ko smo radovedno pohajkovali po ulicah in v knjigarnah izbirali publikacije o deželi. Zapustil sem bil papirnico in si ogledoval mali Siemensov žepni magnetofon, po katerem me že dlje časa skomina, pa prihiti za mano Gustavo, to je doktor Buratti, prijatelj vseh manjšin sveta, ki nikdar ne pozabi vprašati, če gre na boljše tistim pod Matajurjem.

»Pridi,« pravi, »nekaj zelo zanimivega!«

In me ujame za komolec, da me popelje pred trgovino, kjer smo pravkar kupovali razglednice, in se ustavi pred izložbenim oknom in mi bere nanj prilepljen oglas:

Ker je katalonščina uradni jezik dežele, morajo biti vsi dopisi, naslovljeni javnim ustanovam, obvezno napisani v katalonščini.

Vsi izveski, vsa reklama, vsi trgovski, industrijski... napisi, morajo biti sestavljeni v katalonščini...

Vsi kršilci bodo kaznovani z globo od 100 do 10000 peset, v primeru recidive bo o kazni odločal generalni svet, če bo treba, tudi z odvzemom propagandnih napisov...

»A? Kaj praviš?«

In tako smo spoznali gospodarja trgovine, dobili nekaj izvodov oglasa, v zameno pa smo razgledanega Andorca povabili na naš kongres. In popoldne je res prišel.

170 Vprašanje katalonščine v Andori je seveda povezano z nastankom in obstojem te nenavadne kneževine. Rodila se je v trinajstem sto-

letju, ko je bil podpisan leta 1278 sporazum med urgelskim (Urgell) škofom in grofom iz Foixa (Foix). Ta sporazum je bil dopolnjen 1288., medtem pa je bil potrjen z bule papeža Martina IV.

In danes sta urgelski škof in predsednik francoske republike, kot naslednik grofa iz Foixa, so-kneza Andore, ki imata v kneževini svoja predstavnika; tadva opravljata sodnijsko oblast.

Ta zanimiva dvojnost prihaja do izraza v vsem andorskem življenju; tako v rabi poleg katalonščine tudi kastilščine, to je španskega uradnega jezika, in hkrati francoščine. Tako v sočasni rabi denarja obeh sosedov, pesete in franka. Tako sta v Andori dve pošti, španska in francoska; in za poštno pošiljke lahko človek izbere španske znamke ali pa francoske.

In tako je tudi s šolo.

Ker je škofovska oblast že iz srednjeveških dni močnejša, kot je bila posvetna oblast grofa iz Foixa, in zdaj predsednika francoske republike, je v glavnem vzgoja pod vplivom katoliškega škofa z onkraj meje. Tako je tudi s šolo. In v šoli je pouk v kastilščini.

Obenem pa je seveda tudi Francija odprla šole. In v teh je zdaj nekaj ur določenih tudi za pouk katalonščine. Poleg tega imajo Andorci tudi svoje privatne, čeprav skromne, tečaje materinega jezika. Vse je kajpada odvisno od narodne zavesti in od razvoja dežele, ki bo, ko bo lahko razpolagala s potrebnimi sredstvi, marsikaj bolj avtonomno uredila.

Doslej je moral in mora njen Consell General (Generalni svet) spretno taktizirati z obema soknezoma. In zavoljo arhaičnega oblika andorskega življenja in zavoljo modrosti andorskih očetov se je ta težka naloga doslej posrečila. Pljuski sodobnega razvoja, ki se nevdržno poganjajo čez pirenejske vrhove, pa postavljajo pred andorske predstavnike številne in zapletene naloge.

29. avgusta. Naš kongres je bil v sejni dvorani andorskega Avtomobil cluba. Udeležencev je bilo manj kakor lani v Issime (Val d'Aoste), kar je razumljivo zavoljo oddaljenosti Andore. Daljava še posebno otežkoča številno udeležbo, ker mora vsak član ali prijatelj »Mednarodnega združenja za obrambo ogroženih jezikov in kultur« sam kriti stroške poti in bivanja za časa kongresa. To omenjam, kakor sem že storil lani, zato da bi poudaril ne samo neodvisnost, ampak predvsem idealizem združenja. (Njegov generalni tajnik, univerzitetni profesor Pierre Naert, je privozil na kongres s Finskega!)

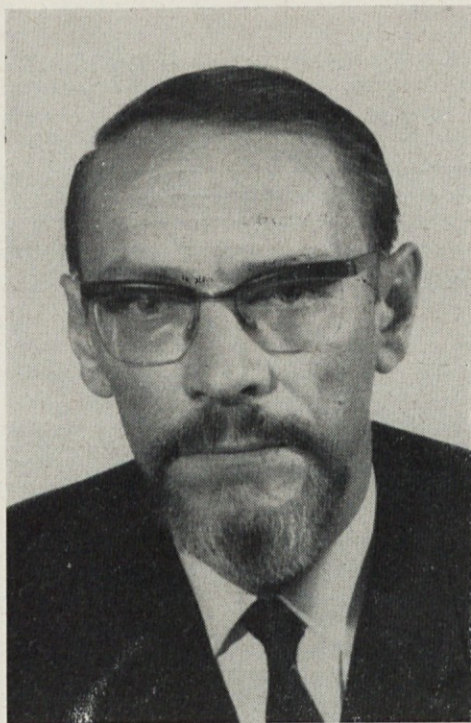
Izmed poročil je bilo najbolj zanimivo Burattijevo o dveh sestankih, decembra 1967 v Kalternu (Južni Tirol) in maja 1968 v Lietzanu (Verona) Federalnega komiteja etnično-jezikovnih skupnosti v Italiji. Zakaj priznati je treba, da je bila ta sekcija mednarodnega združenja zelo delavna. Tako na sestanku v Kalternu kakor na tistem v Lietzanu so bili pričujoči predstavniki vseh manjšin v Italijanski republiki. Katalonci (Sardinija); Hrvati (Molise); Grki (južna Italija); Franco-Provansalci (Val d'Aoste); Piemontezi; Albanci (južna Italija); Walser (Nemci v Piemontu, v dolini Sesia in drugod); Južni Tirolci; Ladinci (Val Gardena); Slovenci (Trst, Gorica, Videm); Provansalci (Piemont).

Ob poslušanju tega poročila o sestankih, na katerih sem bil pričujoč, pa sem mislil, kako bi morali pri nas v prihodnje skrbeti za tesno

povezavo z Mednarodnim združenjem za obrambo ogroženih jezikov. Naša delavna udeležba bi zelo okrepila zunaj naše dežele pomen slovenske narodne skupnosti v zamejstvu, ne glede na to, da bi natanko seznanjala udeležence o življenju ogroženega jezika. Odposlance iz Trsta, iz Gorice, (kar se je že uresničilo na kongresu v Issime), posebno pa predstavnik Beneške Slovenije ne bi smeli nikdar manjkati.

Prav tako bi bilo prav, da bi se z mednarodnim združenjem povezala slovenska Koroška! Ker združenje ni politično pobarvano, se vanj lahko včlani vsakdo, samo ne kot predstavnik neke stranke, od društev pa katero koli kulturno društvo.

PROF. PIERRE NAERT

Pomembno je bilo tudi poročilo prof. Guya Hérauda iz Strassburga o stikih, ki jih je imel s številnimi univerzitetnimi profesorji, da bi dosegel tesnejše sodelovanje.

Katalonski begunec prof. Batista i Roca je govoril o Kataloniji; na kongresu pa sta bila tudi mlada predstavnika nesvobodne Katalonije, ki sta prišla iz Barcelone.

Spregovoril sem tudi jaz in orisal položaj tržaških in goriških Slovencev po zadnjih deželnih volitvah. Razložil sem, kako nas izigravajo z ustavo dežele Furlanije-Juljske krajine, ki je bila ustanovljena prav zavoljo obstoja naše narodne skupnosti; rimska vlada razveljavlja vse, kar dežela odloči v prid Slovincem. Celo ustavno sodišče so poklicali na pomoč. Povedal sem o nastanku **Slovenske levice**, ki se bojuje za združitev slovenskih levo usmerjenih ljudi, katerih zavest in

in odpornost je precej oslabilo vtapljanje v italijanski komunistični in socialistični stranki.

Na koncu e govoril še bistri andorski trgovec, katerega smo kot gosta sprejeli v našo sredo, in nam predlagal, da bi v poslanici generalnemu andorskemu svetu omenili tudi skrb za materin jezik. Odločili smo, da bomo to storili v pismu, s katerim se bo naš generalni tajnik zahvalil za gostoljubje.

Dopoldanska seja (30. avgusta) je bila organizacijskega značaja. O ti bi povedal samo, da smo si vsi belili glave, kako bi prišli do kakih mecenov, ki bi združenje podprli. Doslej je živelo samo od prispevkov članov, a zdaj se njegovo delovanje veča in širi in brez stalnega tajništva ne bo moglo več.

Dolgo razpravljanje je pretrgalo vabilo na sprejem v mestni hiši.

Vse je kazalo, da bo domača oblast do nas precej rezervirana, in tako je tudi bilo in je tudi razumljivo, da je bilo tako. Veselo pa nas je presenetilo vabilo v Casa de la Vall (hiša doline. Večkrat rabijo samostalni dolina, ali v množini doline, Valls, za vso Andoro), zakaj tako smo z andorskimi svetovalci, ki so nas sprejeli pred zelo preprostim, a štiristo let starim poslopjem, stopili v sedež njihove prastare avtonomije.

In moram reči, da sem razumel prijazne, a ne preveč zgovorne svetnike, ko so nam pokazali podolgovato, tesno dvorano, kjer ima svoje seje Consell General. Bilo je, kakor da bi zelo neradi razkrivali tujcu svoje skrite misli in svoja čustva. Saj smo bili v prostoru, kjer so na dolgih sejah skozi stoletja reševali svojo samobitnost. Da, bili smo v svetišču, a ne zato, ker je na enem koncu dvorane kapelica, ampak zavoljo tihe, zgoščene vsebine, ki nas je oblegala in resnila.

To ozračje se mi je zdelo najbolj primerno uresničenje tega, kar si želi v članku, ki ga je napisala malo pred smrtjo, Simone Weil: »Potrebno je, da ljudstvo ima nekaj, kar lahko ljubi naravno, iz globine srca, iz globine svoje preteklosti, svojih narodnih hrepenenj, in ne zavoljo sugestije, propagande ali tujega vpliva. Potrebna je ljubezen, ki bi jo otrok pil z materinim mlekom, ljubezen, zavoljo katere bi mladoletniki v najbolj skritem kotičku srca enkrat za zmeraj sklenili pakt, katerega bo nadaljevala poslušnost, ki bo trajala vse življenje. Potrebno je, da so oblike socialnega življenja izbrane tako, da bi nenehno spominjale ljudstvo v simboličnem, njemu najbolj razumljivem, njegovim navadam, tradiciji, nagnjenjem nabolj primernem jeziku, na sveti značaj te zvestobe, na prosto privolitev, ki jo je rodila, na strogo obveznost, ki iz te privolitve izhaja.«

Vse drugo so potem lahko zanimivi, a folklorni podatki. Tako oma ra s šestimi ključavnicami, ker do pomembnih listin lahko družno pride vseh šest predstavnikov šestih občin-župnij Andore. Tako kuhinja, kjer so možem pripravljali večerjo, ko so v zimskih dneh prenočevali v hiši in se grel ob ognju, nad katerim je na verigi visel kotel.

Vse drugo, pravim, so lahko tudi obrabljene starine, poglaviten je vendar duh, ki mora vrednosti narodnega izročila prenesti v sodobni svet.

In o tem se pogovarjamo v atriju bližnjega hotela, kjer nam je andorska oblast ponudila aperitiv. In od dokumentov, ki jih človek

ne potrebuje, če hoče v Andoro, od radijske postaje, ki je v španskih rokah (francoska Sud Radio je predvsem namenjena jugovzhodni Franciji), do vprašanja šolanja otrok v materinščini, se izmenjava mnenj razvija ljubeznivo, a trezno, brez znamenja kake izrazite, poudarjene prisrčnosti.

Ti gorski možje, ki so se nekoč ukvarjali s topljenjem železa (z višine skoraj tri tisoč metrov so rudo prenašali na mulah tisoč petsto metrov niže), s planinarstvom, s tkalstvom, s tihotapstvom, zdaj vodijo turistične posle in razpravljajo o številnih gradbenih načrtih domačih, a predvsem tujih ljudi. Pri tem je zelo zanimivo to, da se lahko vsakdo naseli v Andori, da pa postane polnopraven prebivalec šele po treh generacijah!

In medtem ko se pogovarjam s predstavnikom **Sindicat d'iniciativa**, turističnega urada, z visokim prijetnim gospodom, ki govori z mano v lepi francoščini, a je turistični manager na Angleškem, primerjam Andoro z Beneško Slovenijo in Rezijo in se sprašujem, česa je slovenskemu značaju manjkalo, da ni znal vztrajati pri svojih avtonomističnih težnjah in da je bil zmeraj tako nestvaren, pesniški, zaupljiv, len, skratka nedržavnotvoren.

Zemljepisni položaj, si ponavljam, razloži seveda marsikaj, a ne vsega. Zemljepisni položaj ne razodene bistvenega, to je notranje zahteve po prostosti, vztrajnega hotenja, potrpežljivega skupnega načrtovanja, diplomatske modrosti, v pravem trenutku tudi navihanosti.

V »Manualu Digestu«, andorski modrostni knjigi, v kateri je šestinpetdeset načel, ki naj jih odgovorni možje upoštevajo, pravi 7. načelo, da je treba poslušati izkušene, zmožne in poštene može. 12. načelo: potrebno je, da poznate značaj moža, s katerim se pogajate, potrebno je, da zmeraj pretehtate teren in okoliščine. 18. načelo: boljše, da ne razpravljate z odposlanci dveh knezov in da ne iščete zapletljajev. 28. načelo: boljše, da prezrete majhno neprijetnost, da se tako ognete večji škodi. 44. in 45. načeli: notranje ceste naj bodo lepe, gorske poti pa slabe, da bodo samo za silo prevozne...

Kajpada, to so stara pravila, danes so ceste asfaltirane, a mož, ki je sestavil ta pravilnik, je vedel, kaj je za njegovo deželo dobro in prav. Saj so njegova pravila, preden so bila napisana, andorski očetje ustno predajali svojim sinovom.

Popoldne smo nadaljevali kongresno delo v restavraciji, kjer smo bili na kosilu. Tehnim predlogom o mednarodni povezavi, ki jih je dal prof. Héraud, je sledila dolga in zanimiva izmenjava misli.

Ob ti priložnosti sem vprašal za besedo in ugotovil, da so naša snidenja pomembna in nadvse koristna, ker se medsebojno spoznavamo in spoznavamo položaj ogroženih etničnih skupnosti. Zdi se mi pa, sem rekel, da bi moralo Združenje, če naj kaj bistvenega prispeva k reševanju ogroženih narodnih prvin, postaviti prave temelje svojemu delovanju. Po izkustvih, ki veljajo za našo narodno skupnost na Tržaškem, je največja težava v boju za etnične pravice v načelih delavskih strank, ki poudarjajo predvsem razredni boj. Skupnost, ki se bojuje za obstanek, pa tega načela ne more sprejeti. Že Mazzini je v boju proti tujcu trdil, da se morajo vse plasti naroda združiti, ne pa se spoprijemati med sabo, kakor zahteva Marx. In za majhno narodno skupnost, ki živi v veliki državi, velja Mazzinijeva ugotovitev tudi dan-

danes. Sicer pa, sem rekel, Stalin je v svoji razlagi načel leninizma zelo blizu Mazziniju, saj pravi, da je upor na primer buržoazije Egipta proti angleškemu kolonializmu objektivno revolucionaren.

Gre zato, sem nadaljeval, da združenje najde svojo pravo pot med dvema silama, ki skušata uničiti narodne prvine, to je na eni strani internacionalizem kapitala, pred katerim je tako razločno posvaril Evropo Servan Schreiber, na drugi strani pa internacionalizem razrednega boja. Oba sta lahko pogubna. A medtem ko se je proti prvemu načelno lahko bojevali, ker so njegova dejanja v nasprotju z načeli prostosti in demokracije, v imenu katerih nastopa, je drugi za marsikoga izmed nas pomenil obljubo nove podobe sveta. Potrebno je, da najdemo svoje ne samo kritično, ampak predvsem ustvarjalno stališče prav v oziru do tega drugega. Prav gotovo bomo s tem veliko prispevali k rojstvu novih, zrelejših pogledov na vprašanje narodnosti, a če drugega ne, bomo vsaj dosegli, da bodo voditelji komunističnih partij revidirali svoje teze o nacionalnosti, nacionalizmu, šovinizmu, itd. Zakaj videti je, da ne samo na vzhodu, ampak tudi na zahodu komunisti počasi spoznavajo, da je bilo njihovo pojmovanje internacionalizma zgrešeno in utopično. Komunisti so celo spoznali, da socializem **krepi narodno zavest**, kakor je priznal italijanski komunist Amendola.

Prof. Naert je v odgovoru na moje besede rekel, da se mi zahvaljuje, ker sem načel vprašanje, katero je mislil sam sprožiti, a sem ga prehitel. Rekel je, da naše združenje ni politično, ker noče povezav s političnim strankami, a s tem ni rečeno, da ne sme imeti svojih načel, svojih političnih pogledov. Da soglaša z ugotovitvijo, da je potrebno zavzeti razločno stališče do teze o razrednem boju, do delovanja komunističnih strank, o tem da je že razmišljal, a da je zdaj nujno strniti vse te ugotovitve v načelno programsko izjavo.

Prof. Héraud je omenil, da je tudi njegovo gledanje v bistvu levičarsko. In moram priznati, da sem se šele zdaj po vrnitvi spoznal z nekaterimi njegovimi pomembnimi trditvami, na primer s tisto, ki pravi: »da ob marksistični kritiki demokracije gre vštric etnična kritika.« In še z njegovo zelo pravilno ugotovitvijo, da obstajata etnična mentaliteta in etnični antagonizem, kakor obstajata razredna mentaliteta in antagonizem.

Prof. Batista i Roca je poudaril, da moje ugotovitve natanko odgovarjajo položaju Kataloncev v Spaniji. Tudi pri njih je vprašanje komunistične partije, vprašanje boja proti buržoaziji, španski in hkrati tudi proti domači, katalonski, eno izmed najtežavnejših vprašanj v boju proti frankizmu.

Da, sem rekel, gre za bistvene stvari, za homogenost nacionalne skupnosti, za ohranitev zavesti skupnega dragocenega izročila. Pri nas smo na primer doživeli najhujši udarec v svojem obrambnem sistemu ravno ob razkolu, ki je nastal po resoluciji Informbiroja. Pa tudi ne glede na ta tragični odsev jugoslovanskega spora s Sovjetsko zvezo na naš živelj, je načelno stališče naših, slovenskih, komunistov v Trstu bilo pogubno za narodno skupnost, saj je dan za dnem poudarjalo, da je naša buržoazija (nekaj trgovcev in odvetnikov!) ravno takó naš sovražnik kakor italijanska buržoazija.

Formalno je potem generalni tajnik zaključil delo kongresa in predlagal, da bi imeli IV. kongres v Bretaniji.

A zame sta bila pomembna še dva kratka pogovora, ki sem ju imel tisti večer.

Najpoprej me je poiskal Batista i Roca, ki je hotel vedeti, kako je s samostojnostjo slovenske republike v Jugoslaviji, to pa predvsem glede na njene odnose do slovenske narodne skupnosti onkraj mej. Takó sva nadalje govorila o slovenski industriji in o slovenskem standardu in je profesor ob skoraj vsakem mojem podatku, prikimal in rekel: »C'est la même chose en Catalogne!«

Novost pa je bil zanj dogovor med Jugoslavijo in Italijo glede kulturnih izmenjav na obmejnem področju. Saj, sem razložil, stvar se je posrečila, ker imata obe državi zunaj mej živelj, ki potrebuje pomoči in zaščite.

Profesorja je ta oblika sodelovanja z narodno skupnostjo, ki živi v zamejstvu, zelo zanimala. Poudaril je, da bi morali Katalonci in Slovenci priti do bolj tesnih stikov. In pri tem je mislil predvsem na katalonske ljudi, ki živijo v jugozahodni Franciji in ki bi morali z matično špansko Katalonijo uresničiti tako povezavo, kakršna je slovenska na Tržaškem in Goriškem.

Ljubeznivo in skoraj ganljivo me je potem spodbujal, naj se odpeljem v Barcelono, ko pa sem samo dve uri avtobusa oddaljen od nje. A kakor je bila skušnjava velika, se ji nisem vdal, ker me je čakala še dolga pot do Tržaškega zaliva in sem spotoma hotel videti vsaj Arles ali Aix-en-Provence.

Drugi pogovor pa se je rodil po poti, ko sva se s prof. Naertom po andorskih ulicah vračala v hotel in se umikala številnim turistom in dežju, ki je rosil.

Finski jezikoslovec, ki je srednje visok, vitek, plavolas, v profilu pa zelo podoben Leninu, je poudaril, da je upornost evropske mladine zdrava, čeprav mladi ljudje natanko še ne vejo, kakšni so njihovi načrti za novo družbo. S svoje strani pa sem pripomnil, da bi današnja mladina, ki odločno ne mara nacionalizma, kar je čisto pravilno, vendar morala najti pot k pristnim narodnim prvinam. Brez teh, tako se mi zdi, mladina ne bo mogla najti pravih korenin za svoje vztrajno življensko delo. Seveda bi se mladi ljudje taki tezi najbrž uprli, ker sanjajo o nekem novem, čistem internacionalizmu, ki je spet drugačen od internacionalizma razrednega boja, a če bi se pojavil, sem rekel, bister ideolog, ki bi znal cepiti etnično misel na revolucionarno hotenje današnje mlade generacije, bi se morebiti našla odredilna varianta za sodobno družbo.

Morali bi zasnovati V. etnično internacionalo, je v šali odgovoril profesor Naert, a kakor je bila ta pripomba duhovit komentar k popoldanski razpravi, je stavek vendar zgoščal misli, ki bodo, prej ali siej, tako se mi zdi, postale rodovitne.

Še posebno sem o tem prepričan zdaj, ko prebiram odstavke v Héraudovi knjigi. Zaskrbljeni obraz finskega razumnika sredi vrveža andorske deželice pa me je tisto pozno popoldne opozoril, da se je naša družčina, naša mednarodna skupščina znašla na odločilnem križišču.

176 A pred vrnitvijo, ko so drugi že odšli in sem na ulici še srečal samo Katalonski par s Sardinije, sem naslednjega dne ostal tam, da bi v miru našel s krajem tisti stik, o katerem pravi Camus »ce sont souvent des amours secrets qu'on partage avec une ville.« Kajpada, on govori

o Alžiru, ki ga je dobro poznal. A tudi v pravkar najdenem kraju je mogoče imeti skupne skrivnosti. Posebno v deželi, ki je zemljepisno dosti manjša od tvoje rodne, a se v marsišem dosti bolj spretno izvija skozi zgodovino.

Hodil sem po trgovinah in jemal s polic lesene in dolginaste Don Kihote, jih pomiloval, da so postali španski eksportni spominčki, pa jih spet postavljaj na prejšnje mesto. Privzdigoval sem težke sablje in težke železne krogle z ostrimi konicami, ki so nekoč padale na so-vražnikovo lobanjo, a si jih zdaj lahko turist privoščiči za svojo domačo zbirko popotnih posebnosti.

Šel sem mimo fantičev, ki so jih skoraj scela skrivali široki sombrerosi. A to je bilo spet špansko.

Šel sem mimo mule, natovorjene z lončenimi izdelki, ki so kukali iz slame. A nisem vedel, če so domači ali so prišli z onkraj meje.

O elegantnih jopicah in krilih v samopostrežni trgovini ni bilo potrebno videti »made en France«, da bi vedel, odkod so.

A ko sem tako spet iskal andorske predmete sredi železnih izdelkov, ki so spominjali na Kropo, sem se domislil besed, ki mi jih je izrekel andorski predstavnik prejšnji dan. Priseli se človek lahko v Andoro, je rekel, samo zelo težko pravno postane pravi Andorec. Šele po treh generacijah. Izjema je samo moški, ki poroči andorsko dekle, katera pa mora biti dedinja; a tudi tak mož lahko postane Andorec samo, če ni pokazal NE BREZBRIŽNOSTI NE PREZIRA DO OBICAJEV DEŽELE.

In zavedel sem se, da mi je andorska zemlja odkrila svojo najglobljo in najžlahtnejšo skrivnost.

22. avgusta 1968.

Boris Pahor

MARGINALIJE K POTOPISU

Vlak drdra v noč proti severu in predor pod Karavankami je ostal za nami. Sneg in alpski pejzaž, Schwarzach-St. Veit, Salzburg in potem München. Jugoslovanske, avstrijske in nemške železnice neumorno vsakodnevno razvažajo ljudi in srednjeevropski svet postaja vse manjši.

Vagon je nabito poln in diši po ljudeh in po popotni kulinariki, zaviti v gmote časopisnega papirja in shranjeni v litrskih steklenicah. Oboje je ves čas v prometu. Grmade prtljage v kovčkih in v papirnatih škatlah zastirajo pogled po hodniku in onemogočajo gibanje. Nad njimi so obupali raznobarvni cariniki, znani sicer kot zelo neutrudno natančni uradniki. Zanje je vse skupaj nekaj takega kot nujno zlo, ki prihaja od nekod z juga. »Jugoslavija, ki potuje.«

Vprašanja spoznavnosti me vedno znova vznemirjajo. Vse bliže mi prihaja spoznanje bistva stvari, izrazi se v jasnosti lika in v barvi zvenka in v skladju notranjega z zunanjim — tedaj vse zbledi v podobe iz sanj. Spoznavamo stvari v njihovih bistvih? Ali jih samo opisujemo z dogovorjenimi simboli, ki naj idejnimi zasnovam o stvareh posodijo lastnosti realnega bivanja? Vsekakor hitimo skozi svet, v katerega obstajanje smo pripravljeni vsak hip verjeti, spoznavamo ga z domiselnostjo lastne zavesti in zgodovini prepuščeno presojo, kdaj in kje in pri kom prerašča osebna zavestna predstava v nestrpnost doktrinara.

Bilo mi je vselej tesno v srcu, ko se spoznaval Jugoslavijo, ki potuje. Bil sem z njo, sedel sem sredi nje v škripajočem vagonu drugega razreda in pod nami so kolesa trdo udarjala po tračnicah. Po avstrijskih, potem po nemških tračnicah, povsod je izpod koles odmevala ista trda pesem. Na vsaki postaji se je zgubljalo nekaj ljudi v noč. Oprtani z vrečami in culami, nekateri brez plaščev. Pogoltnila jih je neprijazna tuja zima.

Spomnil sem se na čudovite lepake, ki sem jih videl poleti: Jugoslavija poje in pleše. Ta Jugoslavija je nalepotičena in vsa se preliva v zvokih in barvah, videl sem jo v Kopru na festivalu. In ko v vročini poletnega dopusta blodiš po Jadranu, se ti neprestano nasmiha iz poletnih vil in rezidenc in bivakov, ki jih je nasejalo vzdolž vse obale svojevrstno ekskluzivno blagostanje socializma zadnjih let. Jugoslavija, ki poje in pleše.

Jugoslavija, ki se razvaža za delom po tujem svetu, ta Jugoslavija ni identična s tisto, ki poje in pleše. Gledal sem v obraze potnikov, tipal sem za njihovimi miselnimi izrazi in ugibal o njihovi čustveni vezanosti, iskal bi rad za nečim, kar bi bilo skupno tem potujočim ljudem. Nekje bi naj obstajale sile kohezije, ki navezujejo prisotne ljudi v motivirano potujočo družbo.

Bolj ko sem se trudil v spoznavanju, bolj se mi je razkrival neki povsem raznarodeni svet, v sebi razkrojen na hotenje-nehotenje, na socialno ustaljenost-neustaljenost, na tehtnost-netehtnost odločitve. Ljudje, ki potujejo, si niso po ničemer podobni. Natakari, inženir, medicinska sestra, kmet, ženska brez poklica — neizčrpen spekter subjektov. V preseku predstavljena skoro vsa Jugoslavija, manjka samo poklicni politik. Tega ni v potujoči Jugoslaviji. Trajno rezervirana loža na festivalu »Jugoslavija poje in pleše« ga stoodstotno opredeljuje. Vlak pa je gnil v zasneženi sever ljudi brez slehernih notranjih vezi in brez medsebojne pogojenosti, identična je le oblika odločitve. Ti ljudje zapuščajo domovinska tla, razkropijo se po tujini in ustvarjajo razpršeno gmoto Jugoslavije, ki potuje. Popotna torba, potni list in tuj delodajalec.

Na dušo mi je legala bridkost Župančičeve Dume. Pesnik jo je bil izpel v naročje trpeče rodne grude, zapuščene sredi sejanja, v znoj razpokana dlan je spustila motiko sredi zamaha in zagrabila za popotno palico — Mate, moj Mate! Duma je Matejeva nedokončana epopeja in jok svete domače zemlje in otožen odmev večnega zvona v bralčevi duši.

Zdrznil sem se ob misli na integralno veličastnost Dume, ko mi je pogled zadel ob stvarnost, ki me je obdajala. Stvarnost, katere prvobitne prvine mi že dolge ure vožnje razbijajo mir in me silijo v razmotrivanje. Vse se je naglo razblinilo v prozaično drdranje, v nemirno bivanje preutrujenih potnikov, in tam za vsemi nami se je oddaljevala nalepitična rodna družba. Tam je Mate sejal, dal je v borbi svojo kri in v delu svoj znoj, sejal je do konca in čakal, da je prišla delitev žetve; a prišli so tudi socialistični družabniki, nasitili so se in napojili, Mateja pa so potisnili v šrni svet. Zmanjkalo jim je fantazije. Ne najdejo načina, kako deliti Matejevo žetev, da bi tudi Mateju kaj ostalo. Pa so dobrodušno odprli Mateju vrata v svet — na, pojdi, Mate. Če hočeš, lahko greš, Mate!

Tu je konec klasičnega veličastja Dumine poezije. Tu se začne sodobnost. Začne se grosistična razprodaja velikih besedi in brezvestnost. Začne se svet iracionalnih preskušanj in megalomanije. Svet nasilnega ohranjanja položajev in politične nemoralnosti.

Če hočeš, Mate, lahko greš...

Zimski večeri so za povprečnega tujca v Münchenu dolgočasni. Nekaj časa se da prebiti v hotelu ob televizorju (v nekem nemško-češkem intervjuju slišimo, da na Češkem glasno govorijo o potrebi po dveh političnih strankah). V knjigarnah mine mimogrede vsaj pol dne, če ne cel dan. Založbe neutrudno delujejo, police so prepolne knjig.

Tam so Svetlanini memoari. Med starejšimi knjigami zasledimo Djilasovo Anatomijo morale in presenečen sem nad brošuro Mihajla Mihajlova »Moskauer Sommer 1964«. Dolgo prebiram in iščem. Ne naj-

dem. Ne najdem nič takega, kar bi moglo v demokratični justici privedi do obsodbe. Mihajlov je razgiban, opisno sočen in v pisanje je nasejal več daljših bodic, a te morejo zbsti le preobčutljivega, preobremenjenega. Dotaknil se je med drugim tudi stvari, katerih vsebina nikakor ni združljiva z etiko kakega socializma. Koncentracijska taborišča, antisemitizem! Grde, zaudarjajoče rane. Ob njih stresa telo srh in dušo prelije žalost. Da, preiti bodo morale generacije, da bo prešel neposredni vtis tega nehumanizma. Prešel bo iz neposrednosti, a ostal bo trajno v spominu zgodovinarja. Zagotovljen mu je trajen pečat sramote, sramote tistemu, ki ga je v svoji popačenosti in izrojenosti gojil, poustvarjal v sistem režimskega nasilja. Poustvarjal ga je v slogu lastne notranje podobe. In ta podoba ne more nikoli biti po bistvu dobra, v gibanju napredna. Ostudna podoba nehumanizma.

Založba Südwest v Münchenu je že leta 1966 založila Kurta Zentnerja *Illustrierte Geschichte des Widerstandes in Deutschland und Europa 1933-1946* (Ilustrirana zgodovina odpora v nemčiji in Evropi 1933-1945). Knjiga je v prometu že dobro poldrugo leto, a začuda mi je šele tokrat v Münchenu prišla v roke.

Knjiga me je pritegnila z bogato dokumentacijo. Poglavlje odpora na Balkanu, risano s plastiko vseh odtenkov od črnega do belega, me je pretreslo. Nekaterim osrednjim osebnostim posveča cele kolone in kljub dolžini deluje zabavno, čeprav gleda evropski človek na te osebnosti potlej povsem drugače. Ko brez barvnih očal, in posamezniki so lahko epizode mraka ali svetlobe, niso pa nikoli zgodovina družbe. Na splošno izhaja iz tega poglavja, da bo treba močno preveriti dobo 1941-1945, preden bo iz vsega izšla zgodovinsko prečiščena resnica.

Vso dolgo pot, ki sem jo delal po nemškem svetu, so mi vztrajno vrtale po možganih misli iz Kocbekovih »Nemških zapiskov«. Nosil sem jih s seboj kot tolažbo in kot obrambo pred neko zahrbnostjo, katera nas na svoj način neprestano sooča z neko bivšo stvarnostjo. S tisto stvarnostjo, v kateri bi se porodila neumrljiva človečnost, v katere bodočo splošnost smo bili prepričani, in naše prepričanje je bilo izraz verovanja in spoznanja. Verovanja v neuničljivost kulture ljudstva, verovanja v neodvisnost kulturnosti od fizikalnih, količinskih odmerjanj prostora pod soncem, verovanja, ki je istovetno z uporniškimi zanikanjem nasilja in ki je obsodba nasilja kot sredstva za uravnavanje zgodovinskih poti. In bilo je izraz spoznanja nujnosti razpleta iz protislovnosti časa in prostora, in spoznanje je imelo za nas takrat lastnost precizne matematične formule.

Konec sledi

SPOROČILO ŠTATENBERGA 1968

Na tradicionalnem štatenberškem srečanju, ki ga sklicuje pododbor Društva slovenskih pisateljev Maribor, so bila na dnevnem redu vprašanja družbene stvarnosti v sodobni slovenski prozi. Referati so obravnavali raznolikost naše proze. Večina udeležencev je ugotavljala, da je proza premalo poglobljena v stvarnost, drugi pa so zagovarjali potrebo, da bi se v določenem smislu razvijala samostojno.

Druga tema je obravnavala književno sodelovanje med narodi in narodnostmi v Jugoslaviji. Pokazalo se je, da niso razčiščeni pogledi na potrebe in na kriterije medsebojnega literarnega posredništva, zaradi česar razmere tudi niso zadovoljive. Ker živimo v okolju, ki nam takšno delovanje narekuje, je bilo kot nujno poudarjeno, da bi morale v prvi vrsti literarne revije in založbe sproti obveščati in posredovati umetniška dela drugih jugoslovanskih književnosti.

Izrečena je bila misel, da bi ustanovili informativni bilten, ki bo bralce seznanjal z živim literarnim dogajanjem. Predlagamo pisateljskim društvom in založbam v Jugoslaviji, da razmišljajo o uresničitvi tega predloga.

Pisateljsko srečanje je obravnavalo vprašanje narodne bitnosti in slovenskega zamejstva. Ugotovilo je, da je bil ideološki vidik pred vidikom narodne integritete, kar je zamejstvo kvarneje občutilo kot matična dežela.

Štatenberško srečanje torej predlaga, naj zaradi tesnejših stikov in boljšega delovanja v smislu slovenske in narodne integritete Društvo slovenskih pisateljev skliče simpozij o tej temi.

Udeleženci srečanja:

SR Slovenija: Borko Božidar, Filipič France, Forstnerič France, Gaborovič Nada, Glazer Alenka, Hartman Bruno, Kermauner Taras, Kmecl Matjaž, Kočever Slavko-Jug, Kolar Marijan, Kramberger Marijan, dr. Pogačnik Jože, Polič Radko, dr. Rotar Janez, Suhodolčan Leopold, Seligo Rudi, Svajncer Janez.

SR Srbija: Djidić Ljubiša, Jeremić Dragan, Lazarević Branko, dr. Redjep Draško.

SR Hrvatska: Cvitan Dalibor, Fabrio Nedjeljko, Potokar Tone, Žganjer Branimir.

SR Črna gora: Djonović Janko.

SR Bosna in Hercegovina: Dizdar Mak.

Trst: Pahor Boris.

Koroška: Kokot Andrej, dr. Kolman Leopold, dr. Prunč Erik.

URARNA - ZLATARNA

A. MALALAN

34016 OPČINE - TRST

Proseška ulica, 18 - Telefon 22-14-65
(Pri Cerkvi)

IMPEXPORT

UVOZ - IZVOZ - ZASTOPSTVA

TRST

Via Cicerone 8 - Tel. 38-136 37-725

POSREDUJE PO TRŽAŠKEM
IN GORIŠKEM SPORAZUMU

TRGOVINA JESTVIN IN PEKARNA

ZORA ČOK

OPČINE, 163

MIRODILNICA

VASJA GULIČ

Narodna ulica 48 OPČINE - TRST

ČEVLJARNA

M. MALALAN

Proseška ulica, 18 Tel. 22-14-65
34016 OPČINE - TRST

NAJVEČJA ZALOGA
TAPETNEGA PAPIRJA

PANJEK TATJANA

TRST - Ul. Mazzini 7 - Tel. 37-636

GOSTILNA OSTROUŠKA

TRST

Ulica S. Nicolò 1
Telefon 37-918

TRGOVINA S TEKSTILOM

IN OBLAČILI

Udovič Stojan

TRST

Piazza Ponterosso, 5 Tel. 29-686

Piazza Vecchia, 2

Vista

TRST
Ul. Carducci 15
Tel. 29-656

naočniki
precizna šestila
fotografski in
filmski aparati

BANKB

BANCA DI CREDITO DI TRIESTE

B. P. A.

TRŽAŠKA KREDITNA BANKA

GLAVNICA LIR 600.000.000 - VPLAČANIH LIR 300.000.000

TRST - ULICA FABIO FILZI ŠT. 10

TEL. ŠT. 38-101, 38-045

BRZOJAVNI NASLOV: **BANKRED**

KEROZEN!!!

za informacije in naročila obrnite se na
TVRDKO

Anton Herwatn

TRDA IN TEKOČA GORIVA

TRST - Ul. G. Vincenti, 4 - Tel. 77313

C. G. R.

d. z. o. z.

COMMERCIO GENERALE
E RAPPRESENTANZE

UVOZ - IZVOZ

Trst - Ulica Geppa 9
Tel. 37-940, 28-352